METİN ÇULHAOĞLU

Bir Mirasın Güncelliği

TARİH TÜRKİYE SOSYALİZM

YGS YAYINLARI

METİN ÇULHAOĞLU

Bir Mirasın Güncelliği
TARİH TÜRKİYE SOSYALİZM

YAZI-GÖRÜNTÜ-SES YAYINLARI

Kitabın adı: Bir Mirasın Güncelliği:
Tarih Türkiye Sosyalizm
Yazar: Metin Çulhaoğlu
Yayın Yönetmeni: İlker Maga
Sıra: YGS Yayınları: 31, Teori Dizisi: 7
ISBN: 975-7012-32-7
Copyright: Yazara ait
Üçüncü Baskı: YGS Yayınları
Sayfa Düzeni: YGS Yayınları
Kapak: Ömer Ülkenciler
Baskı / Tarih: Birinci Basım, Eylül 2002
Baskı: Kayhan Matbaası
Adres: Caferağa Mah. Cemal Süreya Sok.
No: 24/1 Kadıköy / İstanbul
Telefon: (0216) 330 21 88
Faks: (0216) 330 21 89
e-mail: ygsyayinlari@yahoo.com

Bir Mirasın Güncelliği:

TARİH TÜRKİYE SOSYALİZM

Metin Çulhaoğlu

YGS YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

Birinci Baskıya Önsöz 7
İkinci Baskıya Önsöz 13
Üçüncü Baskıya Önsöz 17

Birinci Bölüm
SİSTEM VE YÖNTEM ÜSTÜNE 19
Felsefe ve Aktivizm 21
Düşünülmüş Somut 36
Ekonomizm ve İradecilik 44

İkinci Bölüm
19. YÜZYILA BAKIŞ 51
Elde Ne Var? 53
Sistem ve Eşitsiz Gelişim 58
Belirlenme ve Ekonomizm 66
Devrim, Teori ve Politika 75
Sınıf Mücadelesi ve Sınıf Bilinci 88

Üçüncü Bölüm
YENİ BİR YÜZYILA DÖNERKEN 97
Ön Hatırlatmalar 99
Totoloji Hastalığı 104
Bir Kuruluşun Öyküsü 115
Sağa İten Dengeler 127

Dördüncü Bölüm
TÜRKİYE MODELİ 1908-1940 139
Kısa Bir Ön Bilgilenme 141
Türkiye'de İlk Birikim Dönemi 147
Yükseliş ve Düşüş 161

Beşinci Bölüm
BİR SÜRECİN ANATOMİSİ 171
Genel Tanıtım 173
Batı Avrupa ve İnsan 177
Tarih ve İnsan 189
Bizim İnsanımız 193

BİRİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Kimi yazarlar "önsöz"lerine büyük önem verirler. Sonraki sayfalarda boğulup gitmesinden, belki de okuyucu tarafından yeterince kavranılamamasından korkulan mesaj, en yalın biçimiyle bu "önsöz"lerde sunulmaya çalışılır. "Önsöz" bu yanı ile gerçekte, eklenebilecek son sözlerin dile getirildiği bir kürsü olur.

İletmeye çalışacaklarımın, ilerideki sayfalarda boğulup dibe oturmasından doğrusu kuşkulu değilim. Ama gene de önsöze önem veriyorum. Her müşteri, yemek yediği lokantanın mutfağını merak edebilir. Özenli ve düzenli mi, temiz, sağlık kurallarına uygun mu diye. İşte önsözler de, kimi durumlarda, mutfağı genel denetime açma işlevi görürler. Ben de, kendi hesabıma, kendi mutfağımın hesabını okuyucuya dürüstlükle verebileceğim yer olarak görüyorum önsözü.

Tarihçi Carr'ın, bana oldukça yerinde ve öğretici gelen bir yaklaşımı var. Carr'a göre, okuma, araştırma ve bilgi toplama süreci bir "girdi" ise yazı da bir "çıktı" olarak değerlendirilebilir. Ama bu iki süreci eş zamanlı değil de "çıktı"nın ancak çok uzun süren bir "girdi" aşamasını izleyebildiği iki ayrı süreç olarak görmek yanlıştır. Devam ediyor Carr: "Yazma, okumaya kılavuzluk eder, onu yönetir, verimli kılar; yazdıkça neyi aradığımı daha iyi bilir, bulduğumun anlamını ve konuyla ilişkisini daha iyi kavrarım."

Carr'ın bu yaklaşımını, katıldığım için aktarıyorum. Bu noktada "mutfak"taki düşünceyi ya da hedefi de çok açık biçimde dile getiriyorum: Türkiye'de sol düşünce, artık bir olgunlaşma süreci yaşamalıdır. Önceki deneyim ve birikimlerin, bir olgunlaşma süreci açısından yeterli sayılıp sayılamayacağını hiç

tartışmayacağım. Çünkü, olgunlaşma sürecini, asgari bir birikimin varlığını kabul edersek, yaşanması için öznel çabalara da gerek duyuran bir vazgeçilmezlik olarak değerlendiriyorum. Başka deyişle, "girdi" ya da "veri" titizliğini, "çıktı" hedefini sürekli erteleyen bir tutkuya dönüştüren ürkeklikler aşılmalıdır diyorum. Türkiye'de sol düşüncenin yaşaması gereken olgunlaşma sürecini de, bir yanıyla, "çıktı"ların varlığına ve tartışılmasına bağlıyorum, söylediklerimin gerekçesini kısaca özetleyebilirim: Türkiye'de demokrat görevlerin ve demokrat kesimlerin varlığı, sosyalist düşüncenin gelişip olgunlaşması sürecinin karşısında, sürekli "geri çağırıcı" işlev görüyor. Olgunlaşmamış düşünce, demokrat görevlerin ve kesimlerin varlığı ile bunların getirdiği pratik görevler yüzünden, sürekli olarak kendi geçmişine, çok gerilerde bırakması gereken demokrat aşamaya dönüyor. Ve orada kalıyor. Yaklaşık 10 yıl önce, *Yürüyüş* dergisinde dile getirmeye çalıştım: 1961-71 dönemi, Türkiye'de, demokratların sosyalistleşmesi dönemi oldu. Buradan 1980'e uzanan dönem ise, bu kez "sosyalistlerin demokratlaşması" süreci olarak tanımlandı. Geri dönüş, bugün de sürüyor. Türkiye'de sosyalizm, yaklaşık 15 yıldır, sosyalistlerin demokratlaştığı bir süreç yaşıyor.

Aşılması gereken eşik olarak, bunu görüyorum. Bu eşiğin aşılmasında ise, bir tek dinamik tanımlayabiliyorum: Sosyalist düşüncenin ve kadroların, varolan nesnelliklerin de ötesinde, bir olgunlaşma sürecini mutlaka yaşamaları... Kısacası Türkiye solu, demokrat geçmişine geri dönme yollarını tıkayacak bir birikimi yakalamalı, böyle bir olgunluğa ulaşmalıdır. Nihayet son halka: Bu süreçte, eldeki teorik mirasın tüm boyutlarıyla değerlendirilmesi, bir bakıma bu mirasın temel direklerinin sağlam bir yapı için yeniden biraraya getirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Yukarıdaki çerçeve içerisinde, bu çalışma, bir bakıma "du-

rum saptaması" işlevi görebilir. Bundan sonra nereye? En çok nerelerde boşluk var? "Çıktı" değerlendirmeye sunulduktan sonra hangi noktalar yetersiz bulundu? Bu tür soruların yanıtının hep birlikte, tartışılarak verilebileceğine inanıyorum.

Okunduğunda görülecek: Burada ne tek başına tarih anlatıyor, ne de olgu naklediyorum. Hele, bilinmedik belgeler açıkladığım hiç yok. Burada, tarihten, olgulardan ve kimi belgelerden hareketle belli çözümlemeler yapmaya çalışıyorum. Az önce değindiğim gibi, bir yapının sağlam biçimde kurulabilmesi için, geçmişten gelen hangi malzemelerin vazgeçilmez nitelik taşıdığını ortaya çıkarmaya çalışıyorum. İşte böyle bir "çıktı"nın, Türkiye'de sol düşünce açısından daha farklı bir önem taşıdığına inanıyorum. Çünkü Türkiye solu bütüncü yaklaşımdan, çözümlemeden, sentez arayışlarından büyük ölçüde uzak kalmış, kendini daha çok kronolojiye, çeviriye ve nakilciliğe hapsetmiştir.

Oysa kanımca Türkiye'de sol düşüncenin bunları aşabileceği bir asgari birikim vardır. Hem nesnel, hem de öznel olarak. Yaşayanlar, hem kendileri birikmiş, hem de yaşayanlarda bir şeyler "biriktirmiş"tir. Önemli olan, bunları şimdilik, gizlendikleri sığınaklardan çıkartmak, açık açık tartışır konuma getirmektir. Kendi adıma bunu yapmaya çalışıyorum. Başkalarından da umuyorum, bekliyorum.

Hep birlikte yapalım. Ama gene de belirli bir ihtiyatla. Çok yükselmeden, çok uçmadan. Evet, bir olgunlaşma süreci yaşamalıyız; ama bir anlamda hepimiz tutsağız. Geçmişteki birikimsizliklerin, teoriyi geç tanımanın getirdiği toylukların, hep kesintili gelişen bir sürecin yarattığı umutsuzlukların getirdiği esareti hissediyoruz. Mitoloji'ye göre mimar Daidalos ve oğlu Ikarüs de esaret altında idiler. Sonra, kendi yaratıcılıkları ile esaretten kurtuldular. Usanmadan, balmumu ile yapışık kanatlar yaptılar, bunlarla uçup özgürlüklerine kavuştular. Ama iş burada bitmedi, Ikarüs fazla uçtu, çok yükseldi. Güneşe yaklaştıkça,

balmumu kanatlar eridi; Ikarüs uçamadı artık, düştü öldü...

Sol düşüncede, esaret kadar fazla uçmak da tehlikelidir. Bir büyük teorik mirasa ve onu izleyen pratiğe değinen, sıradan olmamasına özenilen bir çalışma, bir uçtaki esaret ile, öteki uçtaki "fazla uçma" arasındaki dengeyi iyi kurmalıdır. Çalışmanın bu alandaki başarısına, elbette okuyanlar karar verecek. Ama şimdiden açıkça söylüyorum: Ne esarette kalmayı yeğleyenleri, yani "Ortodoks el kitapları bize yeter" diyenleri, ne de çok uçmaya meraklı olanları, yani salt Batılı ve yeni sol ağızlardan çıktığı için her cümleyi "derin" bulup "katkı" sayanları gözetiyor bu çalışma. İki kesimin dışındakileri, gerçek almaşığı arayanları gözetiyoruz. En çok böylelerine karşı sorumluluk duyuyor. Nihayet, en çok da onların eleştiri ve değerlendirmelerini bekliyor.

Sırası geldi, söylemeliyim: Bu çalışmada, en genel deyimle "klasikler" dışında, görüşleri ve katkıları halen tartışmalı kimi sosyalistlere de göndermeler yer alıyor. Althusser, Lukacs, Trotsky birkaç örnek. Türkiye solunun, teorik bir çalışmada alıntı yapılan insan sayısı kadar "Ist" yaratabilen hamlığı aştığını sanıyorum. Bundan, herhangi bir ürküntü duymuyorum. Asıl vurgulamak istediğim şu: Sosyalist düşüncede, siyasal olarak en çok aşılmış ve pratik dışı kalmış olanlar, teorik çalışmalarda en rahat yaklaşılıp yararlanılabilenlerdir, öyle olmalıdır. Örnek veriyorum: Katıksız troçkizm, siyasal olarak aşılmış, geride kalmış, bitmiştir. Ama bu, 1917'yi daha iyi anlama yolunda, Trotsky'den çok daha nesnel ölçüler içinde yararlanılabilmesi olanağını doğurur. Bu, tarihin ilginç bir ironisidir ve başka pek çok yerde de karşımıza çıkar. Bizde, Rauf Orbay, Fethi Okyar, Çerkes Ethem, Rıza Nur ve benzerleri, siyasal olarak çoktan aşıldıkları için, ulusal kurtuluş hareketine onların da "nokta-i nazarlarını" dikkate alarak daha nesnel ve bilimsel bir çerçeveden yaklaşma olanağı doğmuştur. Galiplerin yazdığı tarih, kuşkusuz bir veridir. Mağluplar ise galiplerin galibiyet

nedenlerini açıklayan vazgeçilmez ögelerdir...

Sıra, kimi teknik ve özel açıklamalara geliyor. Elbette, önce dil konusu. Bu alanda iddialı olmadığımı açıkça söylemeliyim. Benim kuşağımın sol düşünceye merak sardığında okuduğu kitapların pek çoğu Şerif Hulusi, Adil Onural, K. Sahir Sel çevirileri idi. Daha sonra dil gelişti. Pek çok kavramın Türkçe karşılıkları bulundu. Tümünü tam anlamıyla sindirdiğimi söyleyemem. Örneğin teori yerine "kuram" demekte hep zorlanıyorum. Doğrusu, olağan sohbetlerde bir kez olsun ağızlarından "kuram" sözcüğü çıkmayanların yazıya oturduklarında, hep kuram demelerini de pek anlayamıyorum. Bu tür nedenlerle, dil konusunda kendimi zorlamamaya çalıştım.

Çalışmanın kimi bölümlerinde yabancı dil (İngilizce) kaynaklardan yapılan aktarmalar yer alıyor. Bunların çevirileri, tümüyle bana ait. Dolayısıyla, varsa çeviri hatalarının sorumluluğu da. Kimi yerlerde kullanım yeri, biçimi ve içeriği teorik netlik açısından büyük önem taşıyan sözcüklerin özgün metinlerdeki karşılıklarını da parantez içinde verdim.

"Olgunlaşma" süreci dedim. Her olgunlaşma, aynı zamanda bir hesaplaşmadır. Hesaplaşma süreçleri, hep ıstıraplı olur. Ama bizler ıstırap karşısında bezginliğe düşeceğimize, yaşadığımıza hiç olmazsa bir ünlü eski sağcımız kadar "diyalektik" yaklaşmasını bilebiliriz: "Istırabın ilacı, ıstıraptır; ikisinin hasılı zarbı ise: Sevinç"...

Metin Çulhaoğlu
Eylül 1987, Ankara

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Dostlarım, baskısı tükenmiş olan *Tarih, Türkiye, Sosyalizm*'in yeni baskısı için öneride bulunduklarında, doğrusu oldukça tereddüt ettim. Tereddütlerimin ve ardından verdiğim kararın gerekçelerini az sonra açıklamaya çalışacağım.

Tarih, Türkiye, Sosyalizm'in bir bakıma ilginç denebilecek bir öyküsü vardır. Kitabın birinci baskısının Önsöz'ü 1987 tarihini taşıyor. Basımı ise 1988 yılında yapıldı. Önsöz'de belirtilmiyor; ama asıl yazılış tarihi 1980-81 yıllarıdır. Yani, 1987 yılında yapılan ufak tefek düzeltme, ek ve güncelleştirmeler dışında, kitabın sözü, bundan 16 yıl öncesinin sözüdür. Bir yazarın, belirli bir dönemde oluşmuş ve üstelik genel bir alana yayılan düşüncelerini, önce 8, ardından 16 yıl sonra yeniden ortaya sürmesi garip karşılanabilir. Tereddütümün başlıca nedeni buydu. Ama, buraya şimdilik girmeden, kitabın öyküsüyle devam edelim.

1986 yılı Mayıs ayında, Çanakkale Cezaevi'nden tahliye oluşumdan bir gün sonra, genç arkadaşlarım Kemal Okuyan ve Süleyman Baba bana daktilo ile yazılmış bir metin gösterdiler. Sayfa kenarlarına elyazısıyla Fransızca notlar düşülmüştü. "Bien!" falan gibi şeyler yazıldığını anımsıyorum. Tape edilmiş Türkçe metne şöyle bir göz attım. "Fena şeyler söylenmiyor, kim yazmış bunu" diye sordum. Kemal Okuyan'la Süleyman Baba, biraz endişe biraz da şaşkınlıkla birbirlerine baktılar. Meğer; gösterdikleri, 6 yıl önce benim yazdıklarımmış! Doğrusu, biraz utanmıştım. Ama, işi daktiloyla yazılmış siyasal metinlere yabancılaşmaya ve kenarlardaki Fransızca notlara bağlayıp kendimce teselli buldum. Arkadaşlarımın önerileri üzerine bu çalışma, 2 yıl sonra *Tarih, Türkiye, Sosyalizm: Bir Mirasın Güncelliği* adıyla basıldı.

İlk basımda da tereddütlerim vardı. Çünkü, söylenenler çok "eskimiş" olabilirdi. Böyle olmadığına önce ikna edildim, sonra da bizzat kendim ikna oldum. 1985-90 dönemi, gençlik kesimindeki sol aranışlar açısından, görece canlı bir dönemdi. Kuram boşlanmıyor, "marksizm" sözünün edilmesi "marksizm muhafızlığı" sayılarak lanetlenmiyor, ideolojik tartışmalardan pek çekinilmiyordu. Kimi yönleriyle eskimiş de olsa, böyle bir çalışmanın böyle bir ortamda yararlı olabileceğini düşündük.

1990-95 dönemi ise, bence oldukça kötü geçti. "Kötü" sözcüğünü, 85-90 arası canlılığı ölçüt alarak kullanıyorum. Söylemek istediğim, yalnızca, gençliğin sosyalizmden, sosyalistlerin ise kuramsal tartışmalardan uzak durmalarıyla ilgili değil. 85-90 arasında, sosyalist topluluk, az çok ortak bir tartışma matrisine sahipti. Sıralar ve sütunlarda genel olarak anlaşılıyor; ama matrisin içine yerleştirilecek değerlerde büyük ayrılıklar yaşanıyordu. *Tarih, Türkiye, Sosyalizm* de, büyük ölçüde, ortak matris üzerine oturan bir çalışmaydı. Öyle ki, siyasal düşünce olarak hiçbir ortaklık taşımadığım Mehmet Gündüz (Gün Zileli) bile, o zamanlar haftalık olarak yayımlanan *2000'e Doğru* dergisinde çalışmaya belli bir pirim verebiliyordu. Gündüz'e göre, kitap, okuru kabul edilebilir bir zemine (matris ortaklığı) belli bir inandırıcılıkla çektikten sonra ona bir tür kazık atıyor ve sonunda "bekçi köpekleri ve tel örgülerle çevrili" reel sosyalizm kampına tıkılıyordu...

Dediğim gibi, 90-95 dönemi kötü geçti. Ortak matris parçalandı. Yepyeni bir matrisin, üstelik sıfırdan başlanarak oluşturulması savları ortaya atıldı. Bu kötü dönemin ortalarında, 1993 yılında, SİP'li çok genç birinin (Semanur Özel) bana söylediklerini anımsıyorum. *Tarih, Türkiye, Sosyalizm*'in, yani 16 yıl öncesinin ürünü olan bir çalışmanın, bugün yeniden basılabileceğine ikna olmamda bu genç sosyalistin sözlediklerinin de payı var.

Söylenen, aşağı yukarı şöyleydi: "Sizin kuşak, bir bakıma, bizim yeni kuşağa haksızlık oluşturacak ölçüde çok şanslı bir kuşak. Çünkü, sizin kuşak bilimsel sosyalizmin kuramsal ve ideolojik edinimi (Arapça temellük, İngilizce appropriation) ile belirli bir pratiği birarada yaşadı. Bizim kuşak ise bundan büyük ölçüde yoksun kaldı ve ortaya ciddi bir iletişim sorunu çıktı..."

Genç SİP'linin söyledikleri büyük ölçüde doğruydu. Buna bir tür "kuşak şansı" da denebilir. Çünkü, marksist kuramın ve deney birikiminin geriye doğru (retrospektif biçimde) edinimi son derece güç ve karmaşık bir süreçtir. Genç insanın, yaşadığı anın karmaşıklığını ve zaman zaman aldatıcı da olabilen görüngülerini aşan, düzenleyici, yerleştirici ve ilişkilendirici bir genel matris kurması kolay değildir. Sosyalizmin genç kuşaklarına bu alanda hiç yardımcı olmamak da, en hafif deyimi ile insafsızlıktır.

Dolayısıyla, bu kitabın, içine yerleştirilen değerlerden görece bağımsız olarak, bugün de geçerli bir matris oluşturduğunu düşünüyorum. Dikkat edilirse, kitaptaki bölümler şöyle bir sıra izlemektedir: Felsefi ve kuramsal temelleriyle genel olarak marksizm; marksizmle birlikte tarihe genel bakış; tarihe genel bakışın getirdiği kuram-pratik ya da kuram-deneyim muhasebeleri; genel gelişim çizgisi doğrultusunda Türkiye ve nihayet Türkiye insanı... İşte, bu başlıkların, aynen bir sıra ile olmasa bile oluşturdukları bütünlükle, bugün için de geçerli ve kullanılabilir bir çerçeve sunduğunu düşünüyorum. Kendi adıma, böyle bir çerçevenin (Mehmet Gündüz'ün 8 yıl önce yaptığı gibi) kabullenilmesini önemli ve olumlu bir adım sayarım. Çerçevesinin içine yerleştirilenlerdeki farklılıklar, hattâ bu konudaki şiddetli itirazlar, benim için o kadar önem taşımıyor. Hep şöyle düşünmüşümdür: Derine inmeden önce yüzey alanının tanımlanması, dipsiz derinliklerin içinden yüzeye ve alana çıkma çabalarına göre her zaman daha az riskli ve sonuç getirici olmuştur.

Kuşkusuz, bir başka gerekçem daha var. Ekonomide, örneğin ulaşım altyapısı, örneğin sağlık ve sanitasyon altyapısı büsbütün eskiyebilir. Eskiyen altyapının büsbütün devre dışı bırakılması ve yepyeni altyapılara yönelinmesi de gerekebilir. Ama, siyasette böyle değildir. 19. yüzyılın büyük öğretilerinin oluşturduğu altyapının bütünüyle elden çıkarılabileceğini ve bunların yerine yepyeni altyapılar inşa edilebileceğini düşünenler fazla hayalcidirler. Evet, değişen çok şey vardır. Ama ne değişmiş olursa olsun, bugün, örneğin anarşizm adına Proudhon'un ve Bakunin'in; radikal sağ adına Nietsche'nin ve Schopenhauer'ın; liberalizm adına Bentham'ın ve Mill'in; ve sosyalizm adına da Marx'ın elden çıkarılması mümkün değildir.

Dünyamız, daha uzun bir süre, temelleri 19. yüzyılda atılan büyük öğretilerin manyetik gücünde yol alacaktır. Kuşkusuz, değişen dünyayla birlikte çok zengin eklemlenmeler, sentezler vb. oluşacaktır. Ama, bütün bu eklemlenmeler ve sentezlerin temelinde, gene eski altyapı yer alacaktır.

Eğer böyleyse, bizim de kendi altyapımızı bilmemiz, öğrenmemiz gerekiyor. Eğer bu iş için ne genelden özele inemeyen skolastik bir eğitim, ne de genellemelere gidemeyen dar pratikçilik yeterli olabiliyorsa, o zaman kaynaştırıcı bir matrise ihtiyacımız var demektir. İçindeki birçok şey eskimiş, aşınmış ve yıpranmış da olsa, *Tarih, Türkiye ve Sosyalizm*'in özellikle Türkiye solunun bugünkü koşullarında, böyle bir matris oluşumuna katkıda bulunacağına inanıyorum.

Kitabın birinci baskısının önsözünde, teori yerine "kuram" demekte zorlandığımı söylemiştim. Artık zorlanmıyorum.

Metin Çulhaoğlu
Mayıs 1996, Ankara

ÜÇÜNCÜ BASKIYA ÖNSÖZ

Bilenlerin kısaltarak "Tarih, Türkiye..." şeklinde atıfta bulundukları bu kitabın benim için özel bir yeri vardır. Bunun tek nedeni, yayınlanan ilk kitabım olması değil. Görebildiğim kadarıyla, bu kitabın, "Türkiye'nin ve sosyalizmin sorunlarını" daha bütünlüklü bir çerçevede ele almaya çalışan genç sosyalistlere hitap eden bir yanı var. Sonuçta, ilk notları yirmi, ilk yayınlanışı ise on dört yıl önceye giden bu kitabın sosyalizmin genç kuşakları tarafından okunup "beğenilmesi" beni umutlandırıyor ve elbette gururlandırıyor.

Kitap, kimi yönleriyle "eskimiş" olabilir. Ancak, genel yaklaşımının ve Türkiye'ye ilişkin çerçevesinin, geçerliliğini ana hatlarıyla bugün de koruduğunu düşünüyorum. Esasen, kitabın üçüncü baskısını ciddi bir çekince duymadan istememin nedeni de bu.

"Eskimiş" olan yanlara gelince. Bunların başında, herhalde, kitabın sonlarında yer alan ve solcu-sosyalist bireyin yaşamla ilişkisini kimi romanlar ve edebiyat ürünleri bağlamında vermeye çalışan bölüm geliyor. Kafka, Balzac, Aysel Özakın, Yusuf Atılgan vb. Düşününce, "bu işin" o zamanlar çok daha kolay olduğu kavranıyor. Açık konuşmak gerekirse, siyasi insan-yaşam ilişkisini, günümüzün revaçta olan edebiyat ürünleri bağlamında kurabileceğimi hiç sanmıyorum.

Bunu da başkalarından bekliyorum.

Son olarak, üçüncü basımı üstlenen YGS'ye ve çalışanlarına teşekkür ediyorum.

Metin Çulhaoğlu
Temmuz 2002, Ankara

SİSTEM VE YÖNTEM ÜSTÜNE

Başlarken, çok kısa bir gezinti öneriyorum. Gezinti, net bir soru ile başlayacak: "İyi yazı" nedir? Teorik geleneksizlik, Türkiye toprağında böyle bir soruya çoğunlukla didaktizmden yana yanıtlar verdirir. Sol düşünce sahipleri dahil, Türkiye'nin ortalama aydını için "iyi yazı" öğretici, akılda iyi kalan ve istendiği an kullanılabilen yazıdır. Özetle, didaktik olandır. Türkiye'de özgün ve yaratıcı düşünce sürecinin belini kıran, didaktizmdir.

Didaktik olanın karşıtı, çözümleyici olandır. Çözümleyici olan, öğrettiklerinden çok çağrıştıran, düşünce mekanizmasının başka dişlilerini harekete geçirendir. Didaktizmin oturma dönemlerindeki işlevlerini yadsımıyorum. Yalnızca, yaratma ve üretme dönemlerine didaktizmin damgasını çok az vurması gerektiğine işaret ediyorum.

Çalışmanın bu ilk bölümünde marksist sistemin ortaya çıkışı ve yöntemine ilişkin, önemli görülen noktalara değinilecek. Oldukça güç bir uğraş olduğunu peşinen söylemek gerek. Bu güçlüğün üstesinden gelmek, kanımca, marksist yöntemi sergileyen "öğretici" cümleleri peşpeşe nakletmekten çok, okuru zengin çağrışımlara yöneltmekle mümkün. Kısacası didaktizme yer tanımamak gerekiyor. Güçlükleri yineliyorum: Türkiye gerek özgün bir teorik-felsefe geleneğinin bulunmayışı, gerekse uygulanan eğitim sistemi sonucunda, kategorizme ve didaktizme giden tüm kapıların açık olduğu bir ülkedir. Hiç abartmıyorum: Lisede, "anlat oğlum, Kosova Savaşı'nı" türü sorulara alışan insanımız, sol hareketteki olgunluğunu kolayca "anlat bakalım sapmaları" biçimindeki sınavlara bağlama eğilimindedir. Bu güçlükleri bile bile başlıyorum.

Marksist sistemin özünü ve yöntemini konu alan bir çalışma, kanımca, her şeyden önce şu soru ile başlamalı: Neden Almanya? Aynı soru, daha açık biçimde şöyle sorulabilir: İnsanlığın gelişimine yüz elli yıldır damgasını vuran bir düşünce, neden bir başka ülkede değil de Almanya'da filizlendi? Kuşkusuz marksizmin gelişmesini coğrafya olarak Almanya'ya hapsetmek mümkün değil. Marx ve Engels, sistemlerini olgunlaştırırken Almanya'dan çok Avrupa'nın başka ülkelerinde oldular. Ama gene de köken, çıkış kaynağı ya da sıçrama noktası Almanya'dır, Alman toprağıdır. Neden?

1800'lerin başı, sınıfsal dinamiklerin kitlesel boyutlarda uç verdiği Avrupa'da özellikle Almanya'nın kendi geriliğini ya da durağanlığını yaşadığı dönemdir. İlginç bir kaderi var Almanya'nın. 15. ve 16. yüzyıllar alındığında Almanya'nın bu yüzyıllarda da sınıfsal dinamiklerden uzak olduğunu söylemek mümkün değil. En azından köylü ayaklanmalarının, onların hem kaynağı hem de sonucu olan ütopyaların kolgezdiği, bu anlamda hiç de geri sayılamayacak bir ülkedir. Peşinden, köylü ayaklanmalarının acımasızca bastırılışları geldi. Ayaklanmalardan ders alan düzenin, insanların başına demir yumrukla dikilmesi, aykırı her tür düşüncenin peşinen dışlanması demekti bu. Ülke, 19. yüzyıla böyle girdi.

Bu kadarı, kabaca göz önüne alınsa yeterli. Asıl gerekli olan, aynı dönemeçte Alman aydınlarının özgün konumuna dikkatle eğilmek. Fransa, 1789'da koskoca bir ihtilâli, ondan dört yıl sonra da burjuva devriminin doruğu demek olan Jakoben diktatörlüğü yaşadı. Sonra da restorasyon dönemini. Tüm bu çarpıcı gelişmelerin, aydın kesimde önemli yansımalar yaratması doğaldır. Üstelik yalnızca Fransız aydınında değil; tüm kıta aydınlarında. Ne var ki, sözü edilen yansımalar, farklı ülkelerde farklı biçimler aldı, farklı nitelikler kazandı. Bu noktada eklemek gerek: Teorik bir bütünsellik açısından bakıldığında döne-

min Avrupası, tek başına ne Fransa, ne İngiltere, ne de Almanya'dır. Avrupa, bir anlamda bunların tümünün, daha çok da Fransa ile Almanya'nın toplamıdır. Bu, "soyut" Avrupa'dır. Rolland'ın başyapıtı sayılması gereken *Jean Christophe*'da vurgulandığı gibi: Fransız'ın pratik yaratıcılığının teorik değerini hep başkaları vermiştir. Rolland, bunu bir "gelenek" olarak vurguluyor. Eğer böyle bir gelenekten söz edilecekse, şu da söylenebilir: Fransız'ın ihtilâl ve sınıf mücadeleleri alanındaki zengin pratik deneyiminin teorik çerçevesinin kurulması, Alman'a düştü. Bu anlamda Avrupa'da 19. yüzyıl teori ve pratiğinin bütünlüğü, bir tekil ülke değil, bir toplamdır.

Fransız'ın zengin deneyimlerinden, pratik birikiminden söz edildi. Oysa, gene 19. yüzyıla dönülürken, Alman aydınının ulaştığı felsefi birikim düzeyini, daha açığı soyut ve bütüncü yaklaşım geleneğini bir başka ülke aydınında bulmak çok güç. Burada, bir soru daha çıkıyor ortaya: Felsefi gelenek, birikimini neden özellikle geri toprakta, geri Almanya'da sağladı?

Bu sorunun doyurucu yanıtını Althusser'de bulmak mümkündür sanıyorum. Özetle, Fransız ihtilâlinin geniş boyutluluğu ve çarpıcılığı, aynı zamanda bu ülkede teorik birikimi "eriten" etmendir. Şöyle anlatıyor Althusser: Fransız burjuva devriminin göreli olarak "tam"lığı, daha önemlisi devrim sayesinde aydına politika kapılarının ardına kadar açılması, bu ülkeye özgü teorik bir geleneğin biçimlenememesinde başlıca unsurdur.[1] Gerekçeler de o kadar dolambaçlı değil: Kıta Avrupa'sının öteki ülkelerinde burjuvazi, devrimi alıp kendi gücüyle götürmesi gerekirken, daha çok kiliseyle ve soylulukla, yani gerçekte yıkması gereken kurumlarla saf tutuyor ve aydına tepeden bakıyor. Köken olarak kilise ve soyluluktan gelip kendilerini yeni düzene uydurabilen seçkinler, burjuvazinin politik-düşünsel kadrolarını oluşturdular. Türkiye'de moda olabileceğini düşünerek, bir de başka bir terminolojiyle ekliyorum: Fransa'nın dışındaki

ülkelerin çoğunda burjuvazi, geleneksel aydını, kendi "organik" aydınının yerine kullanmış oldu...

Althusser, şöyle sürdürüyor: Devrimin ve siyasal pratiğin dışında tutulan aydın, burjuvaziden daha çok koptu. Kendi burjuvazisinin rağbet etmez göründüğü aydın yeteneklerini hizmetine sunacağı başka toplumsal güçler aramaya başladı. Proletarya, bu güçlerden biri olabilir miydi?

Alman aydınının bu "dışlanmış" konumu, gene aynı konumun verdiği hınç ve değiştirme tutkusu, belki daha da önceden, ama en belirgini Hegel'den başlayarak, Alman düşüncesinde bireyin ve mikro sorunların değil, global ya da makro sorunların bütüncü bir yaklaşımla ele alınmasını doğurmuştur. Özetle, yeterli bir teorik gelenek üzerine oturan ürkek ve yetersiz burjuva devrimi, aydın kesimdeki gelişkinliğin temel nedenidir. Eklenebilir: Alman edebiyatında, sözgelimi Goethe'ye özgü ve bireyi odak alan romantik trajik anlayış, Alman felsefesi ve toplumsal düşüncesinde, gene aynı çizgide bu kez insanlığı ya da evreni odak alan bir biçime bürünmüştür. Burjuva devriminin en yetkin soyutlamacıları, Almanlar oldu: Müzikte Beethoven, toplum bilimde Marx.

Evet genç Marx, Almanya'nın özellikle belirli alanlarda göze batan geriliği karşısında hınç döken aydınların arasındaydı. Genç Marx için Almanya'nın o dönemki (1840'ların başı) durumu, yalnızca bir "anakroni"dir. *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı,* bütünü ile gelişkin Avrupa karşısında Almanya'nın oluşturduğu anakroninin saptanışı niteliğindedir. 1843 sonu ile 1844 başları arasında ortaya çıkan bu çalışmada, "Almanya'nın bugününe karşı mücadele"den söz edilmektedir. Başka bir deyişle, Almanya'nın günceline karşı mücadele. Ancak öylesine geridir ki Almanya, onun "bugününe" karşı verilen mücadele, ileri uluslar açısından "düne karşı" bir mücadele olabilecektir.[2]

Burada, karşımıza önemli bir nokta çıkıyor: Marx'ın hınçla bakıp bu ölçüde geri bulduğu Almanya'nın geleceği de mi karanlıktır? Kesinlikle değil. Marx için, tam tersi: Geçmişi ve o günü geri olduğu için ve özellikle bu nedenle, Almanya'nın geleceği aydınlıktır. Marx'ın, kimi açılardan Avrupa'nın en geri ülkeleri arasına soktuğu Almanya, işte bu geriliği nedeniyle hızla ileriye atılacak, hattâ sonuçta Avrupa'nın ve insanlığın kurtarıcısı olacaktır. Genç Marx, "Alman'ın kurtuluşu, tüm insanlığın kurtuluşu olacaktır" düşüncesinde idi.[3]

Bu düşüncenin yalnızca Marx'a ait olduğu, onunla sınırlı kaldığı sanılmamalı. Alman'ın kurtuluşunu insanlığın kurtuluşu saymak, 19. yüzyıl başlarında pek çok Alman aydınının genel yargısıdır. Dahası, şu sözler Marx'tan önce yaşamış bir düşünüre, Fichte'ye ait: "Alman halkı ancak, akıl ve hakikat devrinin kuruluşuna çalışarak kalkınabilir ve kendisiyle birlikte uygarlığı da kurtarabilir."[4]

Kuşkusuz, her anlamda "idealizm". Ama gene kuşkusuz, oldukça evrenselci bir kapsam taşıyor, daha doğrusu oraya ulaşıyor. Gerçekte, Alman'ın kurtuluşunu insanlığın kurtuluşu ile bir sayma düşüncesinin önemli kaynaklarından biri de Hegel'dir.

Alman aydınının içinde bulunduğu ortam, toplumsal koşulları ve toplumun öteki kesimleri ile ilişkileri tümden bir yana itilirse, sonuçta "bir düşünce sisteminden bir başkasının çıkması" gibi metafizik kokan bir alana girmek kaçınılmazdır. Başka deyişle, hegelci sistem kendi başına hayli gelişkin olduğu için, kendisinden bir başka gelişkin sistem, yani Marx'ın sistemi çıkmıştır diyen bir metafizik alan. Bu söylenende, kuşkusuz belli bir gerçek payı var. Ama salt bu kadar değil. Oldukça önemli ipuçları taşıyan bu metafizik alanı gerçekliğe dönüştürmek için, Hegel'in etkisi altındaki Alman aydınının somut sınıfsal durumuna da göz atmak gerekiyor.

Az önce, bu doğrultuda bir girişimde bulunuldu: Alman bur-

juva devriminin, orta sınıf aydını değil, kilise ve aristokrasiyi yeğlediğini, bunun da aydında belirgin bir aranış yarattığını söyledim.

Eklemek gerekiyor: Almanya'da burjuvazinin orta sınıf aydınından uzaklığı, onları giderek orta sınıfın deklase kesimi konumuna getirdi. "Lümpen proletarya" sözcük olarak "proletarya dökün tüsü" anlamına geliyor. Bu kesimin hangi anlamda radikalleşebileceği de biliniyor. Almanya'da orta sınıfın *deklase* aydınları ise, radikal birikimlerini kurdukları sistemlerin bütüncülüğünde realize ettiler.

Söylenenlerin kendi ülkemizin geçmişine çok uzak düşmediği kanısındayım. Burjuva toplumlarında politikadan uzaklaştırılma ve itibarsızlık, aydın kesimi, düzenin göze alamayacağı ölçüde tehlikeli bir radikalizme sokabiliyor. Kanımca Türkiye'nin düzeni, özellikle 1930'larla birlikte, bunu çok net biçimde gördü. Bir yanda demokrat birikimin kendi doğal dinamizmi içinde daha radikal biçimlere bürünebilme olasılığı, öte yanda da aydın kesimi bu tür hareketlenmelerden uzak tutma gereksinimi, düzenin Türkiye aydınına özel bir yaklaşım sergilemesini getirdi. Türkiye'nin aydınları, Çankaya'nın ve Meclis'in müdavimleri yapıldı. Belli bir dönem, onlara Türkiye'nin özgün ve hattâ öncü bir rol oynadığı evrensel sistemler geliştirme görevi verildi. 1950-60 arası Demokrat Parti dönemi ise bu alanda oldukça toy davrandı. Gençler "serseri", bilim adamları "kara cübbeliler", subaylar da "Battal Gazi ordusu neferleri" olarak tanımlanınca, DP kendi kuyusunu kazmış oldu. Birikim ve radikal aranışlar, en çarpıcı ürünlerini 1961-71 döneminde verdi.

Yeniden konuya dönüyorum. Sırada, gene önemli bir nokta yer alıyor: Hegelcilikten, marksçılığa geçiş sorunu ya da marksist sistemin ilk biçimlenişi. Sonucu baştan yazıyorum: Marksizm, gelişkinliğini, demokrat ütopyaların uzantısı olmayıp,

gelişkin bir idealist-felsefi sistemin aşılması oluşuna borçludur. Daha açığı: Marksizmin bilinen kaynakları arasında Alman felsefesi, itici güç olarak, Fransız sosyalizminden çok daha önemli bir rol oynamıştır.

Hegel'in sisteminin idealist özü biliniyor. Gene de bir noktaya özellikle dikkat etmek gerekiyor: Hegel'in sisteminin idealist yanı, kesinlikle aynı sistemin ilkelliği ya da azgelişmişliği anlamına gelmiyor. Tersine, kapsayıcılığı göz önüne alınırsa, Hegel'in sisteminin oldukça gelişkin olduğu görülür. Sanıyorum buradan şu sonuç çıkarılabilir: İdealizmin en gelişkini, bilimsel olana ulaşmada değerli bir evreyi oluşturuyor. Marx'ın düşüncesini bir süreç içinde yetkinliğine ulaştıran, hegelci sistemin çürüklüğü değil, aşırı gelişkinliğidir. Başka türlü söylersek Hegel, sistemini doyurucu bulmayıp aşmaya çalışanlara, en azından kendisi kadar bütüncü ve gelişkin bir sistem kurma *yükümlülüğünü* bırakmıştır miras olarak. Daha sonra, Plehanov'un çok açık biçimde gördüğü noktalardan biriydi bu. Plehanov, Hegel'in sistemini "eklektizmin izini bile taşımayan" bir gelişkinlik olarak nitelendirdikten sonra ekliyor: "Hegel'in idealist felsefesinin kendisi, idealizmin tutarsızlığının en iyi, en karşı konulmaz kanıtını içerir."[5]

Bir parantez daha açabilirim sanıyorum. Türkiye'de, sosyalist düşüncenin özgün biçimde yeniden üretimini engelleyen faktörlerden biri teorik geleneksizlikse, öteki de kemalist düşüncenin zamanında gidebileceği yere kadar götürülüp bir sistem halinde net formülasyonlara kavuşturulmamış olmasıdır. Buna çalışanlar olmuştur, ancak böylelerine verilen izin de kısa olmuştur. *Gelenek*'te kısaca değinmiştim: "Özellikle aydın kesime yönelik bir ideolojik şekillenme, gelişkinliği ve kapsamlılığı ölçüsünde, radikal kopmaların da zeminini oluşturur. 'İdeoloji' olduğu sürece bunun en gelişkini ve kapsamlısı başka yerlere sıçranacak en iyi tramplendir."

Hegel'in sistemine ve bu sistemin içerdiği "hareket" kavramına dönelim. Çok basit olarak özetlemekte sakınca yok: Başlangıçta kendisi olan bir Mutlak İde. Sonra tarihsel süreç içerisinde bu İde'nin giderek kendine yabancılaşması. Yabancılaşmış İde'nin bu kez bir "kendine dönüş" süreci yaşaması. Bu gerçekleştiğinde, yani İde yabancılaşmasını aşıp yeniden "kendisi" olduğunda, bu yeni durumun başlangıçtakine göre daha yüksek ve gelişkin bir aşamayı ifade etmesi...

Ortalama bir çağrışım yeteneği bile akla Marx'ın toplumların gelişimine ilişkin şemasını getirebilir. Sınıfsız toplum var en başta. Sonra sınıfların ortaya çıkması, toplumun ayrışması. Sonunda, başlangıçtaki sınıfsız topluma, ama elbette çok daha üst bir düzeyde ulaşılması... Ayrıca, Hegel'in Mutlak İde'nin kendine dönüşünün Alman toprağında gerçekleşeceği düşüncesi ile Fichte'de ve genç Marx'ta görülen "Alman'ın kurtuluşu insanlığın kurtuluşudur" inancı...

Kesinlikle yanlış anlaşılmamalı: Burada Marx'ın "aplike" hegelcilik yaptığını ileri sürmüyorum; yalnızca bir *esin* ögesinden söz ediyorum. Kanımca Marx'ın Hegel'den devralıp kendi gelişiminde yararlandığı önemli ögelerden biri, genç hegelcilerin tümüne damga vuran *bağlanma* kavramıdır. Sözünü ettiğim bağlanma, "felsefenin gerçekleşmesi" ya da "felsefenin amacına ulaşması" söylemlerinde dile gelen bir hedef, bir "nihayet"tir. Şöyle de ifade edilebilir: Hegel'in en anlamlı mirası, tarihi bir *yönü*, bir *hedefi* bulunduğu yolundaki ısrarıdır. Üstündeki tartışmalar ne olursa olsun, "yön" ve "hedef" kavramları, doğal olarak bir "mantık" ya da "motor" arayışını gündeme getirir ve kanımca da öyle olmuştur. Marx'ın 1844 tarihli sözleri, "Tıpkı felsefenin *maddi* silahlarını proletaryada bulması gibi, proletarya da *entelektüel* silahlarını felsefede bulur", Marx'ın artık belirgin bir kanala girmekte oluşunun en önemli göstergesi sayılmalıdır.

Son olarak vurgulanması gereken, Hegel'in sisteminin, felsefenin öteden beri uğraşıp durduğu birey'den çok, bir totalite'yi öne çıkartmasıdır. Hepsini bir arada değerlendirdiğimizde Marx'ın kalkış ya da sıçrama noktası da belirginleşmeye başlıyor: Felsefenin hedefi ve bu hedefin toplumu tümü ile kucaklaması...

Oysa salt bu çerçevede, yani bir felsefe olarak kaldığı sürece, sistemdeki hedef gözetme yanının anlamını yitireceği açıktır. Felsefe, birey'in dışında yani genele ve toplama ilişkin ipuçları verebilir. Ancak, yalnızca felsefe olarak kaldığı sürece, yani ortadaki ipuçları başka alanlardaki bulgularla pekiştirilmediği sürece, dönülüp dolaşılıp gelinecek yer, gene birey olacaktır. Marx'ın 1844'teki konumu da, budur. *Elyazmaları*'nda hücre, emeğin yabancılaşmasıdır. Bir fenomen olarak özel mülkiyet de, emeğin yabancılaşmasının *sonucu* olarak gösterilir.[6] Ortada kuşkusuz bir dinamizm var, ancak bu dinamizmin hem çıkış noktasını hem de temelini gene birey oluşturuyor. Marx, 1844'te buradadır. Kimileri ise, 1987'de de buradadır.

Çünkü Marx, henüz artı değer kavramından yoksundur. Yani Marx, hiç kuşkusuz kapitalist toplumu gözlemekte, ama henüz gözlediği toplumun "hücre"sine ulaşamamaktadır. Bu bir yana, henüz "sınıf" ve "sınıf mücadelesi" kavramları da gelişkin değildir. Böyle olunca insan ve insanın kurtuluşu, ele alınan sorunun hem başı hem sonu, hem aracı hem de amacıdır. Birey ile toplum arasındaki bağlar henüz sınıf ve sınıf mücadelesi gibi kavramların sağlayacağı güce sahip değildir.

Bu noktada tahmin etmek kolay olsa gerek. Artık gündeme şu ünlü "kopuş" sorunu geliyor. Marx'ın yaşamı boyunca 1884 yılının Marx'ı olarak kalmadığı biliniyor. *Kapital*'in Marx'ı, *1844 Elyazmaları*'nın Marx'ı ile aynı değildir. Bu konuda ciddi bir tartışma olabileceğini sanmıyorum. Gene de üzerinde tartışılan bir sorun duruyor ortada; Marx'ın kendi gelişimi düzenli bir

süreklilik olarak mı değerlendirilmeli, yoksa daha "bilimsel" sayıldığı dönemi, öncekine göre bir "*mutlak kopuş*" ürünü olarak mı görmeli?

Yanıt, ilk bakışta oldukça basit görünüyor. Yalnızca Marx'ın düşüncesinin gelişimi gibi özel bir alanda değil, genel olarak gerçeğin algılanmasına ilişkin her konuda geçerli olan bir devam-inkâr diyalektiğinden söz etmek mümkün. Devam ile inkâr kavramları arasında, bunlar ne denli zıt görünseler de, bir bağ bulunur. Gerçekliğin daha üst düzeyde algılanması, bir önceki düzeyi reddetse bile, son çözümlemede onun yarattığı ortamın ürünüdür. Özel olarak Marx'ın düşüncesinin gelişimi konusuna dönersek, 1844 Marx'ı ile sonraki Marx arasında hem sürekliliği (devam) hem de sıçramaları (inkâr) içeren ve bunların bütünlüğünde temsil olunan bir bağ vardır.

Akla yakın görünen bu yaklaşıma itirazların yöneltildiği biliniyor. Althusser'in ünlü "epistemolojik kopuş" kavramı açısından bakıldığında, bilgi sürecinin gelişimi diyalektik sürekliliklе değil, *mutlak* ve *kesin* koşullarla gerçekleşir. Gerçeğe ulaşmanın yolu, başlangıçta bilim dışı ve epistemolojik engellerle dolu bir çerçevenin varlığını öngörür. Sonra, öyle bir dönem gelir ki, bu çerçeve tümüyle reddedilir ve ondan bütünüyle kopulur. Bilgi sürecine, bu anlamda bir *kesiklilik* damga vurur.

Sıçramaları dışlayan bir mutlak süreklilik ya da Althusser'in Bachelard'dan aldığı kavramla "epistemolojik kopuş"... İkisi de uçlarda görünüyorlar. Marx'ın düşüncesinin gelişimi söz konusu olduğunda, bu gelişmeyi, sanki bir mürekkep lekesinin çevreye yayılması gibi görmek ilk ucu oluşturuyor. Daha açığı bu, Marx'ın düşüncesinin nitel sıçramalar yapmaksızın geliştiğini savunmak oluyor. Anlamlı görünmüyor. Ancak, nitel sıçramaların "kopuş" ya da "kesiklilik" biçiminde abartılması da anlamlı görünmüyor. Her ikisi de tarihselliğin ele alınışındaki tutarsızlıklara dayanıyor. Bunu açmaya çalışacağım.

İlk yaklaşım, yani Marx'ın düşüncesinin gelişiminde nitel sıçramaları görmeyen yaklaşım, özünde tarihselliğin vulgar yorumuna dayanır. Tarihsel gelişimle onun düşünsel süreçlerindeki yansımalarını bire bir ilişki içinde alan, dahası tarihsel gelişiminin belirli anlarındaki nesnellikleri düşünce sürecine vurulu prangalar olarak gören bir anlayış. Bu anlayışta Marx, tarihsel gelişimin verdiği kadarını, sistemindeki boş gözlere yerleştiren bir otel resepsiyonistini andırıyor. Böyle bir yaklaşımı ciddiye almak mümkün görünmüyor.

"Kopuş" olayını abartan ikinci yaklaşım ise, tam tersine, tarihselliğin özde büsbütün reddine yaslanıyor. Althusser'in özellikle *Reading Capital*'de (*Kapital'i Okumak*) geliştirdiği anti tarihselci yorum, bilgi sürecini tarihsel boyutun büsbütün dışına yerleştiriyor. Başka deyişle, Althusser, bilgiyi tarihselliğin prangalarından azat ediyor. Ulaşılmaya çalışılan gerçeklik (ya da real object) tarih dışı bir kategori olduğundan, ona ulaşılmasını engelleyen etmen ancak "epistemolojik" olabilir. Bu engel yıkıldığında gerçekleşen ise bir "kopuş"tur.[7]

Ortalamacılık genel olarak makbul bir yaklaşım olmamakla birlikte, bu alanda geçerliliğini koruyor. Özetle, kaba tarihselciliğin ve anti tarihselciliğin yarattığı uçlar dışında, gerçekçi yol şöyle ifade edilebiliyor: "Diyalektik materyalizmin aldığı konum, diyalektik süreklilik ya da diyalektik kesikliliğin geçerli sayılmasıdır. Birincisinde (diyalektik süreklilik -M.Ç.-) 'diyalektik' sıfatı, sürekliliğin nitel sıçramalar yolu ile gerçekleştiğini gösterir. İkincisi (diyalektik kesiklilik) söz konusu olduğunda aynı sıfatın gösterdiği şudur: Gelişimde meydana gelen kesiklilikler ve niteliksel sıçramalar, sürekliliği mutlak anlamda sona erdirip tümüyle ortadan kaldırmaz."[8]

Sanırım bu yorum çok daha doyurucu. Özellikle teorik geleneğin kökleşmediği toplumlarda, "kopuş" kavramının alabildiğine bir sorumsuzluk ya da keyfilikle kullanılması mümkün.

Sözgelimi Lenin'in ünlü *Nisan Tezleri* ile kendi geçmiş birikiminden bir "kopuş" gerçekleştirdiği neden ileri sürülmesin? *Nisan Tezleri*'nin, Lenin'in 19 yıllık birikiminde bir nitel sıçramayı ifade ettiği söylenebilir. Buna itiraz etmek mümkün görünmüyor. Ancak *Nisan Tezleri*'ndeki yargıların ipuçlarının, nisandan önceki Lenin'de hiç görülmediğini söylemek büyük bir zorlamadır. Lenin, *Tezler* ile politik bir sıçramayı gerçekleştirmiş, ancak bunu elindeki malzeme birikimini yadsıyarak değil, ona yeni bir biçim vererek yapmıştır.

Aynı biçimde, "mutlak kopuş" yaklaşımının çekiciliğine kapılındığında, örneğin gene Lenin'in *Ne Yapmalı*'sını ve buradaki örgüt-bilinç yaklaşımını bu kez Marx'tan tam bir kopuş olarak değerlendirmek de mümkündür. Bunu yapanların olduğu biliniyor. Oysa, belirgin kimi farklılıklara karşın, Marx'ın sisteminin gelişimi ile *Ne Yapmalı*'daki yaklaşım arasında nesnel bağlar kurmak mümkündür. Tarihsellik yadsınmadığı sürece, bu bağları kurabilmek için zorlamalara gerek yoktur.

Özetle, Marx'ın düşüncesinin gelişimini, "mutlak kopuş" değil, niteliksel sıçramaları da içeren "diyalektik süreklilik" ya da aynı anlama gelmek üzere "diyalektik kesiklik" modeli ışığında incelemek gereklidir sanıyorum.

"Kopuş" kavramını, ama elbette "mutlak kopuş" kavramını bir yana bırakırsak, diyalektik kopuş süreci çok daha rahat izlenebilir. Mutlaka tarih vermek gerekirse, Marx'ın düşüncesinin evriminde böyle bir kopuş için 1844 sonrasının sözü edilebilir. Daha somutu 1845-46 demek gerekiyor. Öyle sanıyorum ki önce *Kutsal Aile* ile *Feuerbach Üstüne Tezler*'i, sonra da *Alman İdeolojisi*'ni bu kopuş sürecinin en yoğunlaşmış ürünleri olarak değerlendirmek mümkün.

Marx, *Kutsal Aile*'de, 17. yüzyıl metafiziğinden başlayarak Avrupa'da felsefenin gelişim şemasını çiziyor. 18. yüzyılın ve 19. yüzyıl başının Alman felsefesi, hem 17. yüzyıl metafiziğinin

hem de 18. yüzyıl Fransız maddeciliğinin, değişim arayan ve isteyen Alman aydınının elinde yeniden yoğrulmasıdır. Alman aydınında giderek tutku konumuna gelen değişim isteği dikkate alınırsa, Fransız maddeciliğine özgü edilgen algılayıcılığın doyurucu olmadığı hemen görülür. Fransız maddeciliği edilgen bulunuyor. 17. yüzyıl metafiziği ise büyük ihtilâllerin ve büyük sanayinin Avrupa'sında artık açıklayıcı olmaktan çok uzaktadır. Bu durumda, yeni bir sentez gerekli oluyor. Öyle bir sentez ki, özellikle duyulan gereksinimlere yanıt versin, yaşama aktif müdahaleyi de içersin. *Kutsal Aile,* bu gelişmeyi özetlerken, şu önemli sonuca da ulaşıyor: "Eğer insanı biçimlendiren ortam ise, bu ortam insani kılınmalıdır."[9]

Bu noktada Marx'ın felsefeye aktif eylem ögesi kattığı açıkça görülüyor. Kuşkusuz, aktifleşen, eyleme geçen insanın somut olarak ne yapması gerektiği henüz açığa kavuşmuş değildir. Gene de çok önemlidir atılan adım. Daha sonra gelecek olan Feuerbach tezlerinden en önemlisinin kaynağı da, kanımca, *Kutsal Aile*'deki bu sonuçtur.

Marx'ın gelişimi aynı zamanda Feuerbach'tan kopuş demek. Marx Feuerbach'la hesaplaşırken, gerçekte materyalizm ile idealizm arasındaki bir hesaplaşmayı somutluyordu. Evet, Hegel'in idealizmi gelişkin ve kapsayıcı idi; ama "nereye" sorusuna verdiği yanıt yeterince doyurucu değildi. Buna karşılık Feuerbach idealizmden uzak bir konumda idi; ancak onun maddeciliği de insanın pratik faaliyetini büsbütün anlamsızlaştıran edilgen bir öz taşıyordu.

Marx'ın Feuerbach'la hesaplaşmasında odak nokta, gene soyut insan kavramı idi. Bu geçici noktada Marx, Hegel'in idealizmini aştığı için insan toplumlarının nereye yöneleceğinden çok "insanın gelişimini neyin sağlayacağı" sorunu üstünde duruyor. Oysa Marx, Feuerbach'tan da bu kez diyalektiği ile ayrılmaktadır. Feuerbach'ta insan ancak dış dünyadan etkilenerek

gelişen edilgen bir varlık iken, Marx artık insanın gelişimini dış dünyayı etkileyebilmesine bağlamaktadır. Ve nihayet ünlü formüle ulaşır: "Filozoflar bugüne değin dünyayı yorumlamakla yetindiler, oysa mesele, onu değiştirmektir." Bu formül, düşünce tarihinde felsefe ile siyaset arasındaki bağın oluşturulmasında en güçlü halka işlevini görmüştür.

Pek çok kişi için Marx'ın bu tezi, marksist düşüncenin gelişip olgunlaşmasında önemli bir işlev görmüş, ama işi de orada "bitmiş"tir. Böyleleri için artık bakılması gereken, bir gelişim sürecinin iç dinamikleri, bu dinamikleri harekete geçiren bulgular değil, sonuç olarak tamamlanmış olan yapının bütünüdür yalnızca. İşte buna katılmak mümkün görünmüyor. Başkalarından çok, hattâ en çok, belli bir ülkede sosyalist siyaset pratiği içinde olanlar için, düşünce sürecinin gelişimindeki özgür dinamiklerin, kimi durumlarda da parçaların çok büyük anlamları vardır. Güncel anlamlardan, bağlantılardan söz ediyorum. Sözgelimi marksist sisteme ne denli gelişkin ve tamamlanmış bir yapı olarak bakılırsa bakılsın, bu sistemin oluşum sürecinin bir *versiyonu* farklı bir ülkede ve farklı bir zamansallıkta mutlaka yaşanmak zorundadır. Bu, ne tarihselliğin yadsınması ne de marksizmin yeniden keşfedilmesidir. Bu, marksist sistemi canlı ve güncel tutan, sürekli yaşayan özdür. Feuerbach üstüne 11. tez, her ülkenin marksistlerine, öğrenmek için bile edim gerektiğini pratikte öğretecektir. Ezbere de bilinse, aynı "problematik" pratikte mutlaka yaşanacaktır. Marksizmin canlılığı, gerçekte, pratik her çözümün gene de Marx'ın çerçevesi içinde kalması ile kanıtlanmaktadır.

Gelinen noktayı açık biçimde özetlemekte yarar var: Marx, Feuerbach'la hesaplaşmak üzere Hegel'den ayrılıyor. Denebilir ki toplumun, insanlığın geleceği ve yönelimleri sorununu bir yana geçici olarak bırakıp Feuerbach maddeciliğine iniyor ve onunla hesaplaşıyor. Sonuç şu: Edilgenlik değil, aktif müdahale.

Peki, neye ve nasıl müdahale? Bundan sonra Marx'ın Hegel'e yeniden dönmesi gerekiyor. Kuşkusuz bir benimseme "dönüşü" değil bu. Feuerbach'tan ayrılınırken oluşan "aktif insan"ın, bu aktiviteyi ne doğrultuda ve ne için realize etmesi gerektiği sorusunu yanıtlamak için yapılan bir dönüş. Hepsini özetleyecek olursak, şu sonuç çıkıyor: *Feuerbach maddeciliğindeki insanı aktif kılmak ile Hegel idealizmindeki hedefi bilimsel kılmanın toplamı, marksizmin özüdür.*

Marx, birinci sorunu çözen (11. Tez, insanı aktif kılma sorununun felsefe çözümüdür) bir düşünür olarak, sonraki çalışmalarını ikinci sorunu çözmeye, yani Hegel'in sistemindeki metafizik hedefin karşısına bilimsel bir hedef çıkartmaya adamıştır.

II- "Düşünülmüş Somut"

Daha önsözde, yaratıcı düşüncenin belini kıran etmenin didaktizm olduğundan söz ettim. Bunun genel bir geçerliliğe sahip olduğuna inanıyorum. Marksist düşünce söz konusu olduğunda, didaktizmin çok daha büyük zararlarından, siyasal pratiğin bu düşüncenin ayrılmaz bir parçası olduğu göz önüne alınarak rahatlıkla söz edilebilir. Pek çok ülkede marksist düşünceyi "öğreten" basitleştirilmiş el kitapları yayımlanıyor. Bir ilk yaklaşım olarak bu tür çalışmaların belli yararlar sağlayacağı söylenebilir. Oysa bu tür kitaplardan öğrenilenler, çoğu kez, özgün yapıtlara başvuru zahmetini ortadan kaldıran bir kolaylık olarak değerlendirilip böyle kullanılıyorlar. Sözü edilen didaktik çalışmaların pek çoğunda, güncel politik kaygıların aşırı belirleyici ve biçimlendirici rol oynaması, gene bir tehlikeyi içermektedir.

Kuşkusuz, marksizmin de "ders kitapları" oluyor. Yalçın Küçük, genel olarak ders kitaplarına ilişkin önemli bir değerlendirme yapıyor. Kulak vermekte yarar var: "Ders kitaplarının bilimin gelişmesine verdiği zararlardan biri, kendi disiplinini dinamik olarak ele alamamasından ileri geliyor. Bu ise, daha önce sözü edilen en son durumu tek bilim saymakla başlıyor. Ancak bununla bitmiyor. Ders kitapları sürekli olarak genel hal üzerine kuruluyor. Dolayısıyla, konunun canlılığı gereği tarihsel bir yaklaşımın kaçınılmaz olduğu disiplin ve alanlarda bile, gelişme içindeki ayrılık noktalarından daha çok ortak noktaları vurgulamak âdet haline geliyor. Ancak ders kitapları ve dikkatsiz bir öğrenci kitlesi için inandırıcı olabilecek bağlamlar ile her ayrık düşüncenin bir genel düşüncenin özel hali olduğu anlatılıyor veya kanıtlanıyor."[10]

Küçük'ün genel değerlendirmesini, marksizm söz konusu olduğunda özellikle geçerli buluyorum. Marksist düşüncenin özünün kavranabilmesinin tek yolu, bir nihai biçimi önsel olarak benimsemek değil, kendi tarihselliği ve "ayrık" uzantıları ile birlikte tüm bir gelişimi ele almaktır. Bu yapılmadığında, Marx'ın çözümleme yöntemini amprizme ya da basit tümevarımcılığa indirgeyen "son hal" çalışmaları bile piyasaya sunulabiliyor. Marksist düşüncenin bilimselliğini kanıtlamada tek yol olarak marksist yöntemde "somut"un rolünü olduğundan çok vurgulamak, belki kolay ama yanlış bir yaklaşımdır. Bu kolaycı yaklaşım, hep değindiğim gibi teorik geleneği bulunmayan toplumlarda ayrı bir çekicilik kazanabiliyor. Sonuçta, marksist yöntemde çıkış noktasının "somutluk" oluşu, bu somutluğa bile başlangıç olarak belli bir soyutlama düzeyinde yaklaşıldığı gerçeğini gizleyen bir perde halini alıyor.

Öyle sanıyorum ki bu tür yaklaşımlarda, Marx'ın belli ülkelerdeki somut politik gelişmeleri değerlendirirken izlediği kimi yolların, gerçek ve tek yöntem sayılması da rol oynuyor. Örneğin, Marx'ın bir kavram olarak *bonapartizm*'e ulaşırken izlediği yolun yalın ve açık olduğu söylenebilir. Marx, burada belli bir somutluğu, sınıfsal ilişkileri ve politik gelişmeleri veri olarak almış, bunları soyutlamış ve sonuçta bonapartizm kavramına ulaşmıştır. Bonapartizm, bir yanı ile somut bir iktidar biçimidir. Ve hep bu yanı görülür. Oysa kavramın asıl teorik içeriği, burjuva devrimlerinin düşüşüne ilişkindir. Bonapartizm kavramının tarihsel içeriğini ve evrenselliğini görenlerin ise, böyle bir soyutluğa bile en somuttan, bir pratik iktidar biçiminden ulaşılabildiği gerçeğinden hareketle, aynı yöntemi tekleştirmeleri mümkündür.

Oysa Marx'ın kalıcı ve evrensel kategorileri çözümlerken kullandığı yöntem oldukça farklıdır. Oldukça özgün bir yöntem olduğu da söylenebilir. "Düşünülmüş somut" kavramının,

bu yöntemin özünü sergilemede kilit noktayı oluşturduğuna inanıyorum.

Marx, *Kapital*'deki çok sayıda örneği şimdilik bir yana bırakırsak, kendi yöntemi üstünde en açık biçimde *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın "Önsöz"ünde durdu. "Düşünülmüş somut" kavramının burada dile getirildiği görülüyor. Kavramı şöyle açmak mümkün: Bilimsel çözümlemede, başlangıç noktası olarak alınan somuttur. Ne var ki bu somut, kendi başına, katıksız ve çelişkisiz bir mutlak oluşturmaz. Her somutluk, kendi iç çelişkilerinden ve başka olgularla ilişkisinden kaynaklanan bir bütünselliğe sahiptir. Bir dinamiğin temsilcilerindendir. Eğer ele alınan her olgu, kendi başına çelişkisiz ve kendi dışıyla ilişkisiz bir mutlak oluştursaydı, bilimsel yöntem bunların basit aritmetik toplamından ibaret kalırdı.

Oysa, ancak iç çelişkileri ve dış ilişkileri ile birlikte varolabilen, varlık biçimi bu olan olgunun, ilk algılama biçimi ile çözümlenebilmesi mümkün değildir. Öz ile görüntü arasındaki ayrıklık, sözünü ettiğim iç çelişki-dış ilişki bütünlüğü yüzünden daha da artar. Bu durumda verili olguya, tek başına o olgunun kendi dar "somutluğu" çerçevesinde yaklaşabilme olanağı yoktur. Başlangıçta sınırları belirlenmiş gibi görünen bir olguya bile, belli bir *bütünlük* gözetilerek yaklaşılması gerekir. Bu da, söz konusu olgunun kendi çelişkilerini ve bütünlük içindeki yerini tanımlayan *geçici* bir modelin, yani bir soyutlamanın ilk ağızda inşa edilmesini gerekli kılar. İşte bu, düşünülmüş somut'tur.

Devam edebiliriz: Verili bir olguya yaklaşırken, bütünlük ilişkileri varsayan ön model gerekiyor. Bu, tekrar geri dönmek üzere, otopsi masasına yatırılan özel olgudan bir süre ayrılmak, onun sınırlarını geçici bir süre yok saymak demektir. Düşünülmüş somut, sahneye bu noktada giriyor. Düşünülmüş somut, ele alınan olgunun gerçek özünü yansıtmayan, görüntüsel yönler de içerebilir. Ama daha sonra olgunun "kendisine"

yeniden dönülürken, bunlar belirli seleksiyonlara uğrarlar ve "öze ilişkin" ya da "organik" olmadıklarını kanıtlayarak terk edilirler. Amerikalı marksist iktisatçı Sweezy, bu süreci şöyle anlatıyor: "Marx, çağdaş teorisyenlerin ardıl kestirimler (successive approximations) adını verdikleri yöntemi benimseyip uyguluyordu. Bu yöntem, teorinin, ele alınan olgunun giderek daha geniş bir kesimini hesaba katıp açıklayabilmesine olanak verecek biçimde, önceden yapılan basitleştirici varsayımların araştırma sürecinin birbirini izleyen aşamalarında ortadan kaldırıldığı, daha soyuttan daha somuta adım adım ilerleyen bir nitelik taşır."[11]

Kapital, aynı zamanda çözümleme yönteminin sergilendiği alandır Marx için. Buradan, küçük bir örnek: Sermaye dolaşımda doğar, ama dolaşımdan doğmaz.[12] Basit gözlemciliğin ya da yalın tümevarımcılığın böyle bir sonuca ulaşabilmesi mümkün değildir. Çünkü böyle bir yaklaşım nerede dolaşım varsa orada sermayenin de olduğu gerçeğinden hareketle, sermayenin *kaynağının* dolaşım olduğu sonucuna varabilir. Oysa, bu doğru değildir. Sermaye, ancak dolaşımla birlikte varolabileceği halde, dolaşım nedeniyle varolmaz.

Öyle sanıyorum ki bu noktada Althusser'e bir kez daha değinmek gerekli oluyor.

Althusser'in 1960'ların ortasında geliştirdiği ve pek çok yönüyle marksist çözümleme yöntemini odak alan tezler, daha sonra gene aynı düşünür tarafından "teorisizm" biçiminde eleştirildi. Althusser, kendi özeleştirisini böyle yaptı. *Kapital*'i *Okumak*, Althusser'in marksist çözümleme yöntemine yaklaşımı ile az önce özetlemeye çalıştığım süreç arasındaki farklılıkların görülebileceği bir çalışma niteliğini taşıyor. Althusser, marksist yöntemin amprizmden, basit tümevarımcılıktan büsbütün farklı olduğunu biliyor. Bunu vurgulamasına herhangi bir itiraz yöneltmek mümkün değil. Düşünür, reel nesne (real object) olarak

tanımladığı somut gerçekliğe, ancak, bir ön soyutlama olan bilgi nesnesi (object of knowledge) aracılığıyla ulaşılabileceğini söylüyor. Buna da itiraz edilmemeli. Dahası, Althusser'in bilgi nesnesi ile Marx'ın düşünülmüş somutu arasında önemli benzerlikler de bulunuyor. Ancak bundan sonra devreye gene Althusser'in anti tarihselciliği giriyor. Ve Althusser nesnel gerçekliği, tarih dışı, ezeli ve ebedi bir kategori olarak tanımlıyor. Bir başka deyişle, Althusser'in modelinde nesnel gerçeklik, kendi tarihselliğine sahip değil. Bundan da önemlisi, Althusser bilgi nesneli ile reel nesne arasındaki yakınlaşmayı sağlamanın, daha açığı, bilme sürecinin gerçeğe doğru ilerlemesinin temel motoru olarak *toplumsal* pratiği de reddediyor.[13] Böylece bilmek, pratikten kopuk, salt epistemolojik bir sürece indirgeniyor. Teorisizm, tam tamına buradadır.

Kanımca, Althusser'in sorunu anti tarihselciliği ile başlıyor. En başta bu var. Anti tarihselci konum, mantığı gereği, eşitsiz gelişim yasasının netleştirilebilmesi için tarihsel gelişim verilerinin belli bir birikim düzeyine ulaşması gereğini de yadsır. Bu durumda, üstelik bir "epistemolojik kopuş" da yaşandığına göre, Marx'ın ezeli ve ebedi bir kategori olarak eşitsiz gelişim olgusundan yabancı kalışı düşünülemez. Althusser'in tüm çabası, tarihselciliğin yadsınması ve farklı tarihselliklerin biraradalığı tezinden hareketle Marx'a bu yasanın "sokulması"na yöneliktir.

Yeniden ana konuya dönüyorum. Ulaşılan noktalardan biri şu oluyor: İnsanın gözleyebildiği olgular arasında pek çok bağ vardır. Ancak, bunların tümü de *zorunlu ve içsel* değildir. Yasallık, olgular arasındaki zorunlu ve içsel bağları ifade eder.[14] Olgular arasında gözlenen sayısız bağ biçimi oluşturursa, bunlar arasında ancak zorunlu ve içsel nitelik taşıyanlar öz'ü ifade ederler. Bunların ortaya çıkarılması bilimin görevidir.

Marx'tan yıllar sonra Lenin bir devrim için gerekli nesnel

koşullar üstünde durdu. Herkes tarafından yeterince bilinmekle birlikte yeniden anımsamakta yarar var. Üsttekilerin eskisi gibi yönetememesi, alttakilerin eskisi gibi yönetilmek istememeleri ve nihayet tüm ülkeyi saran derin bir bunalımın varlığı. Özetle böyle. Lenin'den sonra pek çok kişi bu saptamalardan yasa türetmeye kalkıştı. Oysa, devrimin koşulları ile devrim olgusunun bizzat kendisi arasında gerçek bir yasa ilişkisi bulunduğunu söylemek mümkün değil. Çünkü devrimin kendisi ile koşulları arasındaki bağlar, zorunluluk taşısalar bile içsellik ve karşılıklılık taşımazlar. Böyle olsa idi devrimci koşulların olgunlaşması, yasa olarak mutlaka bir devrimle sonuçlanırdı. Oysa, devrim koşullarından fiilen bir devrimin çıkabilmesi, ancak öznelliğin devreye girmesi ile mümkündür. Hem de ancak belli bir öznelliğin. Bir devrimin koşulları ile o devrimi gerçekleştirecek öznel güç arasında da yasa ilişkilerinin bulunduğunu söylemek ise, mümkün değildir.

Şimdi, tartıştığımız süreci dikkatle izleyenler için şu soru beliriyor doğal olarak: İnsanın düşünsel çabasının, zorunlu ve içsel olanı, bu nitelikte olmayandan ayırt etme gücü neye bağlı? Düşünülmüş somut ne denli yetkin biçimde kurulursa kurulsun, Sweezy'nin söz ettiği "ardıl kestirimler" ne ölçüde doyurucu uygulanırsa uygulansın, bunlar kendi başlarına her zaman yeterli olacaklar mı? Öyle sanıyorum ki, gerçekliğe ulaşmanın yolu, bilimsel yöntemle birlikte, nesnel gerçekliğin giderek daha büyük bölümünü pratik yoluyla tanımaktan geçiyor. Marksist yöntemin asıl ayırt edici yönü, onu teorisizmden ayıran nokta da burada ortaya çıkıyor.

Bu önemli noktayı daha iyi görebilmek için, gene bir Batılı marksiste kulak vereceğiz: "(Hegel) duyuların bulunduğunu, bu duyuların bir şeyler algıladığını kabul ediyordu. Ve gene doğru olarak Hegel, bu algılamaların kendi başlarına gerçekleri değil, yalnızca nesnelerin görünümlerini kavrayabileceğine işaret etti.

Gerçek ise, ancak eleştiri yoluyla, duyu algılamalarının mantıki akıl yürütme aracılığıyla yeniden inşası sonucu ortaya çıkarılabilirdi. Hegel bu doğru ilkeden, yalnızca akıl tarafından ortaya konulan mantıki kavramların gerçekliğe sahip olabilecekleri yolunda yanlış bir sonuç çıkardı."[15]

Öyle sanıyorum ki açıklık daha da arttı. Hegel ile Marx arasında ilk aşamada ayrılık yok. İkisi de algılamaların doğrudan doğruya gerçeği veremeyeceğini söylüyor. İkisi de, gerçeğe ulaşmak için, algılamalardan hareketle düşünsel plandaki soyut düzenlemeleri ve kurgulamaları zorunlu görüyor. Ancak dikkat edelim, Hegel'de insan bilgisinin giderek genişlemesini, gerçekliğin daha büyük bir bölümüne ulaşmasını sağlayacak bir dinamizm ögesi bulunmuyor. Diyelim gerçeklik, insanın verili bir andaki kurgulama gücü tarafından temsil ediliyor. Öğrenilmesi gerekenler bitti mi? Kuşkusuz hayır. O halde gerçekliğin daha büyük bir bölümünün kapsanabilmesi için insanın kurgulama gücünün artıp genişlemesi gerekiyor. Peki insanın bu gücü nasıl artabilir? Denebilir ki, yeni duyularla, algılamalarla. İşte, Marx ile Hegel arasındaki fark da burada ortaya çıkıyor. Eğer dış gerçekliğin tümünü kapsayıcı bir çıkış noktası, bir ilk model yoksa elde ve bu model insanı toplumsal pratiğe yöneltmiyorsa, yeni duyuların ve algılamaların kazanılması, ancak rastlantısal, düzensiz ve kesikli olabilir.

Marx'ta, nesnel gerçekliğin zihinsel algılama tarafından henüz el atılmamış alanlarının varlığı kabul edilir. Ancak gene Marx'ta, insanın toplumsal pratik yoluyla bu alanlara girebileceği de benimsenir. Üstelik, bu alanlara girişte yol gösterici, kapsamlı ve bütüncü bir model de vardır ortada. Hiç kuşkusuz bu sayede, gerçeklik denizine "ne çıkarsa bahtımıza" anlayışı ile atılınması da gündem dışıdır. Blanqui'nin ünlü sözleri "Irmağın karşı kıyısında ne ekili olduğunu tartışacağımıza yüzüp geçelim şu ırmağı" ile Bernstein'ın en az bu kadar ünlü "Nihai hedef

hiçbir şeydir, hareket ise her şey" deyişi, teorisizliğin, toplumsal pratiğe pratisyence yaklaşımın ilginç örneklerindendir.

İnsan bilgisinin, gerçekten yasal ve gerçekten temel olanla yalnızca rastlantısal, yalnızca tali olanı ayırt edebilme gücü, toplumsal pratiğe bağlı olarak gelişir. Nihai öğretici her durumda toplumsal pratiktir. Gene de, teorik güç ve soyut model kurgulayabilme yeteneği toplumsal pratiğe çok daha ileri noktalardan başlanması gibi küçümsenmeyecek bir avantaj yaratır. Günümüzde kapitalist topluma ve bu toplumun işleyişine ilişkin pek çok konuda yasallık oluşturan bağlantılar biliniyor. Kuşkusuz, en başta Marx sayesinde. Nesnel gerçekliğin ana iskeleti, Marx sayesinde zihinsel olarak da üretilmiş, kurulmuş durumdadır. Ancak kimi nesnelliklerin değiştirilmesine yönelik eylemlerin birikimi, ortaya bu alanda da yasallıklar çıkaracak düzeyden çok geridedir. İnsanın siyasal eyleminin yasallıkları olabilir mi? Bir bakıma evet. Ancak bu "evet"i kesinlikle abartmamak ve bu alanda hayalci olmamak gerekiyor. İnsanın, toplumu değiştirmeye yönelik bilinçli eyleminin ilkeleri olabiliyor, bu alanda etik değerlerden söz edilebiliyor ve daha pek çoğu. Ancak, nesnel gerçekliklere ilişkin yasallıkları, insanın öznel etkinliğine taşımak büyük bir yanılgıdır.

İnsanın bilinçli etkinliği bakalım daha neler gösterecek? Belki de siyaset alanında halihazırda varolan birikime bakılarak "yasallık" sayılan pek çok kategori, bundan sonraki deneyimler sonucunda bu tahtlarından inecekler. Tersini düşünmek ve beklemek de mümkün: Yeni deneyimler, daha önce yasallığı zorlayan nitelik ve süreklilik taşıdıklarına pek ihtimal verilmeyen başka kategorilere, gecikmiş de olsa, hak ettikleri yeri tanıyabilecektir...

III- Ekonomizm ve İradecilik

Bir yanda marksist sistemin sağladığı bilimsel bilgi, öte yanda insanın bilinçli eylemi... Giriş olarak, *Gelenek*'te yer alan bir değerlendirmenin ön açıcı olacağına inanıyorum: "Marksizmi bilimsel bilgi ile sınırlamak, onu siyasetsizliğe mahkum etmek demektir. Siyasetin bilgisi ise kesinlikle arkadan gelir. Bu yüzden marksizmde 'bilgi' olduğu kadar 'eğilimler', 'sezgiler' ve 'yönelişler' de vardır. Gramsci, siyasetin belli bir determinizme sahip, ama bir 'haylaz çocuk' olduğunu vurgularken bu yüzden haklıdır. Tarihselcilik, siyasetin bir çizgi olarak değil, bir eğilim olarak mantığa sahip oluşunu, tarih bilinci ise bu mantığın kavranmasını konu edinir."[16]

Geçmişte ve günümüzde, marksizme ilişkin can alıcı tartışmaların önemli bir bölümü bu noktada odaklanıyor. Pek çok başka örnekte olduğu gibi, burada da bir "hassas denge" kurulması gerekli oluyor. Tartışılıp değerlendirilmesi dileğiyle bir düşüncemi dile getiriyorum: Marksizmin "bilim" yanı, siyaset alanına olduğu gibi uzatıldığında uç veren *ekonomizm* oluyor; buna karşılık siyasal etkinlik alanında sergilenmesi gereken girişimcilik ipin ucunun kaçırılıp karşı konulmaz yasallıkların egemen olduğu alanlara sokulduğunda ise *iradecilik* ortaya çıkıyor ve sapma biçimine bürünebiliyor...

Marx, *Kapital*'de gerçek çelişki çözme yönteminin "çelişkilere, içinde serbestçe hareket edebilecekleri ortam yaratmak" olduğunu yazmıştı. Bu, hiç kuşkusuz, kapitalizmin nesnel yasalarına ilişkin bulguların getirdiği bir sonuçtur. Burada, yeniden, tartışılması dileğiyle öneriyorum: Kapitalist ekonominin, sonra da temel olarak sosyalist ekonominin nesnel işleyişine ilişkin çelişki çözme yönteminin aynı mantıkla siyasal alana da taşın-

ması, revizyonizmin ana kaynağıdır. Başka deyişle, siyasal eylem alanında tam anlamıyla doyurucu yasallıkların aranması, ekonomist-revizyonist eğilimleri doğurur. Bunu saptayabilenleri ise bir başka potansiyel tehlike bekliyor: Siyasal alanda geçerli müdahaleci deneyimlerin, bu kez ekonomik yasallıklar alanına taşınması ise bir sapma anlamında iradeciliği ortaya çıkarıyor. Bu sapma, gerçek anlamda sol sapmanın da temelini oluşturuyor. Sözünü ettiğim "hassas denge" böyle belirginleşiyor.

Örnek de verilebilir. Sözgelimi insan emeği ile makine arasındaki çelişkileri, *Kapital*'deki yönteme uygun olarak, bu çelişkileri içinde hareket edip doğal çözüme ulaşacakları bir ortama (sosyalist topluma) yerleştirerek çözmek gerekir. Böyle bir alanda dıştan zorlama ya da iradi müdahale, sözgelimi yeni bir ludizmden, geri teknoloji övgücülüğünden başka sonuç vermez. Ancak şu da var: İşçi sınıfı ile küçük burjuvazi arasındaki çelişkilerin çözümü toplumun kuruluşunda, kaçınılmaz olarak siyasal müdahaleleri de gündeme getirir. Bu kaçınılmazlık ışığında çözüm, tek başına küçük burjuvaziyi tam bir barış içinde sosyalizm hedefine kazanacak örnek modellerin oluşturulması olamaz. Kısacası, işçi sınıfı ile küçük burjuvazi arasındaki çelişkilerin çözümü, ekonomik temellerin siyasal katkılarla beslenmesini gerektirir. Şunun için söylüyorum: Kuşatılmış bir ülkede, tarihte ilk kez sosyalist bir toplum kurma işine soyunanları en başta bu açıdan değerlendirmek gerekiyor.

Ekonomizm-iradecilik çifti bağlamında, ilginç bir noktaya daha değinmek istiyorum. İlk bakışta zıt bir çift oluşturuyorlar; birbirinin karşıtı görünüyorlar. Ancak, süreç içinde bakıldığında ekonomist özlü yaklaşımların, çare olarak iradeciliği davet edebilecekleri de net olarak ortaya çıkıyor. Marx'ın *Katkı*'daki değerlendirmesi ile başlanabilir: "Bir toplumsal düzen, içinde barındırdığı tüm üretici güçler gelişmeden hiçbir zaman yok olmaz." Bunun, Marx'ta ekonomik vurgunun açıkça ağır

bastığı, günümüz koşullarında geçerliliğini yitirmiş bir değerlendirme olduğunu açıkça söylüyorum. Ve gene açıkça eklemek gerek: Eşitsiz gelişimin açık damgasını vurduğu sosyalist devrimler döneminde, üretici güçlerin gelişiminin artık durduğunu saptamada, laboratuar bilimselliğinin yerini siyasal ölçütler almıştır. Menşevizm ise bunun tersini düşünmekten başka bir şey değildir.

Devam ediyorum. Potansiyel üretici güçlerin gelişimindeki eksiklik nedeniyle, salt bu nedenle, kapitalizmi yedi canlı gören ekonomist anlayış, bir adım sonra bu devi öldürecek ekstra önlemlere gerek duymaya başlıyor. Ve elbette, bu önlemler arasında bu kez yasallıkların da geri planlara itildiği öznel ve iradeci yaklaşımlar da gündeme getiriliyor. Çin deneyimi, çağımızda bu sürecin en çarpıcı örneklerinden birini oluşturmaktadır.

Tartışmayı geliştirip noktalamak için son bir örnek daha vermek istiyorum. Türkiye'de sosyalizm tartışmalarının geçmişinden kaynaklanan ve oldukça "teorik" bir söylemle dile getirilen kimi itirazlara değineceğim. Sorun güncelliğini bugün de koruduğu için geçmişe dönmekte sakınca görmüyorum.

12 Eylül öncesinde Türkiye'de yayımlanmış, teorik söylemi nedeniyle ilgi de uyandırmış bir dergide konuya ilişkin olarak yer alan şu sözlere kulak verelim: "İncelemelerde üzerinde ayrıntılı bir biçimde durulacağı için burada yalnızca sorunun, kapitalizm ile sosyalizmin aynı üretici güçler ve dolayısıyla üretim ilişkileri temeli üzerinde kurulabileceği ön kabulüyle ilişkili olduğunu belirtmekle yetiniyoruz."[17] Uzatmamak için, küçük bir bölüm aldım. Gene de ayrıntıları anlatacağım. Dergide sözü edilen sorun, hiç kuşkusuz, "Stalin sorunu". Ve bu sorun bağlamında bir "önkabul" şiddetle eleştiriliyor. Daha açığı "kapitalizmle sosyalizmin aynı üretici güçler temeli üzerinde kurulabileceği" önkabulüne karşı çıkılıyor. Dergiye göre bu, otomatikman "aynı üretim ilişkileri" sonucunu getiriyor. Dergi,

çözüm yolunu da gösteriyor: "Üretici güçleri dönüştürmek."[18]

Bir: Üretici güçler, üretim ilişkilerini de belirler. İki: Dergiye göre, üretim ilişkilerini değiştirmek için yapılması gereken, üretici güçleri dönüştürmektir. Şimdi düşünmek gerekiyor: Üretici güçler kimlerdir, nelerden oluşur? Kuşkusuz verili teknoloji ve insanlardan. O halde derginin baktığı gibi bakıldığında, sorun, teknolojiyi ve insanları dönüştürmektir. Peki ama bir ülke, sosyalist devrimi gerçekleştirdiği için hemen nasıl olur da teknolojiyi, makine ve donanımı, teknik bilgiyi dönüştürebilir? Eğer üretici güçlerin dönüştürülmesinden söz edilirken göz önüne alınan bu cansız bölüm değil de insanlar ise -ki burada hemen ve önemle belirtelim; Marx ve Engels üretici güçleri hiçbir zaman insanlardan ibaret görmemiştir- onlar için söz konusu olan sürece bağlı bir değişim midir, yoksa sosyalist devrimle gündeme gelen bir dönüşüm mü? Ve derginin gündeme getirdiği son soru: Sosyalist devrim, üretim ilişkilerini değiştirerek üretici güçlerin gelişmesini mi sağlar, yoksa dergide yazıldığı gibi üretici güçleri dönüştürerek üretim ilişkilerinin değiştirilmesini mi öngörür?

Adım adım gidecek olursak, soruların yanıtları şöyle. Bir: Üretim ilişkilerinin değiştirilmesi, toplumsal yaşamın temeli olan maddi üretim sürecinin apaçık ortaya çıkmasını sağlar. İki: Bunun gerçekleştirilebilmesi için, üretici güçlerin belli bir gelişkinlik düzeyine ulaşması gerekir. Üç: Üretici güçler, üretim ilişkilerini tarihsel olarak belirler; ancak ilişki diyalektiktir. Yani, üretim ilişkilerinin değiştirilmesi de üretici güçleri mevcut bağlarından kurtarır, serbest bırakır. Dört: Dolayısıyla sorun, üretici güçleri dönüştürüp üretim ilişkilerini yeniden belirlemek değil, mevcut üretim ilişkilerini değiştirip üretici güçlerin serbestçe gelişimini sağlamaktır. Ve beş: Üretici güçlerin gelişmesi son çözümlemede, bu serbestinin sağlanması ile ortaya çıkacak bir sürecin ürünüdür.

Bu yanıtların "yeni" yanıtlar olduğunu kesinlikle iddia etmiyorum. Bu yanıtlar, doğrudan Marx'ın yanıtlarıdır. Marx, çalışmalarında sözcük ve kavramlara ilişkin olağanüstü denebilecek bir titizlik gösterdi. Örneğin neyin "değişme ve gelişme", buna karşılık neyin "dönüştürülme" kavramları ile açıklanabileceği gibi. En başta, Marx üretici güçleri insanlardan ibaret gören, üretici güçlerin gelişmesini de insanın gelişmesine indirgeyen anlayıştan uzak kaldı. İnsan ve gelişimi, üretici güçlerin gelişmesi ögelerinden biridir. Gene Marx'a göre yeni toplumun üst evresinde, üretici güçler, bireyin çok yönlü gelişimi ile de artacaktır.[19] Buradaki "de" ekinin önemli ve anlamlı olduğunu sanıyorum. Diyelim ki "üretici güçlerin dönüştürülmesi" derken derginin kastettiği teknolojidir. Ancak bu durumda da teknik bilgi, makine, donanım vb.'nin "sosyalistleştirilmesi" ne demektir, bunun açıklanması da aynı dergiye düşer. Kolay bir iş olduğunu sanmıyorum.

Marx'a yeniden dönülebilir. Konuya ilişkin daha belirgin bir alıntı: "... Bireylerin, içinde üretimde bulundukları ilişkiler, yani toplumsal üretim ilişkileri, üretimin maddi araçlarının, yani üretici güçlerin değişimi ve gelişimi ile birlikte değiştirilip dönüştürülürler."[20] Çok açık görülüyor: Marx'ta *değişen* ve *gelişen* üretici güçler, buna karşılık gene değişen ve *dönüştürülen* ise üretim ilişkileridir.

Sorunun çevresinde gereğinden çok dolaştığımız söylenebilir. Ancak bu tür yanlış anlayışların günümüzde pek çok haksız karalamanın ya da temelsiz beklentinin kaynağı olduğu da biliniyor. Marx, kendi yaşamında mektuplarını, yaptıklarını açımlayıcı araçlar olarak kullandı. Bu nedenle Marx'ın yazışmaları her zaman çok önemlidir. Marx'ın yazışmaları, yaratıcı ürünlerin kendi yaratıcısının elinden belli bir didaktizm dozu ile dışa yansıtılmasıdır. Marx'ın bir mektubundan, dikkatle okunmasında yarar gördüğüm bir bölümü aktarıyorum: "İnsanların,

tüm tarihlerinin temelini teşkil eden *kendi* üretici güçlerini seçme serbestisinde olmadıklarını ayrıca belirtmeye gerek yok: Çünkü her üretici güç, devralınıp ele geçen, daha önceki faaliyetin ürünü olan bir güçtür. Bu nedenle üretici güçler, pratik insan faaliyetinin sonucu olduğu halde, bu faaliyetin kendisi de, halihazırda devralınan üretici güçlerce, kendileri daha yokken varolan, bir önceki kuşağın ürünü olan toplumsal biçimce koşullandırılır. Bu basit gerçek yüzünden, yani yeni gelen her kuşağın bir önceki kuşağın ulaştığı üretici güçlere sahip çıkıp onları yeni üretim için hammadde olarak hizmetlerine koşmaları yüzünden, insanlık tarihinde bir iç tutarlılık sağlanır."[21]

Marx'ın bu önemli cümlelerini, en basitinden en günceline dek özetliyorum. Bir: İnsanlık tarihinin iç tutarlılığı, başkalarının olmasa bile Marx'ın umurundadır. İki: Hiçbir kuşak, kendi üretici güçlerini seçme serbestisine sahip değildir. Üç: 19. yüzyılda bu, yeni girişimler için çok daha önemli bir ayak bağıdır. Dört: Önce tek ülkede sosyalizm, sonra dünya sosyalist sisteminin ortaya çıkması, hiç kuşkusuz üretici güçleri seçme serbestisi getirmez; ancak verili üretici güçlerin daha ileri yönelimler için tam bir ayakbağı oluşturması durumunu da önemli ölçüde ortadan kaldırır.

Birinci Bölümün Notları

1. Louis Althusser; *For Marx*, Penguin, 1969, s.24-25.
2. Marx-Engels; *Collected Works*, Progress, 1977, c.3, s.178.
3. Marx-Engels; a.g.e., s.187.
4. Max Beer; *Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Tarihi*, (IV ve V. kitaplar) Çev.: G. Üstün, İst., 1968, s.399.
5. G. Plekhanov; *Selected Philosophical Works*, Progress, c.1, s.414.
6. Marx-Engels; a.g.e, c.3, s.279.
7. L. Althusser; *Reading Capital*, (E. Balibar'la birlikte), N.L. Books, 1975, s.41.
8. Z. Cakckowski; "Continuity and Discontinuity of Human Cognition", *Dialectics and Humanism*, c.6, no.2, 1979, s.125-126.
9. Marx-Engels; a.g.e, c.4, s.131.
10. Yalçın Küçük; *Seçme Teknik Çalışmalar*, AİTİA Yayını, Ankara, 1981, s.75.
11. Paul Sveezy; *Theory of Capitalist Development*, MR Press, (5. baskı) s.11.
12. K. Marx; *Kapital*, (Birinci cilt, birinci kitap), Çev.: M. Selik, Odak Yayınları, Ankara, 1974, s.254.
13. L. Althusser; a.g.e., s.56 ve sonrası.
14. M. Rosenthal; *Kapital'de Diyalektiğin Sorunları*, Çev: Y. Erşan, Yücel Yayınları, İstanbul, 1977, s.37.
15. M. Nicolaus; *Preface to Grundrisse*, Pelican, s.27.
16. C. Hekimoğlu; "Gramsci Düşüncesi Kimlik Bunalımında", *Gelenek*, no.3, s.27.
17. *Birikim*, sayı 30-31, 1977, s.8-9.
18. Aynı yerde.
19. Marx-Engels; *Selected Works* (Critique of the Gotha Programme), c.3, s.19.
20. a.g.e., c.1, s.160 (Wage Labour and Capital)
21. a.g.e., s.518 (To Annekov)

19. YÜZYILA BAKIŞ

I- Elde Ne Var?

Marx ve Engels yıllar önce, ortaya kapsamlı ve bütüncü bir "sistem" çıkardılar. Bu sistemi yorumlama, giderek somut hedefler doğrultusunda kullanma uğraşı sürdürülüyor. Kabaca iki kesim var. Birinci kesim, alınan somut sonuçlarla, söz konusu sistemin en doğru ya da gerçekçi yorumunun kendi geleneğince hayata geçirildiğine inanıyor. Öteki kesim, hiç saklamadan, ilk kesimdekilerin aldıkları sonucu yok sayıyor ya da olabildiğince küçümsüyor. Kuşkusuz bu ikinci kesimde yer alanlar, yorumlama ve "yenileme" uğraşlarını daha da sürdürecekler.

İkinci kesim söz konusu olduğunda Avrupa'nın marksist entelijansiyası var gündemde. Bu kesimin, yıllardır, ama kesin bir tarih vermek gerekirse özellikle 1917'den bu yana yoğun ve ilginç bir çaba içinde bulunduğu açık. Çaba, kısaca şöyle özetlenebilir: Marksizmin belli bir yorumunun ve onun uzantısı olan pratiğin getirdiği reel sosyalizmi hemen hemen tüm adımlarıyla yok saymak ve tarihi 1917'yi ve sonraki uzantılarını mantıksal olarak dışlayıcı bir yan taşımasına özen gösteriliyor.

Ancak, hemen belirtelim, bu ana kesimin homojen bir yapı sergilediğini söylemek çok güç. Daha somuta inebilmek için, ana kesim iki ayrı grupta incelenebilir. İlk grup, Marx ile Lenin ve Rus Devrimi arasında bir köprü ya da bağ olabileceğini kabul eder görünüyor. Daha doğrusu şöyle diyor: 19. yüzyıl marksizmi ile Lenin ve Rus Devrimi arasında kuşkusuz belirli bağlar vardır; ancak bu bağlar, devrimi gerçekleştiren ülke ideologlarının iddia ettiği gibi, marksizmin 20. yüzyıl koşullarına aktarılıp geliştirilmesini içeren türde bağlar değildir... Böyle söyleniyor ve devam ediliyor: Avrupa'nın büyük, ama elbette son tahlilde "burjuva" olan edebiyatı bir süre sonra Rusya toprağına

uzandı. Ve gene Avrupa'nın büyük, ama elbette burjuva devrimi de, Jakobenizmi'yle oraya gitti. İşte, 1917 gerçekten burjuva devrim potansiyelinin ve Jakobenizm'in Rusya'da hortlamasıdır. Özü bu olan bir devrime, zorlamalar ve öznelciliklerle "marksist" bir karakter verilmeye çalışılmış, böyle olduğu iddia edilmiştir... Söylenen, böyle tamamlanıyor. Gene de eklenenler var: Bu yorumun kaynağı, sonunda dışına da düşseler içinde de kalsalar, Avrupa'nın partili marksist aydınlarıdır. Avrupa komünizmi de, aynı birikimin 70'lerdeki bir uç veriş biçimidir.

İkinci kesimde yer alanlar ise, 19. yüzyıl marksizmi ile 1917 arasında hangi yönde olursa olsun bir bağ kurma zahmetine bile katlanmıyorlar. Böyleleri için, inandırıcı olduğunu sandıkları kimi kanıtları bulabilme dışında, 20. yüzyılın gerçekliklerine uzanmanın da pek bir anlamı yok. Amaçları, işin içine Marx'ı da katarak, ama daha çok Marx'ın çağdaşları ya da öncüllerinden kalkarak yeni bir yapı, yeni bir felsefi sistem oluşturmak. Eklenebilir: Sözü edilenler sınırlı bir kesim ve bugün "marksist" sayılıp incelenmelerine pek gerek bulunmuyor. Örnek olarak da marksizmi bir "ilk" ya da "ön" bilgilenme aşaması biçiminde görme türü eğilimlerden söz edilebilir.[1] Bu "ön" bilgilenmeden sonra nereye gidildiği ya da gidilebileceği ise, kuşkusuz apayrı bir sorun.

Yapılan bu kısa özete bakılarak ne söylenebilir?

Sanırım en doğrusu şu olacak: Beğenilse de beğenilmese de, bugün, marksizmin *siyasal* tekeli, onun adına belirli siyasal atılımları gerçekleştirenlerin, bir de onlara şu ya da bu ölçüde "anlayışla" bakanların elindedir. Peki, bir sistemin, *siyasal* tekeli ne ölçüde önemlidir? Kanımca söz konusu olan marksizmse, çok önemlidir. Dahası, marksizm söz konusu olduğunda, siyasal sahipleniş, doğrudan doğruya sistemin tümünün gerçek anlamdaki tekelini getirir. Başka deyişle, siyasal hareketlilik yanında soyutlanmış, salt bir felsefe, bir yöntem, bir sosyolojik yaklaşım

vb. anlamında bir marksizm hiçbir zaman düşünülemeyeceği için böyle bu. Bu durumda marksizme tek başlarına yukarda sayılan kanallardan birinden yaklaşmaya çalışan Batılı aydınların, bu kanallarda özel yaratıcılıklar gösterseler bile, siyasal etkinlik alanında güdük kalmadığı sürece, marksizmin *bütünselliğine* -ki marksizm en başta bir bütünselliktir- ciddi bir katkı yapmaları söz konusu değildir.

Gene de bir ekleme yapmak zorunlu. Siyaset alanından kendini dışlayan "yeni sol", zaman zaman, artık bu alana da el atabildiğini gösterir geçici dirilikler sergileyebiliyor. Geçmişte, bu daha çok böyleydi. Marcuse çıktı ortaya, Debray çıktı. Bugün çok güç anımsanabiliyorlar. Günümüzde siyaset alanına girebilen "yenici" radikal akımların, marksizme doğrudan ilgileri giderek azalıyor.

Burada, öfkeli okur tepkileri duyar gibi oluyorum.

Dünyayı değiştirmek isteyen, bunun yolunun siyaset olduğunu bilen insan, durum böyle ise, kimi "ortodoks" çizgilerin kuruluklarına ya da Avrupa komünizmi kalıntılarının yavanlıklarına mı teslim edecek kendini? Marksizm adına siyaset tekeli bunların elindeyse, insanlar gidip buralara mı yazılacaklar?

Bu sorulara, hemen sonra mutlaka ve mutlaka bir "ama"sı olan "evet" ya da "hayır" yanıtları vermek mümkün. "Evet, ama..." ile başlayan yanıtın devamı şöyle olabilir: ... bir yerde, programlar, stratejiler, taktikler, modeller, apriori teoriler ve onlara bağlı aşamalar hiçbir şeydir; siyasetin ve günü geldiğinde devrimci altüst oluşun kendisi ise her şey. Siyasal pratik, ondan da önemlisi günü geldiğinde kabaran nesnellikler, kurulukları ve darlıkları fırlatır atar bir köşeye. Bu anı yakalamak gerekir. Ama bu an, gelip çattığında yapılan gecikmiş başvurularla yakalanamaz. Bu an, durgunluk dönemlerinde özne ona kendinden birşeyler kattığı için gelir çatar. Ancak böyle gündeme gelir. Bu nedenle özne, gereğinde çeşitli kuruluk ve yavanlıkları da bu amaçla sindirmeye hazır olmalıdır...

Örnek mi gerekiyor?

Kuşkusuz Ekim Devrimi gibi canlı bir olgudan sonra bile bu olgunun mekanik ve didaktik yanı ağır basan yorumları yapıldı. Ancak, yorumlar bu halleriyle bile, en azından yerleşik bilgi bağlamında 1917'den öncesine göre bir üst düzeyi temsil etmiyor mu? 1905-1915'in durgunluğunu diri yaşayan, 1917'nin canlılığını yaşamaya, bu canlılığın hakkını vermeye hak kazanandır. 1917 sonrasının kimi durgun dönemlerini yaşayan da, sistemleştirdiği bilgileri ile, dünyadaki yeni gelişmeleri hissetmeye hak kazanan insandır.

Sonra, "Hayır, ama..." ile başlayan bir yanıt daha var. Bunun arkası da şöyle getirilebilir: ... siyasal aktivite, her koşulda ve her durumda, varolan belli bir yapılanmanın parçası olmayı gerektirmez; hedef hiç kuşkusuz son tahlilde ciddi ve yetkin bir yapıyı oluşturmak ve bu yapının bir parçası olmaktır. Ancak birey, böyle bir yapının yoktan varedilmesi mi gerektiğini, yoksa gerçekte varolan yapılanmanın kimi rötuşlarla istenen konumuna getirilmesi mi gerektiğini, gene ancak belli bir siyasal etkinliğin sonucunda anlar. O halde, çözüm gene aynıdır: Siyasal etkinlik, marksizmin tek gerçekleşme biçimidir.

Ancak dünyada, günümüzün koşullarında, ortada ciddi bir sorunun olduğu da yadsınamaz. Yavanlığın ve özel bir tür konformizmin esiri olmayı sindiremeyen, ancak siyasal etkinlik alanından da kopmak istemeyen marksistleri gerçekten zorlu bir uğraş beklemektedir: Hassas bir dengede yürüme becerisini göstermek. Bu becerinin bir başka ifadesi de şu: Siyasal etkinlik alanından silinmeyecek biçimde belli bir "ortodoks" marksist yorumu sürekli sahiplenmek; ancak kalabalık içinde kişiliksizleşmeyecek ölçüde de özgün ve yaratıcı olmak...

Böyle bir çaba, ilk bakışta o doğrultuda izlenim de uyandırsa bir tür üst düzey ikiyüzlülüğünü gerektirmiyor. Özlenilen özgünlüğe ve yaratıcılığa ancak siyasal etkinlik alanında ulaşıla-

bileceğini bilenler için bu alanda direnmeye yönelik esneklikler birer "ödün" ya da "uzlaşma" olmaktan çıkarlar. Ancak, çok daha önemlisi de var: Eldeki klasik miras kesinlikle küçümsenmemelidir. Klasik miras, sanıldığı ve kimilerinin "ortodoks" olduğu ileri sürülen kitaplarda zaman zaman yazdığı gibi kimseye "tek yönlü yol" göstermez sosyalist mücadele sürecine ilişkin olarak. Dahası, aynı miras öylesine zengindir ki, yalnızca kendisinden kalkılarak, üstelik günahkâr fantezilere de düşmeksizin, hem özgün hem de gerçekçi modeller, perspektifler kurulabilir. Bugün marksizmin dünyası, bilinen kimi kalıpları habire ezber geçenlerle "yeni sol"un Marx öncesi arkeolojik kazılarından ibaret değil. Kuşkusuz, sayıları bugünün genel dinginliğinde çok değil; ama başkaları da var. Bu başkaları, saygı ile saygıyı esarete dönüştürme, karşı çıkmayla havalara çıkma arasındaki farkı iyi bilip, bu farkın teorik yapısını iyi kuran marksistlerdir.

Bu güvencelerden hareketle marksist teori ve pratiğin geçmişine, kimi önemli ipuçlarını ortaya çıkarma amacıyla eğilmek, korkutucu görünmüyor. Öyleyse başlayabiliriz.

II- Sistem ve Eşitsiz Gelişim

Sol yapıtlarla belli bir tanışıklığı olanlar, "eşitsiz gelişim yasası" kavramı ile mutlaka tanışmışlardır. Ancak bu yasadan söz edildiğinde akla ilk gelen, oldukça basit bir olgudur genellikle: Özellikle emperyalist dönemle birlikte kapitalist ekonomilerin birbirlerine göre eşitsiz biçimde gelişmeleri...

Önemli bir "yasa". Neden bu denli az söz ediliyor teorik düzlemde? Neden büyük ağırlıkla ekonomik gelişim eşitsizliklerine indirgeniyor? Bir kere eşitsiz gelişim yasasının, salt emperyalizm dönemine değil, sonuç olarak meta üretiminden kaynaklandığı için kapitalist evrenin tümüne damga vurduğu, uluslararası eşitsizlikler ötesinde, belli yerellik ve özgünlüklerde kendini tüm boyutlarıyla sergileyebileceği en başta bilinmelidir. Bunun, klasik devrim teorisi kitaplarında da zaman zaman vurgulanması, kuşkusuz sevindirici.[2]

Bu noktada, her şeye karşın, bir yasa olarak eşitsiz gelişimin ve kaynaklık ettiği olguların teorik-pratik sorunların çözümünde gereğince kullanıldığını söylemek mümkün görünmüyor. Bu yetersizliğin oldukça ciddi nedenleri olmalı. Kanımca, iki temel nedenden söz edilebilir. İlki, daha kolay üstesinden gelinebilecek bir neden: Lenin dahil, marksist klasiklerde eşitsiz gelişim olgusunun nasıl ele alındığını net olarak gösterebilmek, yasaya ilişkin ikircikli yaklaşımları ortadan kaldırabilir. Başka deyişle, eşitsiz gelişimin hangi kaynakta niçin olmadığını, hangisinde ise niçin ve nasıl yer aldığını göstermek büyük önem taşıyor. Eşitsiz gelişim yasasının değerlendirilebilmesini engelleyen ikinci neden ise, çok daha özgün bir yapıya sahip: Belli nesnelliklerin ve ortadaki kimi açık eşitsizliklerin ötesinde, eşitsiz gelişim olgusunun hakkının tüm zenginlik ve boyut-

larıyla birlikte verilebilmesi, elverişli bir *özgüllükten* yola çıkılmasını gerektiriyor. Yani, soruna genel ve teorik düzeyde yaklaşmak, *yerel* zenginliklerin tüm boyutlarıyla kavranabilmesi açısından yetersiz kalıyor. Bu, olgunun genel geçer soyutlamalara elverişsiz yapısını oluşturuyor.

İlki ile başlayabiliriz.

Belli bir yerelliğin somut sınıfsal ilişkilerini, ekonomisini, üst yapısını vb. çözümlemenin öncülü olarak "eşitsiz gelişim"den, bir diyalektik yöntem biçiminde söz edilebilir. Klasiklerde ne ölçüde yer aldığı pek bilinmeyen, üstünde tartışılan "kaynaksal" sorun, tam tamına bu. Lenin, pek çok değerlendirici tarafından eşitsiz gelişim yasası çözümlemelerinin üstadı kabul edilir. Bir başka deyişle, Lenin'in siyasal tüm uğraşı, eşitsiz gelişim olgusunun doğal uzantısı olarak görülür. Genel hatlarıyla doğrudur. Ancak aynı Lenin, aynı olgunun teorik çözümlemesi olarak, geriye soyutlama düzeyinde öğretici metinler bırakmamıştır. Daha doğru bir ifade ile, *eşitsiz gelişim yasası, Lenin'in pratiğine içkindir.* Bu yasayı, Bolşevik pratiğin içinden çıkarıp tanımlamak, 17 yorumcularının işi olmalıdır. Bu noktaya yeniden döneceğiz.

Ama, gündemimizde hâlâ aynı soru var. Eşitsiz gelişim, bir kuram ve yöntem olarak Marx'ın sisteminin belirgin bir parçası mıdır? Marx ve Engels'in 1844-95 çalışmalarında, soyut düzeyde ve diyalektiğin oturmuş bir ögesi olarak eşitsiz gelişimi bulabilir miyiz?

Benim kişisel yanıtım "hayır" doğrultusunda. Hiç kuşkusuz gerek Marx gerekse Engels'te, eşitsiz gelişimin, bir olgu olarak algılandığını gösterir örnekler bulmak mümkündür. Gene de bu örneklerin daha çok gözlem düzeyinde kaldığını ve eşitsiz gelişimin, nesnelliğin algılanmasında temel yöntemsel silah konumuna getirilmediğini söylemek gerekiyor. Aynı konuya ilişkin olarak, Türkiye'de yapılan bir çalışmada, eşitsiz gelişimin yasa

olarak soyutlanabilmesi için gerekli somut zenginliğin ancak 20. yüzyıla dönülürken belirginleştiği vurgulandı. Aynı çalışmada yasanın Marx'ta neden belirginleşemediği, "nüve" olarak kaldığı, gene bu doğrultuda açıklanıyor. Nihayet bu çalışmada, Marx'ın Alman burjuvazisinin gelişmesine ilişkin ünlü çözümlemesi, yasanın bir nüve olarak sezilebildiğinin örneği olarak gösteriliyor.[3] Genel hatlarıyla oldukça yerinde bir değerlendirme. Kuşkusuz, açılabilir.

Sözü edilen değerlendirmeden ve başka örneklerden hareketle açıklayıcı yeni bir saptamada bulunmak mümkün: Marx'ın, kapitalizmin dünyamıza tanıttığı dinamizmin coşkusu ve kimi durumlarda övgüsü ile dolu tüm çalışmaları, onu eşitsiz gelişimin nüvelerinden uzaklaştırıyor. Buna karşılık, somut siyasal pratik, aynı Marx'ı eşitsiz gelişime yaklaştırıyor: Burjuvazinin ihaneti, yan çizmesi vb. ile tanımlanan her devrimci süreç, ardından yapılan çözümlemelerle Marx'ı eşitsiz gelişimin nüvelerine yeniden götürüyor.

Örnekler verilebilir.

1848-50 devrimlerinden hemen önce, coşku ve umut dolu tonla yazılan *Manifesto*, eşitsiz gelişim olgusundan çok uzaktır. Az önce andığımız "Burjuvazi ve Karşı Devrim" ise 1848 yılının son ayına aittir. Ve bu yazı Alman burjuvazisinin devrime ihanetinin yarattığı hayal kırıklığını yansıtır. Sırasıyla 1850 ve 1852 yıllarında yazılan *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* 1848-50 ile *18. Brumaire*, eşitsiz gelişime çok daha fazla yaklaşan sınıfsal çözümlemeleri içerir. Ama yıllar sonra, *Kapital*'de kapitalizmin özündeki dinamizm anlatılırken, eşitsiz gelişimden yeniden uzaklaşılır. *Kapital*'e özgü bu kaçınılmaz "soyutlama zaafı"na, bir yazıda değinmeye çalışmıştım: "Sürecin en gelişkin durumunu temel alan çözümleme, bir başlangıç olarak her durumda gerekli ve sağlıklıdır. Başka deyişle, gelişkinden hareketle ulaşılan soyutlamalar, aynı gelişkinliğe ulaşmasının mümkün olmadığı önceden bilinen süreçlerin incelenmesinde bile

gereklidir. Çünkü bu yaklaşım en azından, doğal dinamiklerle, onların işleyişini "bozan" etkenlerin net biçimde seçilip tanımlanabilmelerini sağlar. Ancak Marx'ın az önceki sözleri, bu yöntemsel yararların ötesinde, kapitalist gelişim dinamiğine ilişkin net bir beklentiyi yeniden vurgulamaktadır. Böyle olunca, güçlü çözümleme araçları sağladığı için her durumda vazgeçilmezliğini koruyan soyutlama ile somutun zenginliği arasında ilk etap uyuşmazlığı doğuyor. Gelişme determinizmi (kapitalist gelişme dinamiğinin gücüne tanınan önem) sonuçta, soyutlamanın kendisinin mutlak bir gelecek verisi konumuna yükseltilmesine yol açıyor. Özetle Marx'ın yöntemsel yargıları belirli bir determinizmin sınırlarına sokulduğunda, eşitsiz gelişim olgusu gözlerden daha çok uzaklaşıyor.[4]

Sorunun özünün, bu uzun alıntıda bulunabileceğini sanıyorum. Ancak çok sonraları Paris Komünü deneyiminin derslerini içeren *Fransa'da İç Savaş*, eşitsiz gelişime yeni bir yaklaşımın ipuçlarını taşıyan "proletarya diktatörlüğü" çözümlemelerini barındırır.

Şimdi Marx ve Engels'ten kısa bir süre için ayrılıp, eşitsiz gelişim olgusuna teorik düzeyde açıklık getirmeye çalışan bir çağdaş marksiste kulak verelim. Poulantzas'ın açıklaması, özetle şöyle: Kapitalist ülkelerin oluşturdukları zincir, kendi içinde eşitsiz gelişiyor. Bu eşitsizlik, zincir içindeki bir ülkenin yapısına birikerek yansıyor. Bu durumda söz konusu ülkede ekonomi, politika, teori ve ideoloji eşitsiz biçimde gelişiyor. Sonuçta mevcut yapıyı köklü biçimde değiştirmeden, eşitsiz gelişen ögelerin varolabilecekleri ortamı sağlamak mümkün olmuyor.[5]

Önce bu değerlendirmenin, bütünlüğün toplam tarihselliğini reddeden bir "farklı tarihsellikte yapılar" sonucuna götürebileceğine işaret edelim. Ancak, konumuz bu değil. Poulantzas'ın çözümlemesi, aynı zamanda bir "zayıf halka" tanımı da içeriyor. Özetle, eşitsiz gelişen ögelerin bu gelişmelerini varolan

yapı içinde sürdüremedikleri yer (ülke vb.) "zayıf halka" olarak belirginleşiyor.

Eşitsiz gelişim, elbette evrensel geçerliliğe sahip; ancak tanım gereği, eşitsizlik, belli bir halkaya birikerek bu halkayı ötekilerden zayıf hale getiriyor. Eşitsizliğin, tek bir tarihsel sürecin ürünü olabileceğini vurgulayıp gerekli tedbiri aldıktan sonra, Poulantzas'ın bu tanımının yararlı olduğunu söyleyebiliriz.

Şimdi, yeniden Marx'a ve yöntemine dönebiliriz. *Kapital*'e başvuracağız. *Kapital* yalnızca derin bir ekonomik politik çalışması değil, aynı zamanda diyalektik yöntemin sergilendiği en ilginç alanlardan biri. Marx, *Kapital*'de *gerçek* çelişkilerin çözüm biçimine ilişkin olarak şuna işaret ediyor: "Malların değişim sürecinin birbirleriyle çelişen ve her biri diğerini dışında tutan durum veya ilişkilerden oluştuğunu görmüş bulunuyoruz. Malların gelişip, mal ve para halinde farklılaşması, bu çelişkileri ortadan kaldırmaz; ama içinde bunların birbirinin yanı sıra mevcut olabilecekleri bir şekil yaratır. Gerçek çelişkilerin çözülmesi genellikle bu şekilde sağlanır. Sözgelişi bir cismin devamlı olarak diğer cisme doğru düşmesi ve yine devamlı olarak ondan uzaklaşması bir çelişkidir. Elips, bu çelişkinin hem gerçekleşmesine hem de çözümüne imkan sağlayan bir hareket şeklidir."[6]

Bu yöntem, başka alanlara, denebilirse siyasal mücadeleye dahil her alana uzatılabilir mi?

Önce Marx'ın "gerçek çelişki"den neyi kastettiği konusunda net olmak gerekir. Burada Marx'ın, öznelliklerden büsbütün bağımsız, katıksız doğaya ait çelişkilerden söz ettiğini düşünmek daha doğru görünüyor. Ancak öyle sanıyorum ki, Marx'ın bu yönteminin, siyasal mücadele dahil yaşamın tüm alanlarına yaygınlaştırılması, çok sakıncalı sonuçlar doğurabilecektir. En açığı, sosyal demokrasinin, "refah devleti"nin, benzer tüm "çağdaş" çözümlerin temelinde "uzaklaşan kutupları birbirine yak-

laştırma" mekanizmasını sağlayan ortam yâ da düzen aranışı yatar. Dahası, aynı yöntemin evrenselleştirilmesi, eşitsiz gelişimi de dışlayacaktır. Çelişkilerin aşırı birikiminin, içinde yer aldıkları yapıyı *toptan* yadsıyacakları bir düzeye ulaşması, eşitsiz gelişimin hem özü hem de sonucudur. Poulantzas'ın işaret ettiği gibi. İnsanal etkinliklerde (başta siyaset), yaşamın tüm alanlarını kapsayan böyle eşitsizlikler için "elips" çözümüne ulaşmak, mümkün değildir. Kuşkusuz, reddedilen Marx'ın yöntemi değil, bu *özel* yöntemin tüm alanlara, "gerçek" çelişki tanımı dışındaki çelişkilere de yayılmasıdır. Siyasal etkinlik, gerçek çelişkilerin, yani "elips" çözümü gerektiren çelişkilerin çözümü için ortamı temizleyen başlıca unsur olarak görülmelidir.

Marx'ın *Fransa'da İç Savaş*'ta proletarya diktatörlüğü için söyledikleri, gene de, ileriye doğru önemli adımların atıldığını gösterir. Dinliyoruz: "Üreticinin siyasal hakimiyeti, toplumsal esareti ile birlikte varolamaz. Bundan dolayı Komün, sınıfların varlığının ve dolayısıyla sınıf hakimiyetinin dayandığı iktisadi temelleri kökünden sökmek için bir manivela vazifesi görecekti."[7] Marx'ın Komün'e verdiği bu "çelişki çözme" görevi ile az önce söz ettiğimiz *Kapital*'deki yöntemin karşılaştırılması, Marx'ın belli sınırlar içine hapsedilmesinin mümkün olmadığını gösteriyor. 19. yüzyılda, klasik teoride, sınıf mücadelesinin somutluklarına ilişkin alanlarda da ileri adımlar atılmıştır. Kuşkusuz, gene kimi "eksik"ler söz konusudur; bunların nedenlerine ileride yeniden değineceğim.

Engels, marksist sistemin de göreli bir muhafazakârlığı olduğunu, bu muhafazakârlığın, belli toplumsal aşamaların kaçınılmaz görülmesinde odaklaştığını söylüyordu.[8] Üzerinde oldukça dikkatli durulması gereken bir vurgu hiç kuşkusuz. Eğer "toplumsal aşamalar"dan kastedilen genel üretim biçimi kategorileri değil de, sözgelimi verili bir üretim biçiminin kendi iç gelişkinlik düzeyi ise marksizmin bu "muhafazakâr" yanına, daha son-

raki siyasal pratik ile son verildiğini söylemek mümkündür. Marx'ın *Katkı*'ya ünlü önsözünü hatırlamanın sırası: İçerdiği tüm üretici güçler gelişmeden hiçbir toplumsal biçimin yok olmayacağı... Genel olarak marksizmin böyle bir *muhafazakâr* yana sahip olduğu söylenebilir. Kanımca, Marx'ın sistemi yasa ve yöntem olarak kendi zamanında eşitsiz gelişim ile donanabilseydi, bu "muhafazakâr yan" büyük ölçüde törpülenirdi. Bu iş, Marx'tan sonraki siyasal toplumsal pratiğe kalmıştır.

Marx'ın *Kapital*'de sözünü ettiği yöntemin, konumuzla doğrudan ilgili başka örneğini vermek mümkün. Gene *Kapital*'i okuyoruz: "...kapitalist üretim biçimi, aynı zamanda, gelecekteki yeni ve daha yüksek bir sentezin, yani tarım ve endüstrinin birbirinden ayrı ve bir diğerine zıt bir şekilde geliştikleri sırada ulaşmış oldukları daha mükemmel şekillerin meydana getirdiği temel üzerinde kurulacak bir tarım ve endüstri birliğinin maddi şartlarını da yaratır."[9] Marx'ın *soyutlamasında* kapitalizm, birbirlerinden ayrı da olsa, tarım ve sanayinin mükemmel şekillerine ulaşacakları bir yapı oluşturuyor. Sonra? Sonra, modeli sürdürmek mümkün; sosyalizm, her biri gelişkin ama zıt ve ayrı olan bu iki kesimi biraraya getiriyor. Burada, kapitalizmin iki sektörü olarak tarım ve sanayinin eşitsiz gelişimi söz konusu değildir. Kuşkusuz doğal bir sonuç olarak Marx'ta "işçi-köylü ittifakı" da hiç gündeme gelmez. Marx, tarım-sanayi ilişkisi gibi eşitsiz gelişimin oldukça belirgin olduğu bir alanda bile, gelişkin bir modelin gerektirdiği soyutlamalara gittiği için, somutluktan uzaklaşmıştır. Kuşkusuz, somut sınıf mücadeleleri alanında yeniden dönmek üzere...

Sırası gelmişken önemle vurgulamak gerekiyor: Eşitsiz gelişimin Marx'ta bir yasa olarak biçimlenemediğini söylemek, hiçbir biçimde, Marx'ın tüm yapıtını küçümsemek anlamına gelmiyor. Tersini söylemek gerekiyor: Marx'ta böyle bir yasanın bulunmayış nedenlerini araştırıp açıklamak, "yenilikçi"

olduklarını ileri süren marksist kökenli akımların kimi tutarsızlıklarını sergilemede oldukça yararlı oluyor.

Aybar'ın yıllar önce eşitsiz gelişim yasası üzerinde durduğunu hatırlıyorum. Aybar, eşitsiz gelişim yasasını oldukça "yalın" biçimde anlıyor ve anlatıyor: Devrimin üretim ilişkileri ile üretici güçler arasındaki ilişkiden bağımsızlaşması.[10] Bunu söylemenin, yasayı böyle yorumlamanın mümkün ve doğru olduğunu hiç sanmıyorum. Eşitsiz gelişim bir "ikame" faktörü mü? Aybar'ın anladığı anlamda kesinlikle değil. Yani, eşitsiz gelişim, sınıf mücadelesinde, üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki temel çelişkinin *yerini alan*, sınıf mücadelesinin bu temel üzerinde yükselmesini gereksiz kılan bir faktör değil. Eşitsiz gelişim, üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki çelişkinin yerine geçmez; eşitsiz gelişim bu çelişkinin kendini belli bir ülkenin koşullarında *somutlamayış biçimini* belirler. Mücadele ve onun hedefi olan devrim, doğrudan doğruya gene temel çelişkinin uzantısıdır; eşitsiz gelişim bu çelişkinin özgül somutlanış biçimiyle ilgilidir.

"Güvence" için Marx'ın sistemine yeniden dönülebilir. Marx, gene *Kapital*'de, bu kez mal-değer ikilisi üzerinde duruyor. Bir nesnenin özü, başka nesnelerle ilişkisi sayesinde yoktan varolmaz; o, zaten vardır. Ancak o özün kendini ifade etmesi başka, dış ya da zıt nesneler aracılığıyla gerçekleşir. Aynı biçimde: Temel çelişkinin kendini ifade ediş biçiminin çeşitliliği ya da zenginliği, temel çelişkinin özünü ve bağımsız varlığını sorgulamaz.

Eşitsiz gelişime ilişkin olarak, doğrudan söylenebilecekler şimdilik bu kadar. Kuşkusuz yeterli değil. Ancak, sürekli sözünü ettiğimiz sınırlama burada da geçerli. Eşitsiz gelişme, soyut ve didaktik düzeyde yaklaşım, belirli sınırların ötesinde mümkün değil. Sorun, gerçek ve doyurucu bütünlüğüne, başka alanlarla birliği içinde ulaşıyor.

Şimdi, sorunu bu birlik içinde ele almak gerekiyor.

Az önce, genel hatlarıyla, Marx ve Engels'i eşitsiz gelişime yaklaştıran verilerden ve çözümlemelerden söz ettim; ama gene de ağırlıklı ögeyi sistemin bütününde bu yasadan uzaklaşılmasının oluşturduğunu vurguladım. Bunu yinelemenin gereği yok. Şimdi, aynı tabloyu az çok farklı bir açıdan vermeye çalışacağım. Özetle şöyle: Almanya geri kaldı; Almanya geri kaldığı için, bir burjuva devriminin en hızlısını yaşayabilir. Ancak bunun kendi başına, kendisi için bir anlamı olmayacaktır: Almanya'nın bu hızı, tüm Avrupa'yı hızlandırıp olgunlaştırarak gerçek işlevine sahip olacaktır... Marx'ın başlangıç tablolarından birini böyle vermekte sakınca yok. Böylece Marx'ın diyalektiğinde eşitsiz gelişimin ögeleri kısa sürede zıddına dönüşen, varlıklarıyla *eşit* ya da *eşitlenmiş* bir gelişimin kıvılcımlarını yakabilen birer dinamizm olarak ortaya çıkıyorlar. Ayrık olan, geçici olan, Avrupa'nın toplumsal gelişimi sözkonusu olduğunda, *eşitsizliktir*. Şu ya da bu gerçek dinamizmin hizaya sokacağı bir eşitsizlik...

Yukarıda genel hatlarıyla özetlemeye çalıştığım Marx damgalı beklenti tablosunun, daha sonraki pek çok marksist için aşağı yukarı aynı hatlarla ciddi esin kaynağı olduğunu hatırlatmam gerekiyor. Trotskiy ve başka pek çok marksistin tablosu da özde aynıydı: Rusya geri kaldı; geri kaldığı için bir proletarya devrimini en önce yaşayabilir. Ama bunun kendi başına, kendisi için bir anlamı olmayacaktır. Rusya'nın hızı, ancak tüm Avrupa'yı hızlandırıp devrim için olgunlaştırarak gerçek ve anlamlı tek işlevini yerine getirebilecektir...

Böylece Trotskiy ve benzerlerinin modelinde de eşitsiz gelişim, ancak kısa sürede zıddını getirdiği için anlam kazanan bir

tür "konjonktürel dengesizlik" biçimine bürünüyor. Burada hemen eklenebilir: Marx'ın 1848-50 devrimlerinin sergilediği çelişik ve eşitsiz durum için geliştirdiği "sürekli devrim" kavramının yıllar sonra Trotskiy'in de baş sloganı haline gelmesi, basit bir kavram kopyacılığı değildir.*

Trotskiy'e doğru bir açılım yapıp, devrim süreçlerinin benzer yorumlarına işaret etmemin nedenleri sorulabilir. Vurgulamak istediğim nokta tam tamına şurada: Eşitsiz gelişimin uzantısı olguları ve sonuçları görmek yeterli olmuyor. Çünkü görüntü, ardındakini hemen ele vermiyor, yansıtmıyor. Eşitsiz gelişimi, kısa sürede dönüşeceği zıddına, yani eşitlenmeye gebe geçici bir dinamik olarak görmek, onun özünü, yani yasallığını görmemekle eş anlamlıdır. Kimse, ne Marx'ın ne de Trotskiy'in eşitsiz gelişime ilişkin olguları hiç göremediklerini ileri süremez. Ancak gene kimse, aynı eşitsiz gelişimin hem Marx'ın sisteminde hem de Trotskiy'in devrim modelinde kalıcı bir yasallık konumuna geldiğini de söyleyemez.

Artık bu noktadan daha ileriye yönelmek gerekiyor. Marx ve Engels'ten sonra, Lenin geliyor. Lenin'in, eşitsiz gelişim olgularını belli bir soyut model kurarak yasalaştırdığını, başka deyişle olguyu salt teorik düzlemde ele aldığını söylemek mümkün değil. Ancak Lenin'in, gerek 1917'ye yaklaşımı, gerekse aynı devrimin uluslararası plandaki konumuna ilişkin düşünceleri, eşitsiz gelişime, çağının dinamiği çerçevesinde baş yeri verdiğini gösterir. Yeri gelmişken değinme gereğini duyuyorum: "Tek ülkede sosyalizm", kanımca, Lenin'in en küçük bir

---

* Daha sonra, Trotskiy'in kullandığı "sürekli devrim" kavramının lenguistik olarak bile Marx'ın kavramından farklı olduğunu kanıtlayabilmek amacıyla benim kişisel olarak hiç anlam veremediğim bir çaba başladı. Sonuçta, benim bilebildiğim İngilizceleri ve "permanent", "incessant" ve "continious" sözcükleri arasında korkunç "ideolojik" farklılıklar yaratılmış oldu.

ödün bile vermediği, ciddi bir inanç, kararlı bir perspektifti. Böyle bir inanç ve perspektifin, eşitsiz gelişim olgusu özümsenmeden beslenmesi kesinlikle mümkün değildir. Kuşkusuz aynı özümsemeyi gösterir çok sayıda başka kanıt bulmak mümkün. Ancak, tek başına bu bile önemli bir göstergedir. Dahası, Batı'nın deyim yerindeyse "oturaklı" kimi yeni sol marksistlerinin bile tek ülkede sosyalizm olgusunu, Lenin'i de dışlayıp yalnızca Stalin'e maletmelerini anlamak hiç mümkün değildir. Bu parantezi, Lenin'in konuya ilişkin oldukça net bir değerlendirmesi ile kapatmak mümkün: "Proletaryanın uluslararası devrimci hareketi çeşitli ülkelerde eşit ve özdeş biçimde gelişmez, gelişemez. Ortaya çıkan olanaklardan tümüyle ve sonuna dek yararlanılması, ancak tek tek ülkelerdeki işçi sınıflarının mücadeleleri sonucunda gerçekleşebilir. Tek tek her ülke, ortak gidişe özel ve değerli katkılarını yapar. Ancak her ülkedeki hareket de kendi tek yanlılığından, kendi partisinin teorik-pratik yetersizliklerinden rahatsızdır."[11]

Ancak, tüm bunlara karşın ortada gene de bir "boşluk" vardır. Eşitsiz gelişim yasasının, siyasal toplumsal sıçramalara pratikte olanak tanıması, aynı yasaya teorik düzlemde eğilme çabalarını gereksiz mi kılar? Belki basite indirmek gibi gelecek ama sonuçta "sıçramasını yapan, yasayı bildiğini de kanıtlamış olur" türünden totolojik bir noktaya mı ulaşılacaktır?

Burada, gündeme yeniden Althusser giriyor. Kanımca Althusser, sorunun teorik boyutlarını gören ve hakkını vermeye çalışan marksistlerden biri idi. Althusser, şunu da gördü: Pratik, sorun çözer; ama kendi başına çözdüğü sorunun teorik ifadesini ortaya koymaz. Geçmişte, pratiğin çözdüğü sorunların teorik ifadesi, biçimlendirilişi marksistleri bekleyen bir görevdir.[12] Daha da ileri gidilirse: Eşitsiz gelişimin teorik bir çerçevede ifadesi, yapı-üstyapı ilişkilerinin, klasik "belirlenme" teorisi ışığında gündeme getirilmesi ile mümkündür.

Marx, üstyapı ilişkileri ile yoğun biçimde uğraştığı *Alman İdeolojisi*'ni yazdığı sıralarda (1845) daha sonra ulaşacağı bilimsel kavramların bir bölümünden henüz yoksundu. Sözgelimi "üretim ilişkileri" kavramı Marx'ta *Alman İdeolojisi*'nden sonra biçimlendi. Eşitsiz gelişimi tüm somutluğu ile yaşayan Lenin ise *Alman İdeolojisi*'ndeki siyasal üstyapı çözümlemelerinden habersizdi. *Alman İdeolojisi,* ilk basımına ancak 1932 yılında kavuşabildi.

Böylece, kapitalizmin uluslararası plandaki eşitsiz gelişimine ilişkin somut olgular dışında, eşitsiz gelişim ile yapı-üstyapı ilişkileri arasındaki bağların kurulmasında ortaya ciddi teorik boşluklar çıkıyordu. Kanımca Althusser'in temel teorik uğraşı böyle bir boşluğun doldurulmasına yönelikti. Başka deyişle, Althusser, bir yanda eşitsiz gelişim, öte yanda ise bilinç, ideoloji, sınıf mücadelesi vb. olgular arasında ilişki kuran bir "yapı" oluşturmaya yöneldi.

Althusser'e ilerde yeniden döneceğiz. Ancak ondan önce Marx ve Engels'in geride bıraktıkları ipuçlarına yeniden eğilmemiz gerekiyor. Böyle bir geri dönüş, belirli saptamaların çok açık biçimde yapılabilmesi açısından büyük önem taşıyor.

1- Marx ve Engels, "ekonominin belirleyiciliği" ilkesini, yapıtlarının bütünlüğü düşünüldüğünde, ekonomist bir vulgarizasyona dönüştürmemektedirler.

2- Salt yapı-üstyapı ilişkileri açısından bakıldığında Marx ve Engels üstyapıya tanınan rol gündeme geldiğinde genellikle sanılandan çok daha ileri bir konumdadırlar.

Az önce değindik: Marx, *Alman İdeolojisi*'nde *üretim ilişkileri* kavramına ulaşmamıştı. Daha sonra bu kavram biçimlendi. Aynı kavram, *Kapital*'de olgunluk kazandı. Çünkü *Kapital*'de "üretim ilişkilerinin yenilenmesi" kavramı da vardır. Böyle bir açılım için, ilk kavramın da geliştirilmesi gerekir. O halde Althusser'in "üretim ilişkilerinin yeniden üretimi" olarak

tanımladığı süreç de, bu süreçte üstyapının rolünün vurgulanması da[13] *yepyeni* girişimler değildir.

Ayrıntılarını da görmek gerekiyor. Bunun için, önce Marx'ın doğu toplumlarında gelişme dinamiği bulunmayışını ele alan değerlendirmelerine bakılabilir. *Kapital*'de, geri toplumlarda, üretim ilişkilerinin, bizzat üretimin kendi özel biçimi tarafından yenilendiği vurgulanıyor.[14] Bu değerlendirme tek başına yeterli değilse de, onu bir başkası izliyor: Gene *Kapital*'de, Asyatik toplumlardaki değişmezliğin nedeni "temel ekonomik unsurların, yapısının siyaset bulutlarından uzakta olmasında" aranıyor.[15]

Asyatik toplumların değişmezliğine ilişkin bu açıklayıcı saptamalardan, kapitalist ve "değişken" toplumların dinamizmine ilişkin başka saptamalar çıkarmasının mümkün olduğunu sanıyorum. Bu durumda kapitalist üretim ilişkilerini yenileyen unsur, aynı zamanda üstyapıdır. Başka deyişle kapitalist toplumun dinamizmi, temel ekonomik unsurların "siyaset" ve "ideoloji" ile, yani üstyapı ile karşılıklı etkileşen bir *bütün* oluşturmalarından kaynaklanır.

Bu durumda Marx'taki gelişme ya da hareket, ekonomizm ağırlıklı yorumların tersine, gelişen ekonominin peşinden üstyapıyı da sürüklemesi gibi bir basitlik içinde alınamaz. Sonuçta ortaya çıkan, temeldeki ekonomik unsurların, tüm üstyapısal ögelerle aynı bütünlük içinde ve karşılıklı etkileşimle gelişen bir toplam dinamik oluşturmasıdır.

Bu kadarıyla bile, ekonomizm denen umacıdan oldukça uzaklaşılmış bulunuluyor. Ama gene de kafaları kurcalayan o temel soru yok mu gündemde? Peki, bu toplam etkileşim bütünlüğü içinde, *nihai* belirleyicilik görevi kimin, hangi faktörün üstündedir? Burada da "ultimately", "in the final analysis" türü sözcükler çevresinde ciddi bir tartışma kopuyor. Bunlar Türkçe'ye daha çok "son kertede" biçiminde aktarılıyor. Özetle söy-

lenen, nihai belirleyiciliğin *son kertede* ekonomik yapıya ait olduğu doğrultusunda. Saflar çok açık: Bunu benimsemeyenler, böyle bir kabulün "ekonomizm" olduğunu ileri sürüyorlar. Aynı formülü, "son kertede" sözcüğünü *silikleştirerek* sözde ortodoksça benimser görünenler ise, gerçekten de ekonomist bir yoruma ağırlık tanımış oluyorlar. Bu sorun nasıl çözülecek?

Açık söylemem gerekirse, bu sorun üstündeki tartışmalar zaman zaman "kuyuya atılan taş" öyküsünü getiriyor akla. Tek farkı şurada; taşı kuyuya atanlarla çıkarmaya çalışanlar hemen hemen aynı kesimden, aynı insanlar.

Engels 1890'da Bloch'a yazdığı bir mektupta, ekonominin belirleyiciliğinin (determine) son kertede olduğunu, öteki unsurların örneğin ideolojinin vb. de tarihi mücadelelerin *biçimlerini* belirlemede rol oynadıklarını vurguluyordu.[16] Aynı yıl Schmit'e yazılan bir başka mektupta da ideolojik yapılanmanın ekonomik yapıyı belli sınırlar içinde rötuşladığı (modify) ileri sürüldü. Aynı mektupta başka açıklıklar bulmak da mümkün: Ekonominin belirleyiciliği ilkesi doğrudan ve mekanik biçimde algılanırsa, her ülkenin düşünce yapısının, veri aldığı ekonomik temelden başlayarak yükselmesi gerektiği gibi anlamsız bir sonuç çıkar.[17] Engels, bunu vurgulama gereği duyuyor ve sürdürüyor: Oysa, ekonomik temel geri bile olsa üstyapı doğrudan doğruya bu geri temeli yansıtmaz... Öyleyse, belirleyiciliğin hiçbir zaman *doğrudan olamayacağı* sonucuna ulaşmak için büyük bir çaba harcamak gerekmiyor. Ekonomik yapı, mevcut ulusal ve uluslararası yapının değişim ve gelişim *yönünü* belirler.

Engels'in ulaştığı son noktalar, kaba ekonomizme karşı, daha 19. yüzyıl koşullarında ciddi önlemler oluşturuyor. Gene de buna çok önemli başka gelişmelerin eklenmesi gerekiyor. Tarihsel gelişimin kendi bütünlüğü içindeki yönelimi ve bu yönelimler doğrultusunda gerçekleşenler, özgül siyasal tercih ve yönelimleri ekonomik yapılanmadan koparmamakla birlikte,

onlara daha geniş bir bağımsızlık alanı kazandırmıştır. Bir başka deyişle çağımızda ülkenin somut ekonomik temeline ek olarak, uluslararası gelişim ve ideolojik birikim de artık *nesnel* bir temel, bir çıkış noktası rolünü oynamaya başlamıştır. Bugün, bilinçli bir siyasal tercih, bu doğrultuda ciddi bir örgütlenme ve siyasal iktidar veri alındığında, uluslararası dayanışma olanaklarını da eklersek, dünyadaki her ülkenin doğrudan sosyalizme geçmesi teorik olarak mümkündür. Geçmişte "kapitalist olmayan yol"un başarısızlık nedeni yola çıkılan geri ekonomik temel değil, siyasal öncünün olgunluk kazanamamasıdır.

Bu noktadan sonrasını, teorik çalışmalarıyla Althusser devralıyor. Althusser'de, eşitsiz gelişimle bütünleşmiş "belirlenme" dinamiği özetle şöyle işliyor: Belli bir toplumsal yapı içinde her öge, kendi içindeki ve başka ögelerle olan çelişkileriyle belli bir bütünlük içinde var oluyor. Althusser, bu sonsuz çelişkiler yumağını bir "karmaşık bütün" biçiminde tanımlıyor. Ancak, bu karmaşık bütün, ortaya bir "egemen yapı" çıkarıyor. Özgül bir yapı. Dahası, bu özgüllük, tek tek tüm çelişkileri yeniden üst belirliyor (over determination). Belki de hepsi çok güzel. Ama ortada hâlâ bir sorun duruyor. Model gereği, istisnasız her ülke, kendini başkalarından hemen hemen tümüyle ayıran bir özgüllüğe, kendi karmaşık bütününe ve bunun belli biçimde üst belirlenmesine sahipse, bu her ülkenin kendi *ayrı* tarihini yaşaması anlamına gelmez mi? Bu da, tarihsel gelişimi haklı olarak hep "bütüncü" bir çerçevede ele alan marksizmin aşılıp bir tür yapısalcılığa ulaşılmasını getirmez mi? Kanımca getirir ve böyle olmuştur. Althusser'in modeline yönelik en ciddi eleştiriler de, gündeme hep aynı konuyu getirmiştir. Althusser'in sakıncalı yönelimi karşısında gerekli uyarıların şöyle özetlenebileceğini sanıyorum:

1- Farklı tarihselliklerin "yapısal" biraradalığı değil, bir *bütün*'ün tarihsel gelişimidir söz konusu olan. Eşitsizlik de, ta-

rihsel gelişimin bütünlüğünün bir *sonucu* olarak ortaya çıkar. Eşitsiz gelişim, farklı ürünlerinden kaynaklanır.

2- Eşitsiz gelişen her parça, bütünün parçası olarak, son tahlilde onunla aynı tarihselliği paylaşmak zorundadır. Çelişkileri aşırı biriktiren de, özgül bir yapının belli bir konjonktürde üst belirlenmesi değil, azgelişmişliği belli bir gelişmişlik *içinde* yaşama zorunluluğudur.

Öyle sanıyorum ki ortaya yeni ve köklü deneyimler çıkmadan ve bu deneyimler hep birlikte belli bir birikime ulaşmadan, eşitsiz gelişim ve ona bağlı olarak da belirlenme sorununda, *salt teorik düzlemde* kalarak anlamlı adımlar atmak mümkün değildir. Gene öyle sanıyorum ki Althusser'in az önce sözünü ettiğim çabaları ile "zihin egzersizi" denebilecek böyle bir girişimde, teorik açılımın teorik spekülasyona dönüşebileceği sınırlara ulaşılmıştır. Somutlukla bu denli iç içe olan bir konuda teorik arılık içeren çabaların mutlaka bir riski vardır ve bu riski çok fazla zorlamamak gerekir.

Bundan sonrası, her ülkenin marksistlerinin görevi. Gerekeni, onlar yapmalı. Eldeki teorik malzemenin soyut olarak bakıldığında, mutlaka belli ve kesin sınırları vardır. Ama öte yandan, eldeki teori, zenginlikte sınırsızdır. Teori, sınırsızlığını, belli bir pratikle bütünleştiğinde yaşar. "Somut durumun somut tahlili, gerçek teorinin doruk noktasıdır" sözü de, bir yanıyla bunu anlatır: Teorik güç ve yetkinlik, gerçekleşmesinin en üst düzeyini, ancak somutlukta bulur. Sonra, başarılı ama başarısız, ama ciddi deneyimler gelir gündeme. İktidar denemeleri dahil, bu tür deneyimlerin doruk noktalarında teori aldatıcı bir ikilik kazanır. Yükselme dönemlerinde, bir yanıyla teori "somut durumun somut tahlili"nin *anlık* bir yansımasına ağırlık kazandırdığından darlaşır ve kalıplaşır. Ama aynı yükselme dönemi, farkına varılmasa da, teoriyi binlerce ırmakla inanılmaz biçimde beslemekte, zenginleştirmektedir. Sonra, yerleşme dönemleri

gelir. Yerleşme dönemleri, zafer ya da yenilgiyi izleyebilir. Her ikisinde de zamanında teoriyi besleyen sayısız ırmağın unutulup, gündeme tek bir yeni doğrunun sivriltilerek alınması girebilir. Gerekli ve zorunlu olarak. Bu, olmuştur. Althusser ve benzeri kimilerinin çabaları da bir geçmiş zenginliği yeniden yaşatabilme denemesidir. Ancak, ırmakların gürül gürül akarak teoriyi besledikleri bir dönem yaşanmıyorsa ne yapılabilir? En çok "teorik spekülasyon". Sonuçta, en çok o yapılmıştır. Sonucun sonucu şu oluyor: 70 yıl öncesinin tüm zenginliklerini yeniden yaşayıp teoriye aktarmak, dahası bunu "resmileştirip" uluslararası planda benimsetmek artık mümkün değildir. Bugün 70 yıl öncesinin benimsenmesi uluslararası planda ve herkesi kapsayacak biçimde, ancak kimi *asgari* noktalara ilişkin olabilir. Bir kayıp mı, yitirilmiş bir fırsat mı?

Kuşkusuz değil. Bugün gündemde hâlâ yerini koruyan bir başka dirilik ögesi vardır. O da çeşitli ülkelerin marksistlerinin 1917'nin zenginliklerini *kendi* somutluklarında, ama en önemlisi kendi diri misyonlarında yeniden yaşatabilmeleridir.

Yalnızca 1917 değil, 19. yüzyıl da, deneyim olarak geriye pek çok malzeme bıraktı. Bunlara en başta Marx ve Engels, çağlarının tanığı olarak eğildiler. Şimdi, Marx ve Engels'in devrim olgusuna, süreçlerine bakış açılarının incelenmesi var gündemde.

Sezginin gelişkini, büyük insanlara özgü bir yetenek. Ne var ki, dış nesnelliklerin bileyip keskinleştirmediği, yalnızca dar insan yeteneklerine özgü bir sezgiden söz etmek de pek mümkün değil. Dış koşulların belirli bir birikime ya da çarpıcılığa ulaşması, eldeki sistemin doyuruculuğu, sezgi gücünün gelişmesinin vazgeçilmez toplumsal temelini oluşturuyor.

19. yüzyılın o çarpıcı nesnellikleri, güçlü sezgilere, bu anlamda verebileceklerinin tümünü verdi. Özetle 19. yüzyılın dinamizmi, hızı ve yaşamı altüst edici etkileri, aydındaki sezgi gücünün bir yanını özellikle belirginleştirdi: Dikey boyut ya da zaman boyutu. 19. yüzyılın güçlü aydını, yaşadıklarının hızı karşısında, gözlerini hüzünle geçmişe, daha çok da endişe ile geleceğe çevirdi.

Bundan sonrası, sanırım daha da ilginç. Tarih, insanlara durup dururken bilimi hediye etmez. 19. yüzyılın, insan dağarcığına pek çok yeni şey kattığı doğru; gelecek endişesi ve umudu, daha çok şeyin değişeceği sezgisi ve yarının tartışılması... Peki, ya bilim? Doğa ve toplumdaki tüm gelişmeleri kucaklayıp açıklayan bir bilim? Bilim olmadan, bilimden destek almadan, somutluktan ne ölçüde güçlü beslenmiş olursa olsun, sezgiler nereye dek götürebilir insanı?

Köpüre köpüre gelen dalgaların, aşılmaz bir kayaya çarptıktan sonra gerisin geriye yayılmaları gibi, 19. yüzyılda, zamanının üzerine yürüyen pek çok aydın sonunda geriye bakmak, geçmişe yönelmek zorunda kaldı. Sezgilerine karşın romancı, bilimin ışıkları ileriyi yeterince aydınlatamadığı için ya alabildiğine çevreye yayıldı ya da geriye döndü. Balzac gibi eskiyi aramaya başladı. Yukarıdan sıkıştığı için, yaratıcılık çevreye ve

geriye yayıldı. Denebilir ki Balzac'ı, bu yayılmanın getirdiği somut zenginlikleri büyük romancı yaptı.

Politikanın içindeki aydınlar da benzer bir süreç yaşadılar. Bilimsizlikte, tarihin hızının gerektirdiği ölçüde ileriye yönelemediler. Hep gündemlerinde de olsa, yarın için doyurucu bir açıklama getiremediler. Doğal olarak çıkar yolu, geleceği araştırmasını geçmişte yaparak bulmaya çalıştılar. Geriye, ilkel toplumlara baktılar. Aynı dinamizm, onunla atbaşı giden aynı çaresizlik bir yandan büyük romancıları, öte yandan da büyük ütopyacıları yarattı. Ütopyacılar, burjuva demokrat devriminin sınıfsal sınırlarının ötesine taşan gerçek demokratlardır. İleride ancak boşluk görebildikleri için geriye döndüler.

Ya Marx ve Engels?

Marx ve Engels... Bilimin çoğu kez yalnız kalan kurucuları. Onlar için de sanırım şöyle bir saptama yapmak gerekiyor: Bir yandan 19. yüzyılın büyük dinamizmi ve bu dinamizmin beslediği sezgiler, öte yandan ise yavaş yavaş oluşmaya başlayan bilimselliğin getirdiği gerçekçilik, Marx ile Engels'in düşünsel etkinliklerinde kıyasıya savaş verdiler. Birinin ötekini yok edeceği ya da etmesi gereken bir savaş değildi bu. Belki çok daha zorlusu idi: Her birinin ötekinden, ancak alması gerektiği kadar alması, ötesine geçmemesi için verilen bir savaş. Bu savaş, Marx ve Engels'te yaklaşık elli yıl sürdü.

Peşinen saptamak gerek: Kısa da sürse, belli bir süre Marx'taki coşku, umut, hızlı değişim sezgisi ve beklentisi, kısacası ve açıkçası kapitalist dinamizme duyulan güven, reel olanın önünde gitti. Sınıf mücadelelerinin yeni boyutlarını sergilemesinden sonra ise, mücadelenin boyutları ile sınıfların konumunu bu kez bir sarraf terazisi ile ele alan Marx çıktı ortaya. Kısaca, Marx ve Engels'in devrim sorununa yaklaşımları ya da yaygın deyimle "devrim teorisi" söz konusu olduğunda bulacağımız mirasın özeti şudur: Soyutlamanın pek çok güzelliğine sahip olduğu ve

bu yanıyla "bilimci" göründüğü halde gerçekleşmeyen beklentilerle, gerçekleşmesi pek mümkün görünen, ama bu kez de marksist soyutlamanın gücüne gerek bırakmayan kimi saptamalar arasındaki gizli kavga...

Bu, daha sonraki marksistler söz konusu olduğunda, onların hem gücünü, hem de belirli alanlardaki güçsüzlüğünü oluşturacaktır. Devrim sürecine ilişkin olarak devralınan mirasın karmaşık unsurları da barındırması, hiç kuşkusuz kimi zaafların aşılması için bir zemin de oluşturabilir. Çünkü bunlar, 19. yüzyılın mücadeleleri ve deneyimlerinin o an için mümkün en yetkin çözümlemeleridir. Denebilirse, günümüz marksistinin işi, devraldığı mirasın bütünü içine en başta eşitsiz gelişim, bilinç ve örgüt pratiğini ve nihayet sınıfsal iktidar konusundaki bulguları katıp bunları yeniden üretmektir. Kesinlikle "Marx'ı düzeltmek" anlamında değil; yalnızca "güncelleştirme" doğrultusunda. Sonra, ortada monolitik bir miras da yoktur. Mirasın az önce söz ettiğimiz iç kavgası güncel araştırıcılara güç ve zenginlik sağlayacak bir ögedir aynı zamanda.

Ama, gülün dikeni de oluyor. Aynı iç kavganın marksistleri belli ve verimsiz bir seçmeciliğe tahrik etmesi de mümkündür. Ve doğrusunu söylemek gerekirse daha çok yapılan budur. Oysa, en uç örneklerini verecek olursak seçmecilik, insanı, *Manifesto*'daki umut ve coşkuya da, Engels'in sonlara doğru *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* için yazdığı ünlü "Önsöz"deki karamsarlığa da götürebilir. Oysa ne *Manifesto* ne de bu önsöz, olduğu gibi benimsenmek içindir. Yeniden değerlendirilip bir mirasın güncelleştirilmesinde kullanılmak içindir.

"Yeniden üretim" kuşkusuz güç bir uğraş. Bu çalışmada, böylesine zorlu bir uğraşa kalkışacak değilim. Ama en azından şu yapılabilir: Marx ve Engels'teki devrim süreci değerlendirmelerine, bir yeniden üretimin temeli olacak biçimde yeniden eğilmek, ö[illegible]nli sonuçlara işaret etmek...

Günümüzde "yeni sol"un Marx'a sıkça yönelttiği ve artık neredeyse bayraklaşan bir eksiklik teşhisi var. Kuşkusuz yeni solun en yetkin temsilcisi olduğu için değil, bizden bir ses olduğu için M. Ali Aybar'a kulak verelim: "Marx'ın en büyük eksikliği, politikanın teorisini yapmamış olmasıdır."[18]

Haklı mı?

Yanıtlamadan önce düşünmek gerek. Marx'ın ne anlamda olursa olsun bir "politika teorisi" üretmediği ortadadır. Ancak bu bir eksiklik midir? Daha doğrusu Aybar'ın anladığı anlamda bir "politika teorisi", genel olarak marksizmin *içinde* olabilir miydi? Ben marksizmde bu anlamda içsel bir politika teorisi olamayacağı kanısındayım. Marksizmde olabileceği kadarı ile politikanın teorisi, bir tek "somut durumun somut tahlili" ile çakışan bir *özgül* sonuç olabilir. Bu durumda, aynı teorinin evrenselleştirilmesi, ilkelere vb. oturtulması, doğası gereği mümkün değildir. Çok daha açığını da söylemem mümkün: Uluslararası harekette, en geniş anlamında değil elbette ama, belirli açılardan bir "politika teorisi"nin zorlandığı dönemler olmuştur. Ancak, bugüne kadar dünyada tek bir devrim, politikanın şu ya da bu evrensellikteki bir teorisini kılavuz edindiği ve bunun ilkelerine uyduğu için gerçekleşmemiştir. Her devrim, kendi politikasını, kendi somut durumunun somut tahlilinden üretmiştir. Eklemek gerekir: Kuşkusuz, her deneyim, kimi noktaların evrensel bir geçerliliğe sahip olduğunu yeni baştan kanıtlamıştır. Ancak, evrensel geçerlilikte olduğu kanıtlanan bu noktalar, ayrı bir "politika teorisi" alanının değil, doğrudan doğruya klasik marksist yapının ekonomi politik, devlet teorisi vb. alanlarına dahildirler.

Yukarıdaki örnek yetersiz ve soyut bulunursa, çok daha somut bir örnek verilebilir: Marx'ın kendi sistemine en az kattığını (bilinçli öncü) Lenin kendi pratiğine ve 1917 Devrimi'ne en çok katmıştır. Lenin'in önemi, ekonomi politik ya da felsefe

alanlarındaki katkılarında değil, burjuvazinin politik birikimini kendi örgütlü pratiğinde eritebilmesindedir. Lenin, örgüt pratiğinde Jakoben bir yeniden doğuşa gerek olduğunu görmüştür. Ancak bu, Marx'ın yapmadığını, yani politikanın teorisini Lenin'in yapması anlamına gelmez. 1917'de, Lenin ve Bolşevikler bir devrim yaptılar, ama geriye gene bir "politika teorisi" bırakmadılar. Geriye bıraktıkları şunlardı: Somut durumun somut tahlilinin devlet, demokrasi, proletarya diktatörlüğü gibi alanlara teorik katkılarda bulunan örnekleri. Lenin'de klasik anlamda bir "politika teorisi" aramak demek, boykot edilen ve katılınan sayısız duma seçimi, "baş düşman" sayılan kesimlerin değişimi, Bolşeviklere legal marksistlerin mi, devrimci demokratların mı daha yakın olduklarının saptanması vb. tür sorunlar arasında kaybolup gitmek demektir. Eğer varsa, Lenin'de bir tek "politika teorisi" vardır: Güncel politik görevlerin, öncü çekirdeğin nihai perspektifi ışığında somutlanması...

Böyle bir değerlendirmeye neden gerek görüldü?

Marx ve Engels'te devrim teorisi, halihazırda ulaşılmış bulunan teorik yapının, belirli bir nesnellikteki sınıf mücadelelerine önceden ya da sonradan uygulanmasıdır. Marx ve Engels'te teori, Avrupa'da sosyalizme geçiş perspektifidir. Lenin'de ise, bilinçli bir öncü kadronun Çarlığı devirme perspektifi. Marx ve Engels'te "devrim teorisi" hem gündemdeki devrimci sürece, hem de onun öncesi ve sonrasına göre çeşitli içerikler alır. Örnek verilebilir: 1848 Devrimi öncesinin, *Manifesto*'ya büyük ölçüde kaynaklık eden ve 1789-93 Fransız Devrimi'nin *yükselen* (ascending) çizgisini veri alan modeli ile 1848 sonrasına özgü, proletarya-küçük burjuvazi ilişkili "sürekli değişim" modeli kuşkusuz tam tamına aynı teorik içeriği taşımaz. Keza proletarya diktatörlüğü kavramının devlet teorisinin önemli bir parçası konumuna gelmeye aday göründüğü 1871'deki model de başkadır. Engels'in 1895 yılında, elindeki teorik malzemeyi

Avrupa'nın durağan koşullarına uygulaması ile ortaya çıkan "mevzi savaşlı devrim" modeli ise bambaşkadır.

Sonuç belirginleşiyor olsa gerek: Bugün belli bir açıdan yaklaşılırsa, marksistlerin elinde, Marx ve Engels'in söylediklerinin miktarı kadar bir devrim teorisi olması gerekir. Oysa gerçekte olması gereken, tüm bu farklı modellerin birarada değerlendirilmesi sonucunda onlardan süzülüp gelecek daha az "yaygın" ama daha özlü bir mirastır. Sonra Lenin'in 1900-23 arası çözümlemeleri "özel iktidar perspektifi" olgusu hiç unutulmadan aynı sürece sokulur ve geriye kalan özeldekine eklenir. Kuşkusuz aritmetik değil, en yaratıcı biçimde. Sonra başkaları izler. Sel gider, kum kalır. Sel pratik, kum ise teorinin gelişmesidir. "Sel" tüm zenginliği ile politikayı da içerir. Onun içindir ki "politikanın teorisi" hem zaman hem de mekân boyutlarını kucaklayacak biçimde yapılamaz.

Günümüzde "devrim teorisi" adına yapılan açılımlar da, selin gitmesi ile geride kalan kuma biçim verme çabalarıdır. Başarılı ya da başarısız, deneyimler olmadan kimse bu kuma istenilen gelişkinlikte biçim veremez. Hele hele Marx ve Engels'in, sonra da Lenin'in "somut durumun somut tahlili" adına bunları tekleştirmek, büsbütün yanıltıcıdır.

Yeniden 19. yüzyıla dönebiliriz.

Manifesto'nun modeli üzerinde ayrıntılı olarak durmaya gerek yok. Daha sonra 1848-50 devrim süreci ile buna ilişkin çeşitli çalışmalar geliyor. *18. Brumaire*'in 1852 yılında *yazıldığını* düşünürsek, 1848-52 yılları arasındaki dört yıl Marx ve Engels'in devrim sorununa yaklaşımlarında önemli ve tipik bir dönemi oluşturur.

Sözü edilen tipik dönemin en tipik özelliği ise şudur: Marx bu dönemde sürekli olarak devrimin *siyasal* yanı ile *toplumsal* yanı arasında bir boşluk (ya da eşitsizlik) görmüştür. Gene Marx, bunun sonucunda, siyasal kurtuluşla toplumsal kurtuluşu

birbirinden ayırmaya özen gösterdi. Devam ediyorum ve önem taşıdığına inandığım bir noktayı vurguluyorum: Yüzyılı aşkın bir süredir, uluslararası harekette cereyan eden "strateji" içerikli her tür tartışmanın *özünde*, bilinçli ya da bilinçsiz, Marx'ın bu ayrımı yatar. Her tür aşamacılığın ya da demokratik devrimciliğin özü de aynıdır. Avrupa komünizmi de, bir strateji olarak bakıldığında, 1917'nin aynı boşluğu örgütsel alanda bir tür Jakobenizm, iktidar alanında da proletarya diktatörlüğü ile doldurmasını "vahşice" bulmuş ve böyle bir doğrultuya ısınamamıştır.

O halde Marx'taki bu ayrımı daha net biçimde ortaya koymak gerekiyor. Burjuvazinin politik olarak alaşağı edilmesi mümkündür. Ama aynı sınıfın toplumsal varlığına son verilebilmesi için mutlaka olgunlaşması gereken koşullar vardır. Burjuvazinin politik olarak alaşağı edilmesi ile bir sınıf olarak toplumsal varlığına son verilebilmesi koşullarının olgulaşması arasında bir dönem yer alır. Bir "geçiş dönemi" Marx'ta, 1848-50 arasına ilişkin çözümlemelerde bu dönemin adı "sürekli devrim"dir...

Elbette bu kaba özetten yeterince anlamlı sonuçlar çıkarmak güç. Bu nedenle, ayrıntıları vermeye çalışacağım. Sonuçlar, ayrıntılara indikçe belirginlik kazanacak. Tarih, Mart 1848: Bu tarihte, *yükselen* burjuva devriminin, gene burjuvazinin eliyle toplumsal kurtuluş nesnelliğini yaratması bekleniyor.[19] Görüldüğü gibi, *Manifesto* etkisini sürdürüyor. Tarih, Haziran 1848: Burjuva devriminin "tam" olamayacağı, sonuna dek gidemeyeceği ortaya çıkıyor. Bu ortaya çıkınca, şöyle bir saptama izliyor: Tam olamayan burjuva devrimi, geride, demokrat hareket bırakır.[20] Tarih, 1 Eylül 1848: Alman devriminin yenilgisi ortaya çıkıyor. Engels, yenilginin nedenini açıklıyor: "Tüm bu yenilgilerin nedeni, şu anda ortaya çıkan her ayaklanmanın, burjuvazinin politik varlığı için doğrudan, toplumsal varlığı için

ise dolaylı bir tehdit oluşturmasıdır."[21] Tarih, Aralık 1848 ve Ocak 1849: Engels bu tarihlerde ilk kez "sürekli devrim" kavramını kullanıyor. Dahası, sürekli devrimin içeriğini, Montanyarlarca uygulanacak reformlar olarak belirliyor.[22] Tarih, Mart 1850: Marx ve Engels açıklıyor: Alman liberal burjuvazisi devrime ihanet etti. Bundan sonra, devrime ve proletaryaya ihanet etme sırası artık demokratik küçük burjuvaziye gelmiştir. Yeni bir devrimci yükselişte proletarya gene önemli bir rol oynayacaktır; elbette küçük burjuvazi ile birlikte. Ama küçük burjuvazi proletaryayı hep frenleyecektir. Proletarya ise bunu kendi gücüyle durdurabilecek konumda değildir. Gene de küçük burjuvazinin kendi üstünde egemenlik kurmasını önleyip ona kimi koşulları dayatabilir. Sonuç: "Savaş çığlığı sürekli devrim olmalıdır."[23]

Bu kadar maddi bilginin yeterli olduğunu sanıyorum, artık sonuçlar derlenebilir:

1- Marx ve Engels, devrimin sürükleyicisi olarak liberal burjuvaziyi görme anlayışını, 1848 yılının ortasında bütünüyle ve bir daha geri dönmemecesine terk etmişlerdir.

2- Liberal burjuvazinin burjuva devrimlerindeki önder konumunun yok olması, tek başına 20. yüzyılın, 1917'nin ve emperyalizmin ürünü değildir. Daha 1848-50 döneminde liberal burjuvazi uzaklara düşmüştür.

3- Sürekli devrim, liberal burjuvazinin tablo dışına alınması ile ortaya çıkmış, sürekli devrimin özü olarak da birbirlerine tam üstünlük sağlayamayan küçük burjuvazi ile proletarya arasındaki anlaşmalı-çekişmeli dinamizm görülmüştür.

4- Kavram olarak "sürekli devrim"i bir yana bırakırsak, 1917'nin hemen öncesinde Lenin hariç tüm Rus Bolşeviklerinin sahip çıktığı model, tam tamına bu modeldir.

5- Yapısı ve doğası gereği, burjuva devrimi hiçbir zaman tam olamaz. Bugün, en gelişkini ve en demokratı dahil tüm ka-

pitalist ülkelerde demokrat talep ve hareketlerin varlığı bunun en açık göstergesidir.

Bu beş sonucun şimdilik ek ya da yorum gerektiren bir yanı bulunmuyor. Üstelik bunlar, daha doğrusu dördü, 1848-50 döneminin yalın ve doğrudan sonuçları. Ama daha güncelleştirildiğinde ortada hâlâ ciddi bir sorun var: Politik egemenliğine son verilen burjuvazinin toplumsal varlığını koruyabildiği bir geçiş dönemi gerçekte ne anlama gelir? Sorun ortaya başka türlü de konabilir: Proletarya tek başına ya da küçük burjuvazi ile, egemen sınıf olarak örgütlenmeden politik iktidarı elinde tutabilir mi? Devam ediyoruz: Eğer proletarya egemen sınıf olarak örgütlenmeden politik iktidarı elinde tutamazsa, burjuvazinin *toplumsal* varlığı sürerken proletaryanın egemen sınıf olarak örgütlenmesi gerçekleşebilir mi?

Evet, "devrim teorisi"nin özü burada yatıyor. Marx ve Engels'i 1871 Paris Komünü'ne dek toplumsal kurtuluş-siyasal kurtuluş ayrımına ya da eşitsizliğine mahkum kılan sorun da budur. Sonra proletarya diktatörlüğü, sorunun tümüyle yanıtlanmasına yol açan güçlü bir anahtar oluşturdu. Bu anahtarın önemini kavramak için *Fransa'da İç Savaş*'ta sözü edilen iktidar biçimine tanınan "manivela" işlevlerini hatırlamak yeterli. Daha sonra 1917'nin dersleri geldi ve ortaya hiç kuşkusuz çizgileri netleşmiş bir teori çıktı. Bunu da özetlemek gerekiyor:

1- Burjuvazinin siyasal iktidarının sona erişi ile toplumsal egemenliğinin ve varlığının son bulması, hiçbir zaman, hiçbir ülkede eşzamanlı olamaz, arada mutlaka bir dönem yer alır.

2- Sözü edilen geçiş dönemi önce "sürekli devrim" olarak anlaşılmış, ancak daha sonra Lenin'in proletarya diktatörlüğüne tanıdığı yeni işlevlerle bu iktidar geçiş döneminin temel belirleyicisi ve egemenlik biçimi olmuştur.

3- Proletaryanın, müttefikleriyle siyasal iktidara gelmesi demek, egemen sınıf olarak örgütlenme sürecinin başlaması

demektir. Burjuvaziyi gerçek anlamda tarih sahnesinden silecek olan, bu örgütlenmenin başarısıdır.

Bu noktada gene önemli olduğunu sandığım bir noktanın altını çizmek istiyorum. Aradaki gelişim bütünlüğüne karşın, 19. yüzyılın Marx modeli ile 20. yüzyıl başlarının Lenin modeli arasında, çoğu kez gözden kaçırılan bir farklılık söz konusudur. 1871 Paris Komünü olgusuna dek, Marx'ta, siyasal ile toplumsal arasındaki eşitsizliği giderecek etken *nesnelliktir*, nesnel gelişimdir. Lenin'in modelinde ise, aynı boşluğu kapatacak gelişme büyük ölçüde *öznelliktir*. Bunun, bu temel farkın nedeni de proletaryanın sınıf bilinci ve bilinçlenme süreçlerinin dinamiği konusundaki yaklaşımların farklılığıdır. Marx'ta boşluğu kapatan proletaryanın fizik olarak gelişip büyümesi ve aynı doğrultudaki kitlesel bilinçken, Lenin'de aynı boşluk öncü müfrezenin iktidar aygıtına ve proletaryanın öncü kesimlerinin güvenine sahip bir kesim olarak giriştiği etkinlikler aracılığıyla doldurulur.

Yaşamlarını devrim için yitirenler (Luxemburg), 17 Devrimine sayısız övgüler düzenler, Komintern'de ciddi görevler yapanlar dahil, Avrupalı komünistlerin bir türlü anlayamadıkları nokta da buradadır. Avrupa'nın çaplı marksistleri öncü parti kavramının benimsenmesinde kimi durumlarda sol uçlara gitmiş de olsalar, bu "öncü parti"nin işlevini iktidarla birlikte bitirmekte; proletaryanın gerçek sınıf partisinin ortaya çıkışını ise ancak iktidarın elde tutulduğu bir devrimci geçiş döneminde mümkün görmektedirler. Bu durumda devrimden önce, Lenin'ce öngörülenden daha da dar ve seçkinci oluşuna yeşil ışık yakılan parti, devrimle birlikte görevini tamamlamakta, meydanı sosyalizmin kuruluşu için işçi sınıfının kendiliğinden ve anarko-sendikalist örgütlerine terk etmeye çağırmaktadır. Luxemburg, Lukacs ve Gramsci ile 1917'yi yerleştirmeye çalışanlar arasında hep var olan "mesafe"nin nedenleri arasında başlıcası budur.

Yeniden 19. yüzyıla dönebiliriz.

Gündemde "sosyal demokrasi" kavramı yer alıyor. Önce, bu kavramın 19. yüzyıla dayanan bir geçmişi olduğunu bilmek gerekiyor. Marx'ta "sosyal demokrasi" devrim sürecindeki eşitsizliklerin peş peşe gözlemlenmesine dayanan, bir bakıma bu eşitsizlikleri tek bir örgüt çatısı altında legalleştiren bir kavram. *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*'nde, sosyal demokrat partinin, işçilerin partisi (sosyal) ile küçük burjuvazinin partisi (demokrasi) birleşmesinden oluşacağını yazıyor.[24] İki yıl sonraki *Brumaire* ise kavramları daha da derinleştiriyor. Bu kez şöyle: Proletarya devrimci yanını gemleyip demokrat yanını ortaya sürüyor; buna karşılık küçük burjuvazi de taleplerini yalnızca politik düzeyde tutmayıp ona sosyal bir içerik kazandırmaya davet ediliyor. Böylece sosyal demokrasi, geri basan proletarya ile ileri adım atan küçük burjuvazinin buluşması demek oluyor.[25]

Dikkatle bakıldığında Marx'ın, eşitsizlikleri, içinde yan yana var olup gelişecekleri bir yapıya yerleştirme uğraşı içinde olduğu görülüyor. Daha açıkça da söylenebilir: 19. yüzyıl koşullarında proletaryanın nicel gelişkinliği ve düzen için oluşturduğu potansiyel tehlike ile bu koşullarda sahip olabildiği sınıf bilinci arasında açık bir eşitsizlik var. Ancak öte yanda küçük burjuvazinin taleplerinin hayalci ya da toplumsal özden yoksun niteliği ile aynı kesimin politik etkinliği arasında da bir eşitsizlik bulunuyor. Son olarak da, kendi içlerinde kendi özgül eşitsizliklerini barındıran bu iki kesimin *aralarındaki* çelişkiler söz konusu. Marx, kendi yöntemleri ışığında ve kuşkusuz "politik" bir yaklaşımla, bu çelişkileri içinde yer alabilecekleri bir çerçeveye yerleştirmeye çalışıyor. "Sosyal demokrasi", işte bu çerçevenin adı oluyor. Avrupa'nın ilk marksist partilerinin adlarının "sosyal demokrat" oluşunun kökenlerini ya da gerekçelerini de burada aramak gerekiyor.

Bütün bu söylenenlerden sonra şunu düşünmek mümkün:

Böylesi çabaların Paris Komünü deneyimi ile, dahası *Fransa'da İç Savaş*'ta Marx'ın ona verdiği anlamlarla son bulması gerekmez miydi? Marx, Paris Komünü'nün sergilediği özel manivelada, kendisini yıllarca zorlayan ayrıma ve dengesizliklere son verebilecek, toplumsal kurtuluşun zeminini oluşturabilecek bir güç gördüğüne göre, neden bu bulgusunu daha sonraki adımlarla pekiştirmedi?

Marx, kendi döneminde, gerçek anlamda "marksist" bir partiye hiç tanık olmadı. Artı değer sömürüsünün muhatabı bir sınıf olarak proletaryanın ayrık ve özgül konumu ile gene aynı sınıfın politik etkinliğinin demokrat küçük burjuva hareketlilikten ideolojik olarak ayrışamaması arasındaki çelişki, Marx'ın teorik tüm çalışmalarına damgasını vurdu. Eğer deyim yerindeyse Marx, Avrupa işçi sınıfının daha az "marksist" ama daha çok proudhoncu, blanquici, weitlingci oluşunu belki gereğinden çok önemsedi. Sisteminin tüm yetkinliğine, gelişkinliğine karşın, bunun işçi sınıfı üstündeki etkisi ütopyacı akımlardan geri kalınca, Marx ortadaki paradoksu nesnelliğin yetersiz gelişimi ile açıklamaya çalıştı. Öyle sanıyorum ki bu, Marx'ın, kendi teorik sistemi içinde daha köklü adımlar atmasını engelleyen bir etmen oldu. Marx'ın sistemini, işçi sınıfı içindeki ütopyacı rakiplerinden ayırt eden, bilimselliği idi. Bilimsellik, en büyük avantajdı. Marx, bunu bildiği için hep bilimselliğe sarıldı. Bu tür bir çubuk büküş, Engels'in söz ettiği anlamda bir muhafazakârlığı da birlikte getirdi. Şöyle noktalamak mümkün: Belki Marx politik alanda belirli dozda "öznelcilik"ten yana adım atılabileceğini gördü, vazgeçti.

Böylece proletarya "diktatörlüğü" kavramının içini doldurmak Lenin'e düştü. Lenin, 1917 Şubat'ına kadar, *devrime bakış açısı konusunda* Menşeviklerden *göreli olarak* daha az uzak bir konumdaydı. Aynı sıralarda, daha önce özel olarak eğilme gereği duymadığı Komün olgusuna bu kez yoğun biçimde eğildi.

Kuşkusuz bu yoğun çalışma sonucunda, Şubat Devrimi'nden sonra, tüm devrim tartışmalarına bambaşka bir boyut getiren *Nisan Tezleri* çıktı ortaya, Lenin'in Paris Komünü çalışmalarının *Nisan Tezleri*'ni hemen öncelemesi, hiç kuşkusuz bir rastlantı değildir.

Marx, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*'nde, belki de 19. yüzyıl devrim teorisinin en canalıcı ve kalıcı sorusunu soruyordu: "Fransa'da normal olarak sanayi burjuvazisinin yapması gerekeni küçük burjuvazi, gene normal olarak küçük burjuvazinin yapması gerekeni de proletarya yapıyor. Peki, ya işçinin görevi, onu kim yapacak?"[26]

Marx, önce "sosyal demokrasi" kavramını denedi. Sonra, ama oldukça sonra proletarya diktatörlüğünün yeni içeriği ile önemli bir adım attı. Bundan sonrasını Lenin, büyük ölçüde *Nisan Tezleri* ile ele aldı ve somutladı.

Yalnızca bir tarihin değerlendirilmesi açısından değil, dünyanın hemen her yerinde güncel marksizm tartışmaları açısından da odak noktasını oluşturur bu sorun. Bugüne dek, hiçbir gelişim, hiçbir olgun nesnellik, "işçinin görevinin, tüm bir sınıf olarak gene işçi tarafından yerine getirileceği" tezini doğrulamamıştır. Aralarında uzun bir zaman da olsa *Nisan Tezleri,* daha önceki bir çalışmanın, *Ne Yapmalı*'nın doğrudan ve doğal uzantısıdır. Lenin *Ne Yapmalı*'da sınıf-bilinç ilişkileri konusunda getirdiği açıklığı, 1917 *Nisan Tezleri* ile devrim-iktidar sorunlarına taşımıştır.

Söylenenler, bizi sınıf-bilinç ilişkilerine göz atmaya zorluyor.

"Kapitalizmin çelişkilerini tüm olarak, yani diyalektik süreç içinde, bilinçle kavradığı zaman sömürüyü hafifletmek için savaşımın yeterli olmadığını anlayan proletarya, sömürüyü tümü ile yok etmek için toplumu temelden değiştirmek için savaşmaya başlıyor."[27]

Yukarıdaki değerlendirme, pek çok soruyu çağrıştırıyor. Ancak, ben ilk sorunun şöyle ortaya konabileceğini sanıyorum: Sınıf bilinci sınıf mücadelesinin ürünü müdür, yoksa sınıf mücadelesi sınıf bilincinden mi çıkar? Proletarya mücadele ettiği için mi bilinçlenir, yoksa en baştan bilinçli olduğu için mi mücadele eder?

Burada, Marx'ın ünlü "önsöz"üne yeniden dönülebilir: "İnsanların varlığını tayin eden şey bilinçleri değildir; tam tersine insanların bilinçlerini tayin eden sosyal varlıklarıdır." Bu ünlü değerlendirme, ihtiyatsızca ve hiç düşünmeksizin, çoğu solcunun içselleştirdiği bir tembellikle sınıf mücadeleleri alanına taşındığında, çözüm basit görünüyor: Proletaryanın sosyal varlığı, onun bilincini tayin eder; o halde proletarya, proletarya olarak varolduğu için bilinç kazanır ve o bilinçle mücadele eder...

Hiç kuşkusuz bu denli basit değil.

En başta bilinç, kesinlikle belli bir nesnelliğin doğrudan zihne yansıması olarak görülemez. Belli bir nesnelliğin, belli bir bilinci son kertede tayin etmesi, kuşkusuz doğrudur; ancak bu, sanıldığından da dolambaçlı bir süreçtir. Daha açığı şöyle: Toplumsal varlık, doğrudan uzantısı olan toplumsal hareketlilik *aracılığıyla* bilinci tayin eder. Toplumsal varlık ile bilinç arasındaki ilişki doğrudan değildir. Daha da açılabilir.

Bilincin, herhangi bir nesnelliğin zihne doğrudan yansıması olarak ele alınamayacağına değindim. Bilinç, nesnelliğin dış görüngüsü ile algılanması değil, söz konusu nesnelliğin özünün, kendini ortaya koyuş biçimlerinin -ki bu gerçekte sonsuz bir dinamizmdir- ardından yakalanması demektir. Bilinci yaratan, son kertede, elbette maddi varlıktır. Maddi varlık koşullarından bütünüyle bağımsız bir bilinç düşünülemez. Ancak, hep sözü edilen "nesnellik", gerçekte, hareketi ve çelişkileri ile karmaşık bir bütünlük oluşturur. Nesnelliğin kendini ortaya koyuşu, her zaman bir harekettir. Dolayısıyla, kendini ortaya bir hareket biçiminde koyan nesnelliğin tüm boyutlarıyla yakalanabilmesi, en başta, sözü edilen hareketle içselleşmekten geçer. Kısacası, söz konusu olan sınıf - bilinç ilişkileri ise, sınıf bilinci için temel ön koşul, belli bir sınıfın üyesi olmak değil, o sınıfa özgü belli bir hareketliliğin içinde olmak demektir.

Örneğin emekle sermaye arasındaki çelişkinin kendini somutlaması, işçi-patron, işçi-resmi güçler, patron-işyeri yöneticisi vb. arasındaki ilişki ve çelişkiler gibi sayısız görüngü aracılığıyla gerçekleşir. Oysa bunlar arasındaki işçi-patron çelişkisi bile emek-sermaye çelişkisinin özü değil, görünümüdür. İşçi, gerçek anlamda hiçbir bilinç nüvesi taşımadan da belli bir mücadeleye katılabilir. Burada, bilinç olmadan da mücadele vardır. Bilinç olmaksızın mücadele, işçi sınıfı için, bir ayrıklık değil genel bir kuraldır. Ancak, mücadelenin büründüğü biçim, süresi, karşılaşılan direnç, mücadelenin yinelenme sıklığı vb. son çözümlemede işçinin gerçek bilince giden olgunlaşma sürecini belirler. Sonuçta bilinç, toplumsal varlığın tek başına değil, mücadeleler aracılığıyla belirlediği bir sonuç olarak ortaya çıkar.

Yeniden hatırlamakta yarar var: Mal, bizatihi bir değere sahip olsa bile, bu değeri, değişim değeri biçimine bürünmeden ortaya koyamaz. Aynı biçimde emek-sermaye çelişkisi de biza-

tihi bir gerçekliktir. Ancak bu gerçeklik, sınıf mücadelesinin belli biçimlerine bürünmeksizin kendini ortaya koyamaz. İşçi de bu biçimlerle içselleşmeden varolan çelişkinin bilincine ulaşacak konuma gelemez.

Sınıf bilinci, sınıf mücadelesine kıyasla çok daha katı bir kavram. Emek-sermaye çelişkisinin şu ya da bu biçimdeki görünümü olarak belli bir mücadeleye katılan işçi, nesnel olarak sınıf mücadelesinin içindedir. Ancak katılınan her sınıf mücadelesi, *gerçek anlamda* sınıf bilinci için gerekli ama yeterli olmayan bir koşuldur.

Peki, gerçek bilinç, gerçek sınıf bilinci nedir?

Şöyle söyleyebiliyorum: Mücadele deneyimleri sonucunda bilincine varabildiği özel çelişkilerin, gerçekte genelleşmiş bir temel çelişkinin uzantısı olduğunu da görebilen işçi, sınıf bilincine doğru ilk adımı atmıştır. "İlk adım" diyorum; çünkü bu da gelişkin sınıf bilincinin tam tamına kendisi değildir. Sınıf bilinci, adım atılan kanalda bir süreklilik, bu sürekliliğe eşlik eden bir *genişleme* sağlandığı takdirde, adım atanın daha kapsamlı bir bilgi-pratik bütünlüğüne, nihayet *tarih kavrayışına* ulaşması demektir.

Tüm bu söylenenleri, şematik de olsa belli bir netlikte sergilemesi açısından, Mandel'in yaklaşımını aktarmakta yarar görüyorum. Mandel, işçi sınıfına ilişkin olarak, kitleler, ileri işçiler ve devrimci çekirdek olarak üç kesim sıralıyor. En geridekinden, en ileridekine doğru. En geridekinin, yani kitlelerin "potansiyel" gelişim şeması eylem deneyim bilinç sırasını izliyor. "Devrimci çekirdek" denilen en ileri kesim ise, yola "bilinç"-ten hareketle çıkıyor. Bu dar ama en ileri kesim, bilinç eylem deneyim halkaları ile kendini *daha da* geliştirebiliyor.[28] Gereksiz görülebilir, ama gene de eklemek istiyorum: Kuşkusuz Mandel ilk nokta olan "eylem"den yola çıkan her işçinin mutlaka son durağa, "bilinç"e ulaşıp çekirdeğe katılmasını zorunluluk

olarak görmüyor. Yalnızca, gelişenler için, gelişimin nasıl bir çizgi izlediğini sergilemeye çalışıyor.

Mandel'in yukarıda özetlediğimiz şeması dahil söylediklerimizin tümünün özünde, proletarya bilincinin de ancak eşitsiz ve kesikli biçimde gelişebileceği sonucu çıkıyor. Kanımca, Marx ve Engels'in en az fark edebildikleri nokta da budur. Neden böyle oldu?

Şöyle bir açıklamanın geçerli olduğunu sanıyorum: Marx ve Engels, ellerindeki sistem ışığında baktıklarında, burjuva devrimlerinin tam olamayış gerçeğinden proletarya için bir silah türetmek yerine, aynı gerçeğe proletaryanın sınıf bilincini engelleyen bir işlev tanıdılar. Bu, kanımca Marx-Engels ile Lenin arasındaki en önemli yüzyıl farkıdır. Burjuva devrimlerinin tam olamayışı sonucunda demokrat hareket ve taleplerin varlığı, emek-sermaye çelişkisinin büründüğü biçimleri daha örtülü, daha karmaşık bir yapıya kavuşturuyordu. Ve proletaryanın sınıf mücadelesi böyle bir yapı içinde boğulduğunda Marx soruyordu: Proletarya küçük burjuvazinin görevini yapıyor, proletaryanın görevini kim yapacak?

Ancak, unutulmaması gereken önemli başka gerçekler de var. Marx ve Engels, emek-sermaye çelişkisinin kendini "tüm açıklığı ile" somutlayabildiği bir dönemi, gerçek sınıf mücadelesi için hiçbir zaman bir *sine qua non* olarak görmediler. Burjuva devrim sürecinde 1848'e dek liberal burjuvazinin, daha sonra da proletaryanın mücadelesi ile etkili olacağı bir iktidarın tabloyu yalınlaştırabileceğini düşündüler. Sınıf mücadeleleri on yıllardır sürüyor. Ancak tablo, bu anlamda hiç yalınlaşmadı. Günümüzde, emek-sermaye çelişkisinin kapitalizminin gelişkinliği oranında doruğa çıktığı ülkelerde bile, temel çelişki kendini ideolojik, konjonktürel vb. çeşitli görüngüler ardında gizleyebiliyor. Tüm bunlardan çok önemli bir sonuç çıkıyor: Temel çelişki, hiçbir dönemde ve hiçbir ülkede,

kendini "saf" biçimiyle sergilememiştir. Bundan sonra da sergilemeyecektir.

Bu durumun çeşitli tartışmalara ve karışıklıklara yol açtığını net biçimde görmek gerekiyor. Tarihin geçmiş dönemlerinde, proletaryanın iktidara yönelik siyasal gücünün hızla artışı ile, emek-sermaye ilişkisinin kendini somutlamasında aynı oranda bir yalınlaşma olmayışı arasındaki çelişki, teorik pratik alanlarda çeşitli sorunlar yarattı. Bir örnek: 1871'le birlikte, Paris Komünü bağlamında ele alınan bir uygulama olarak görülmüştür. Bu, doğrudan doğruya demokrasi ile sosyalizm arasındaki sınırların *tek bir yöne doğru*, belirsizleşmesidir. Bu güncel sosyalist hedeflerin demokratlaşmasının değil, güncel demokrat taleplerin sosyalizmde ve sosyalizmle yanıt bulmasıdır. Bu, aynı zamanda, 21. yüzyıla yaklaşan dünyamızda, sosyalist mücadelenin en temel, ama en az anlaşılan gerçeklerinden biridir.

Marksist araştırmacı Cornforth "Paris Komünü ile sonuçlanan burjuva demokratik devrim"den söz ediyor.[29] Dil sürçmesi mi? Buradan, özel bir iktidar biçiminin, daha doğrusu burjuvazi ile ilgisi olmayan bir politik iktidar biçiminin, görüntüde burjuva özellikler sergileyen bir sürecin sonucu olarak ortaya çıkabileceğini öğreniyoruz. Engels, Komün'den sonra 1875 yılında Bebel'e yazdığı bir mektupta "halkın yasamacılığını" boş bir talep olarak değerlendiriyor. Asıl, halkın "bizzat idareciliğini" önemli buluyor ve bunu da "*demokratik*" bir talep olarak nitelendiriyor.[30]

Tüm bunlardan, şaşırtıcı da görünse, günümüz açısından oldukça anlamlı bir sonuç çıkıyor. Tarihsel konumu ve perspektifleri ışığında, günümüz koşullarında, işçi sınıfı hegemonyasındaki her devrim ve iktidar, tam tamına sosyalist bir devrimdir, sosyalist bir iktidardır. Ancak, başlangıç adımları, gericileşen burjuvazinin yıllardır biriktirdiği ideolojik, politik vb. tahki-

matın yıkılmasına yönelik adımlar açısından bakıldığında, saf anlamda hiçbir devrim "sosyalist" devrim değildir ve olamaz. Marx ve Engels, yaşadıkları dönemde, böyle bir sonucu elbette hiç telaffuz etmediler. Ama bir çağdaş araştırıcı onların çözümlemelerinin tümünü, daha sonraki gelişme ve çözümlemelere ekleyip değerlendirirse, varacağı sonuç aşağı yukarı böyle olacaktır. *

* Genel olarak sınıf-bilinç ilişkileri konusunda burada söylenebilecek daha çok şey kaldığının bilincindeyim. Ancak, doğrusunu söylemek gerekirse, başka yerlerde başka vesilelerle yapmaya çalıştıklarımı burada bir kez daha tekrarlamaya gerek görmüyorum. Sınıf-bilinç ilişkileri sözkonusu olduğunda, ilgilenenler için, *Gelenek* kitap dizisinin Mayıs 1987 tarihli 7. kitabında yer alan "İşçi Sınıfı: Neden ve Nasıl" başlıklı çalışmamı salık veriyorum.

İkinci Bölümün Notları

1. Lucien Goldman; *İnsan Bilimleri ve Felsefe*, Çev.: Afşar Timuçin-Füsun Aynuska, Kavram Yayınları, İstanbul, 1977, s.52
2. P.N. Fedoseyev; *Günümüz Dünyası ve Leninciliğin Sosyalist Devrim Teorisi*, Çev.: Nihat Özkan, Konuk Yayınları, İstanbul, 1978, s.43-45.
3. Yalçın Küçük; "Bilimlerin Sonu, Bilimin Doğuşu", *Yurt ve Dünya*, Mayıs 1977, sayı 3, s.527.
4. Metin Çulhaoğlu; *Gelenek*, Kitap 7, s.44, Mayıs 1987.
5. N. Poulantzas; *Faşizm ve Diktatörlük*, Çev.: Ahmet İnsel, Birikim Yayınları, İstanbul, 1980, s.24, 27.
6. K. Marx; *Kapital*, (Birinci cilt, birinci kitap), Çev.: Mehmet Selik, Odak Yayınları, Ankara, 1974, s.172.
7. K. Marx; *Fransa'da İç Savaş*, Çev.: Zeynep Kafkas, Köz Yayınları, İstanbul, 1970, s.80.
8. F. Engels; "Feuerbach and the End of the Classical German Philosophy", *Selected Works*, Progress, c.1, s.340.
9. K. Marx; *Kapital*, (Birinci cilt, birinci kitap), s.209.
10. M.A. Aybar; *Marksizmde Örgüt Sorunu*, İstanbul, 1979, s.63.
11. V.I. Lenin; *Collected Works*, Progress Pub., c.15, s.187.
12. L. Althusser; *For Marx*, Penguin, 1969, s.165.
13. Althusser; *Devletin İdeolojik Aygıtları*, Çev.: Y. Alp - M. Bozışık, Birikim Yayınları, İstanbul, 1978, s.29.
14. Marx; a.g.e., s.219.
15. age., s.524.
16. Engels; "Letter to Bloch", a.g.e., c.3, s.487.
17. "Letter to Schmith", a.g.e., s.494.
18. M.A. Aybar; a.g.e., s.97.
19. Marx-Engels; "Demands of the Presidential Elections", a.g.e., c.8, s.123 ve "Magyar Struggle", s.227.
20. Engels; "Berlin Debate on Revolution ", a.g.e., s.74.
21. "Uprising in Frankfurt", a.g.e., s.444.
22. "French Working Class and the Presidential Elections", a.g.e., c.8, s.123 ve "Magyar Struggle", s.227.
23. Marx-Engels; "Adress of the Central Committee to the Communist League", *Selected Works*, c.1, s.177-180.
24. Marx; "Class Struggle in France 1848-50", a.g.e., s.253.

25. "18. Brumaire of Louis Bonaparte", a.g.e., s.423.
26. "Class Struggles in France", a.g.e., s.271.
27. Aybar; a.g.e., s.71.
28. Ernest Mendel; "Leninist Theory of Organization", *Revolution and Class Struggle* içinde (ed: Robin Blackburn, Fontana-Collins, 1997, s.88-89)
29. M. Cornforth; *Marksist Klasikleri Okuma Kılavuzu*, Çev.: Ferhat Güner, Sol Yayınları, Ankara, 1975, s.122.
30. Engels; "Letter to Bebel", *Selected Works*, c.3, s.34.

3 BÖLÜM

YENİ BİR YÜZYILA DÖNERKEN

I. Ön Hatırlatmalar

Önceki bölümde, 19. yüzyıl teorik birikiminin ana hatlarını ön plana çıkarmaya çalıştım. Bu kuşbakışı yaklaşıma karşın, gene de önemli ipuçlarının belirdiğine inanıyorum. Sıra, 19. yüzyıl birikiminin ve ortaya koyduğu bu ipuçlarının, içinde bulunduğumuz 20. yüzyılda ne tür gelişmelere uğradığını sergilemeye geldi.

Özetle, 20. yüzyılın teorik-pratik "dökümü"nden söz ediyorum.

Marksist teorinin içinde bulunduğumuz yüzyıldaki gelişimi için çok kesin yargılarda bulunmak güç görünüyor. En başta, ucu açık bir yüzyıl olmasından dolayı böyle. 21. yüzyıla dönülmesine pek az zaman kaldı. Gene de yaşanacak bir 12 yıl, dünyamıza önemli yenilikler getirebilir. Teorik olarak bakıldığında mümkündür bu.

Ancak marksist teori ve pratiğin gelişimi söz konusu olduğunda, 20. yüzyılın arta kalan yılları için aşırı hayalci beklentiler kurmanın pek anlamı yok. Elbette, bundan umutsuzluğa kapılmanın da. Bir önceki yüzyıl, ortaya attığı pek çok sorunun çözümü açısından 20. yüzyılı ve bu yüzyılın pratiğini bekledi. 19. yüzyılın ortaya attığı teorik pek çok sorun, 20. yüzyıla dönüldüğünde, 1917 Devrimi ile önemli bir çözüm girişimine tanık oldu. Büyük olasılıkla gene böyle olacağı söylenebilir: Bu kez, 20. yüzyılın insanın önüne çıkardığı önemli teorik sorunlar da, kalıcı çözüm girişimleri için 21. yüzyıl pratiğini bekleyecektir...

"Marksizm, aynı zamanda bir teori tarihi sunmayı da üstlenen bir tarih teorisidir."[1] Bu değerlendirmeyi hem doğru, hem de kimi girişimler için izin verici buluyorum. Daha açığı, sınıf

mücadelelerinin yaklaşık 150 yıllık yoğun pratiğinden kalkarak marksist teorinin hangi evrelerden geçtiğini ve bugün hangi sorunlarla yüz yüze olduğunu görmek mümkündür. Önceki bölümde, 19. yüzyıl sınıf mücadelelerinin sergilediği boyutların, Marx ve Engels'in teorik çalışmalarını henüz koruyan bir yüzyıl oluşu nedeniyle konması gerekli ihtiyat paylarını saklı tutarak, aynı işi 20. yüzyıl için deneyeceğim.

Bugün marksist teori ve pratiğin karşılaştığı önemli tüm sorunların üç ana küme altında toplanabileceğini sanıyorum:

1- Yaşadığımız yüzyıldaki sınıf mücadeleleri pratiğinin ortaya çıkardığı, teorik çerçevesi ancak belirli ölçülerde çizilebilen, netlik ve kesinlik için yeni pratikleri bekleyen sorunlar. Ve elbette, bu "yeni" sorunların, geçmişten gelen teorik birikimle bağlarının ortaya konabilmesi...

2- 1917 Devrimi ile çözüme ulaştığı sanılan, ancak daha sonraki gelişmelerle, pek çok kişi, grup ve parti açısından böyle olmadığı, yalnızca "uykuya yatırıldığı" anlaşılan eski sorunlar...

3- Sosyalist ülkelerde, sosyalist toplumun tam olarak kuruluşuna ilişkin sorunlar.

Taşıdığı büyük öneme karşın üçüncü gruptaki sorunlar bu çalışmanın kapsamı dışında kalıyor.

İlk iki gruptaki sorunlar açısından, tipik birer örnek verilebilir. Yakın geçmişte komünist partilerin tekelci devlet kapitalizmi koşullarında hazırladıklarını ileri sürdükleri "sosyalizme geçiş" modeli, hiç kuşkusuz bir yanıyla 19. yüzyılın klasik sorusunu, belli bir eşitsizliğin yarattığı boşluğu doldurma sorusunu içeriyor. Ama aynı model, öteki yanıyla, büyük ölçüde yüzyılımızın ortaya çıkardığı nesnelliklerin şöyle ya da böyle yorumlanışının ürünüdür. Yüzyılımızın ve kapitalizmin bugünkü konumunun ortaya çıkardığı dikkate alınması gereken "yeni veriler" kuşkusuz daha çok tartışılacak. Teorik düzlemde bu yöndeki tartışmaların sürmesini olağan karşılamak gerekli. Ancak, bir

yere kadar: Söz konusu modellerin sağlıklılığı konusunda kesin yargıda bulunmak için henüz erken. Burada, Avrupa'nın, 1917'-nin getirdiği çözümleri benimseyen ya da benimsediğini söyleyen partilerini kastediyorum. Böyleleri arasında da, sosyalizme geçişte pek çok açıdan "Avrupa komünisti" modelleri savunanlar bulunuyor. Bugünün verileri ve koşullarında, evrenselleştirilip genel geçer bir model olarak sunulmadığı sürece, bu yaklaşımları *teorik düzlemde* ne peşinen benimsemek, ne de tümden yadsımak mümkündür. Bu tam tamına, gelecek pratiğin çözüme bağlayabileceği bir sorundur. En açık biçimiyle söylüyorum: Bugün 1917'nin mirasına, getirdiği çözümlere sahip çıkan ve bu anlamda "ortodoks" konumunu koruyan şu ya da bu partinin "tekelleri kuşatırken tüm demokratik, ulusalcı güçlerle işbirliği yapan" modeli belli bir evrensellikte savunup, bu modelin "çağımızın marksizmi" olduğunu söylemesinin ciddiye alınacak hiçbir yanı yoktur. Aynı şekilde, başka ülkelerin marksistlerinin, bu modeli savunan bir partiyi şöyle ya da böyle *damgalamalarının* da çok anlamlı olduğu söylenemez.

İkinci gruptaki sorunlar ise daha ciddi boyutlar içeriyor. Bunlar, zamanında "uykuya yatırıldığı" için çözüldüğü sanılan, ama gerçekte çözülmediği hayli sonra ortaya çıkan sorunlar. Sözgelimi "proletarya diktatörlüğü", bu tür sorunların tümünde odak noktasını oluşturan bir kavramdır. "Proletarya diktatörlüğü" kavramı, eğer 1871'den itibaren alınırsa, 1917'ye dek 40 yılı aşkın bir süre uykuya yatırıldı. Sonra, 1917 Devrimi'nin bu sorunun en net çözümünü sağladığı varsayıldı. Dahası, 1917'-den sonra sosyal demokratlarla ayrışma, aynı sorunun çözümünün tescili olarak da değerlendirildi. Ancak, tam tamına böyle olmadığı zamanla ortaya çıktı. Zamanla ortaya çıkan, en açık ifadesiyle şuydu: Avrupa'daki marksistlerin önemlice bir kesimi, geleneksel işçi sınıfı partilerinin önde gelen yöneticileri ya da ideologları da olsalar, 1917'yi bir çözüm değil, yalnızca

Rusya'ya özgü, giderek de "zorlanılmış" bir yol olarak görmüşlerdir. Bu açıdan bakıldığında, "proletarya diktatörlüğünün teorik içeriği bugün gene tartışma gündemindedir. Ve son çözümlemede belirleyici, gene geleceğin pratiği olacaktır. Şili'deki Pinochet darbesi ile ortaya çıkan durum bile yeterli sayılmadığına göre, sorunun çözümü için daha doyurucu pratik kanıt gerekiyor.

Özetle, nihai doğrulamaların pratikle ortaya çıkacağını söylüyorum. Ancak elbette, teorik düzeyde yapılabilecek şeylerin olduğunu vurgulayarak. O halde nedir "teorik düzeyde" yapılabilecekler? Hep belirtildiği gibi, elimizde öncelikli olarak 150 yıllık bir deney birikimi var. Ardından, onu izleyen teorik birikim. Kanımca, bu iki temel mirastan hareketle iki tür çalışma yapılabilir. Birincisi, bu birikimin tarihini yeniden yazmak. İkincisi, yeniden yazılan tarihten hareketle, geleceğe yönelik sonuçlar çıkartmaya çalışmak.

Yukarıdakilerden birincisi, içindeki yumurtalarla birlikte koskoca bir saman yığınına yumurtaları kırmadan, belli bir biçim vermeye benziyor. İkincisi ise, bu yığın içinden, gene kırmadan, tek tek kimi yumurtaları seçmeye. Birinci tür çalışmalar, ikinci tür çalışma için ortam hazırlar, zemin oluşturur ve bu tür çalışmaya sıvananların işlerini kolaylaştırır. İkinci tür çalışma, mevcut teorik birikimin *gerçek* özünün net biçimde görülebilmesini sağlar. Birincisi somut dikkat, ikincisi ise soyutlamada dikkat gerektirir. İkisi birbirini bütünler.

Daha açık ifade edebilirim: Birinci türdeki çalışmaların bugüne kadarki büyük çoğunluğu yeterince nesnel ve derinlikli değildir. Bugüne dek yazılanların çoğu, dönemlerine özgü özel önyargılarla ve politik gereksinimlerin dayattıkları ile yüklüdür. Yanlış anlaşılmamalı: Tümü de yararlıdır. Hattâ, kimilerine egemen olan öznelcilik ve aşırı yargıcılık, bu kez gerçek olanın ortaya çıkarılması için yararlı bir tahrikçilik işlevi de görebilir.

Başarı için, net bir kafanın yanı sıra, sayısız belgeye uzanabilecek uzun kolları gerektiriyor. İkinci çalışma ise, son derece dayatıcı olmakla birlikte, aynı ölçüde güç ve riskli. Çünkü, önemli bir soyutlama gücü istiyor.

Son noktaya geliyorum: Dünya işçi sınıfı hareketinin tarihi, her zaman, yazıldığı döneme özgü politik gereksinimlerin zaman zaman tarihi çarpıtıcı dayatmaları ile yazılmıştır. Öncelikle ve öncelikle bunlardan arınmalıdır. Sonra: *Dünya* işçi sınıfı hareketinin tarihini, kaynak ve veri avantajları dışında, yorumuyla yazmada ötekilerden daha yetkin ya da avantajlı hiçbir odak yoktur. İkinci olarak bunun bilinmesi gerekiyor. Üçüncüsü: Tarihe her katkı, ya da sınıf mücadelesinde ileri her sıçrama, en az yazılı tarihin standart bilgisine, en çok da aynı tarihin *özel ve yaratıcı* biçimde yorumuna dayanır. Tümünün götürdüğü sonuç ise şu oluyor: Belli bir ülkedeki somut sınıf mücadelesinin, uluslararası sınıf mücadeleleri birikimine ve bu anlamda da tarihe, kendi *temel ve tarihsel* sorunları açısından bakması esastır.*

Dünyada bu "riskli" işi göze alanlar var. Ancak, bu riskin hiç göze alınmadığı ülkelerde bile en azından "sesli düşünme" çerçevesinde benzer çabalara girmek gerekiyor. Açık söylemek gerekirse, bu bölümde söylenecekleri de, bir tür "sesli düşünme" olarak değerlendiriyorum.

Okuyucuyu, buradan itibaren, benimle birlikte sesli düşünmeye çağırıyorum. Amacı gerçekleştirebilmek için zaman zaman ortaya belli tezler atmak gerekli oluyor. Bu tezlerin özgün olduklarını kesinlikle iddia etmiyorum. Yalnızca bunların, saman yığını içinde hep varolan, ama hiç öne çıkarılmayan yumurtalar olabileceklerini söylüyorum.

---

* Sözgelimi Türkiye'deki sosyalistler, uluslararası sosyalist hareketin tarihine, kendi özel sorunları ve tarihsel darboğazları açısından baktıklarında, çok daha anlamlı sonuçlar çıkarabileceklerdir.

II- Totoloji Hastalığı

Tarih yazımında ve tarihsel yaklaşımlarda, geleneksel sola musallat olan sakatlıklardan birini, rahatsız edici bir totoloji merakı olarak değerlendirmek mümkün. İlginç bir determinizm sergileniyor. Bu haliyle buna bir tür "totolojik determinizm" denmesi uygun olacak.

Jack Woddis, önemli birkaç çalışması dilimize de çevrilmiş bir İngiliz marksisti. İngiltere'de, geleneksel sol çizgide yer alıyor. Woddis'in Türkiye'de yayımlanan çalışmalarından bir bölümü, olduğu gibi aktarıyorum: "Dimitrov'un Komünist Enternasyonal'in 1935'teki Yedinci Dünya Kongresinde verdiği tarihsel söylev beş yıl önce verilmiş ve içerdiği değerli öğütler yerine getirilmiş olsaydı, faşizm denetim altına alınabilirdi."[2]

Bugün, geleneksel solda, böyle düşünen çok insan vardır.

Böyle düşünen pek çok insan olduğu için, bu tür düşünceler oldukça kapsamlı bir alana da yayılabilir. Sözgelimi bir başkası, aynı mantık içinde şöyle de düşünebilir: "SSCB Bilimler Akademisi'nin Mao'nun görüşlerine ilişkin değerli eleştirileri, yapıldığından 10-15 yıl önce yapılmış olsa idi, 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında maoizm sapması dünya sol hareketine daha az zarar verirdi..." Bu tür soyut güzellikleri sonsuza kadar çoğaltmak mümkün. Ancak, bu kadar güzellik içinde boğulmak, tarihe hep hayıflanarak bakmayı da birlikte getiriyor. Duygusallıktan kötüsü de var: Böyle düşünen tarihsel maddeciler ile, 1917 konusunda dövünürken "şu Almanlar Lenin'e geçiş izni vermeyeceklerdi ki..." diyen Avrupalı 1917 karşıtları arasında tarihselliğe yaklaşım açısından özde bir fark kalıyor mu?

Woddis, yalnızca bir örnekti. Yeniden bu örneğe dönüyorum. Woddis'in değerlendirmesinden çıkarılabilecek sonuçlar,

şunlar olabilir: Dimitrov'un değerli öğütlerini dinleyip yerine getirenler faşizm belasından kurtulurlar. Eğer bu öğütlerden sonra gündemde hâlâ faşizm varsa, *tanım gereği*, yeryüzünde Dimitrov'un öğütlerini hayata geçiremeyen marksistler de vardır.[3] Faşizmin panzehiri olan konuşmasını 5 yıl geç yapıp faşizmin iktidarına dolaylı yoldan çanak tuttuğu için Dimitrov'u kınamak gerekir...

Üçüncüsü, kuşkusuz bir yana bırakılabilir. Ancak ilk ikisi, ciddi bir yaklaşım yanılgısını, anti historisist idealist karışımı bir bakışın gölgelerini içeriyor. Yaklaşımda belli bir anti historisizmin gölgesi vardır; çünkü, faşizme karşı etkin mücadelenin politik gerekleri, tarihsel gelişimin ortaya çıkardığı ürünler olarak değil, önceden de bulunması "mümkün" tarih dışı kategoriler olarak görülmektedir. Aynı mantık izlendiğinde, sözgelimi Komintern'in her biri belli gereksinim ürünü olan çeşitli politikalarını bir kalemde silip atmak, önce Mussolini sonra da Hitler'in yükselişlerinden itibaren işçi sınıfı hareketinin tüm boyutlarını "faşizm" ölçeğine göre değerlendirmek mümkün olur. Doğru değildir. İkincisi, aynı yaklaşım, sınıf mücadelesinin sonsuz zenginliklerine, 1935'lerin özel bir politik reçetesi ile sınır getirme, bunları kısırlaştırma eğilimindedir. Üçüncüsü, bu yaklaşım, özünde totolojiktir; çünkü, yanlışlığını gösterecek zemini ve araçları, doğası gereği peşinen dışlamaktadır.

Bunlar, yalnızca örnekler.

Başka pek çok örneğin olduğunu söyleyebiliriz. En yaygınlarından biri devrim, daha doğrusu "devrimin koşulları" konusunda. Ortodoks tarih yazımı, bugüne dek devrimin fiilen gerçekleştiği her yerde, bu başarıyı "devrim koşullarının olgunlaşması" ile açıklar. Devrim girişimlerinin başarı kazanamadığı her örneği ise, daha sonra yapılan "koşulların yeterince olgunlaşmadığı" çözümlemeleri izler. Açıkça sormak gerekiyor: Marksizm, "koşullar olgunlaşmışsa devrim olur; devrim olmadı

ise demek ki koşullar olgun değilmiş" diyen, ancak bunu söyleyebilen bir garip determinizm mi?

Olmaması gerekir. Şundan dolayı: Her devrimin, bilinen klasik nesnel ön koşullar dışında *kendine özgü* yeterlilik koşulları vardır. Çünkü her devrim, sınıf mücadelelerinin, son derece kendine özgü (spesifik) bir birikiminin ürünüdür. Dahası, belli bir ülkeye ilişkin özel bir elverişlilik, başka alanlardaki yetersizlikleri örtücü bir işlev de görebilir. Aynı şekilde faşizmin güçlenip iktidara yöneldiği bir ülkede de kimi özel koşullar sonucunda (ve Dimitrov'un öğütlerinin tam tamına uygulanmasından bağımsız olarak) faşizmin zaferi engellenebilir. Tersi de mümkündür: Dimitrov'un öğütlerinin, gerçek içerikleriyle tam tamına uygulandığı ülkelerde de, özgül elverişlilikler ya da belirleyici bir dış destek yüzünden faşizm zafere ulaşabilir.

Tarih yazımındaki sakat yaklaşımların başka uzantılarını sergilemek de mümkün. Kime ne denli "olağan" gelir, bilemiyorum. Ancak kişisel olarak hayrete düştüğüm bir örnek var: Uluslararası hareket, troçkizm sapmasının tarihini, Stalin'in adını tek bir kez bile anmadan yazma ustalığını gösteren çalışmalar da koymuştur ortaya.[4] Sormak ya da düşünmek gerek: Tek ülkede sosyalizmin kuruluş tarihini, Stalin'in kişi olarak etkinliğini putlaştırmadan, ama elbette katkılarını yok da saymadan, belli bir süreklilik ve tutarlılık içinde yazabilmek çok mu güçtür?

Ya da başka tarihçi, Bolşevizmin aynı zamanda "sol sapmaya karşı verilen mücadele içinde şekillendiğini" söyler.[5] Belli bir noktadan sonra ciddiye almak mümkün mü? Tarihçi, bunu söyler; çünkü çalıştığı zaman "güncel" gördüğü tehlike, sol sapmadır. Bu, ne yazık ki, zaman zaman tarihi her niyete yenebilen muz konumuna getiren eğilimdir.

Buraya dek, yalnızca akla gelen kimi örneklerden söz ettim. Bu tür örneklere yönelik açıklayıcı çözümlemeler olmalı.

Güncel politik gereksinmeler ve bunların doğrultusundaki zorlamalar, açıklamanın bir bölümünü sağlıyor. Ancak, temelde, daha ciddi başka bir neden de olmalı. Ben bu nedeni marksist determinizmin aşırı vurgulanmasında bulabiliyorum. Açmaya çalışacağım.

Hastalık, marksizmin bilimselliğini, onu bir doğa bilimi gibi görecek ve gösterecek ölçüde vurgulamaktan kaynaklanıyor. Kuşkusuz, bu hastalığın önlenebilmesi için marksist sistemin bilimselliğini reddetmek, onu sıradan bir "siyasal akım" konumunda görmek gerekmiyor. Çözüm, sistemin bilimselliğini siyasal alanın kaçınılmaz öznellikleri ile bütünleyebilmekten geçiyor. Tarihsel gelişimde öznelliklere hiç rol tanımamak, marksist determinizmi kısır biçimde algılamak anlamına geliyor.

Marksizm, hiç kuşkusuz bilimsel bir temele sahip. Bu temel üstünde, kapitalizmden sosyalizme geçişin tarihsel ve nesnel zorunluluğu ortaya konuyor. Sırada çok somut bir soru var: Aynı bilim, belli bir ülkede ve somut koşullarda, bu geçişin *tüm ayrıntılarını* da aydınlatan bir içeriğe sahip mi? Burada çok net sınırlar koymak gerekiyor. Basit bir örnek: Her insanın bir gün gelip öleceği, bilinen ve "bilimsel" bir gerçektir. Ama böyle bir bilgiden, tek tek her insanın ne zaman öleceğinin tarihi çıkarılamaz. Yalnızca, belirli koşullarda, yaş, hastalık vb. dikkate alınarak kimi yaklaşımlar yapılabilir.

Marksist bilim, kapitalist toplumun ölümünün genel koşullarına yaklaşmaya çalışır. Ünlü "devrim koşulları"na da bu sınırlar içinde bakmak gerekir. Devrim için gerekli koşullar, yeni eklere, yeni koşullara, ama en çok da özgül durumlar ve öznel etkenin katkılarına açık olarak gelişip kendini yenileyen bir dinamik sergiler. Belki, genel hatlarıyla bir "devrim bilimi"nden söz etmek mümkündür. Ancak, "devrim anı" bilimin dışındadır. Özgüllük ve öznellik bu alanda "sözün çoğunu" söyleme hakkına sahiptir.

Stalin, farklı devrimlerin birbirleri ile karşılaştırılmalarına olanak tanıyan bir "devrim bilimi" olduğunu söylerken haklıydı.[6] Ama öyle sanıyorum ki Stalin bunu, burjuva devrim-sosyalist devrim gibi farklı tarihsel kategorileri bütünleyen, gerçekten nesnel bir çerçeve olarak düşünüyordu. Bu söylemin daha sonra oldukça farklı biçimde algılandığı görülüyor. Öyle anlaşılıyor ki bu, sosyalist devrimlerin her konuda birbirleri ile kıyaslanmalarına ve ortak çok sayıda ilkenin kantarına vurulmalarına olanak tanıyan bir açık kapı olarak değerlendirildi. Burada hiç kuşkusuz öncülük, iktidar, devlet mekanizmasının kullanımı gibi kanımca çoktan sınanmış ilkelerden söz etmiyorum. Sözünü ettiğim, ittifaklar, iktidara yürüyüşün *somut* biçimleri vb., özgüllük ve öznelliklere açık alanlardaki gereksiz standardizasyon girişimleridir.

Oldukça önemli olduğuna inandığım bir başka noktaya daha geliyorum.

Bu nokta, kapitalist sistemde açtığı ilk büyük ve kalıcı gedikle, marksist teorinin 19. yüzyıl birikimine örgüt, bilinç, iktidar gibi alanlarda yaptığı genel kalıcı katkıların *ötesinde*, 1902-17 Bolşevik deneyiminin hemen hemen *tüm* yönleri ve görünümüyle aksiyomlaştırılmasına ilişkindir. Kanımca, yanlış olan budur. Bolşevik deneyiminde odak noktalarından birini oluşturduğu için, salt bu nedenle, gelişkin kapitalist ülkelerde "işçi-köylü ittifakını" gündemin başına yerleştirmek ne denli gereksiz bir zorlama oluşturursa, Bolşevik deneyiminin aşılmış kimi *görüngülerini* aynen günümüze taşımak da o ölçüde anlamsız olacaktır.

İkincisi, Bolşevik deneyiminin tarihsel süreç içindeki tüm görüngülerini tek tek aksiyomlaştırmak, tarihselliği ve gelişimi inkâr etmenin bir başka yoludur. Çünkü, hiçbir gerçeklik sınıf mücadelelerinden, bu mücadelenin aldığı yeni ve somut biçimlerden bağımsız olamaz. Belli bir tarihsel kesitin çeşitli dönem-

lerine özgü tüm sonuçların aksiyomlaştırılması, ortaya ancak çelişik bir bütün çıkarabileceği gibi, gerçekliğin tarih dışı ve metafizik özellikler taşıdığı inancına götürür. Bu tür yaklaşımların uç noktası ise, tarih bilincine, sınıfsallığı büsbütün aşan bir üstünlük tanımak ve sezgi gücü ile bireysel tutkulara gelişme yasalarının önünde yer vermek demektir.

Bolşevik deneyimin her momentiyle bir "aksiyom" olarak görülmesinin, teorik sakatlıkları bir yana, pratikte önemli yararlar sağladığına inanmak da güç. Marksistlerin, Rusya'nın koşulları ışığında Bolşeviklerin çeyrek yüzyıllık çizgisini doğru ve tutarlı bulması mümkündür. Ancak bunun yolu önsel bir aksiyomatik kabullenme olamaz, olmamalıdır. Geçmişe ve bugüne bakıldığında şöyle düşünmek mümkün sanıyorum: Zamanında, koşulların dayatıcılığında Bolşevik deneyimi ancak bir "aksiyom olarak benimseyebilenler, daha sonra bu deneyimin önem ve anlamına karşı en başta bayrak açanlar olmuşlardır.

Avrupa'da Bolşevik deneyimine 1970'lerle yaygınlaşan karşı çıkışın temelinde, bir zamanların "aksiyomatik" kabullerinin olduğuna inanıyorum.

İşte bu noktada oldukça somut bir önerinin yapılabileceğine inanıyorum: Bugün, sosyalist hareketin tarihi, bu arada özellikle III. Enternasyonal'in faaliyette olduğu 1919-43 döneminin dökümü yeniden ele alınmalıdır. Kesinlikle, böyle bir yeniden yazımın ya da dökümün belli bir merkez tarafından yapılıp başkalarınca kabulünü kastetmiyorum. Her hareket, bu tarihi kendi sorunları açısından yeniden "yazmalıdır". Ekliyorum: "Ortak paydalar" her zaman önemlidir; ancak tarihe ve tarihin ışığında geleceğe yalnızca bu ortak paydaların sınırları içinden bakılması kaçınılmaz bir kısırlığı da birlikte getirecektir.

"Üstyapı" çözümlemelerine dönebiliriz.

En başta vurgulamak gerekiyor: Geleneksel sol, özgün üstyapı çözümlemelerinde, bugüne dek daha çok yaratıcılıktan

yoksun ve basma kalıp yinelemelerle yetinmiştir. Dahası, büyük faşist tehlike karşısında biçimlendirilen ve politik özü teorik içeriğinden çok daha ağır basan kimi çözümlemeler bugün de sosyalist düşüncenin gelişmesini frenleyici etkilerini sürdürüyorlar. Örneklerini vermeye çalışacağım.

Marksistler yıllar yılı "yabancılaşma" kavramını tartıştılar. Daha tartışacaklar. Kuşkusuz, böyle bir tartışmanın varlığına şaşmamak gerekiyor. Ancak şuna şaşmak mümkün: Sözgelimi bir "bonapartizm" kavramı günümüzde, özellikle geleneksel solda neden bu ölçüde tartışma alanı bulamıyor? Bu noktada kimi itirazları duyar gibiyim: "O senin dediğin III. Enternasyonal'de tartışıldı ve bitti."

Farklı gerekçelerle de olsa, özgün üstyapı çözümlemeleri çerçevesinde, Bonapartizm kavramının uykuya yatırılmasında büyük ölçüde birleşiliyor. Burada, bir noktaya ilişkin olarak peşinen açıklık getirme gereğini duyuyorum. Amacım, III. Enternasyonal'in bir dönemine damgasını vuran "bonapartizm mi, faşizm mi?' tartışmalarına dönmek, "faşizm" kavramının karşısına eski tanıdık "bonapartizm"i çıkartmak değil. Yalnızca şu düşünceyi ortaya atmak istiyorum: Günümüzde, kapitalist toplumların siyasal üstyapılarının çözümlenmesinde, kategorik faşizm ve burjuva demokrasisi kavramları tek başlarına yetersiz kalmaktadır.

Kesinlikle dışlayıcı almaşık olarak değil, araç takviyesi olarak, bu tür çözümlemelerde ek kavramlara gerek olduğunu düşünüyorum. Bonapartizm ve giderek "serarizm" türü kavramları, bu anlamda yararlı takviyeler olarak görüyorum. Başka deyişle, başta bonapartizm olmak üzere kimi kavramlar, özellikle geleneksel sol tarafından itildikleri tarih derinliklerinden, elbette sınanmak üzere, yeniden dışarı çıkarılmalıdır.

Bonapartizm kavramının, geleneksel solun itibar alanına girememesi, kanımca geçmişin özel politik gereksinimlerinden

kaynaklanıyordu. Kimi aceleci marksistler, III. Enternasyonal tartışmalarında bonapartizmi "faşizm" tanımı yerine önerme hatasını işlediler. Buna karşılık Enternasyonal'in egemen kanadı, faşizmi çok daha farklı, ciddi ve en önemlisi güncel bir bağlamda ele almak istiyordu. "Bonapartizm", *güncel* faşizm olgusunun önemini göz ardı ettirebilecek bir tehlikeli kavram olarak görüldü. Daha da ötesi yapıldı: Bonapartizme özgü tanımlamalar ile güncel faşist biçimler arasındaki görüntü benzerliklerinden söz etmek bile neredeyse suç sayıldı. Sonunda III. Enternasyonal, bonapartizm'in "feodal toplumdan kapitalist topluma geçiş dönemine özgü bir üstyapı biçimi olduğunu" resmen ilan etti ve konuyu kapattı.

Burada, tarihin belirli açılardan zorlandığını söylemek mümkün. Bir kere bonapartizm, kapitalist birikimin ilk dönemlerinde, devletin, kapitalist birikim koşullarının sağlanmasına ilişkin müdahalelerine sınırlanıyor. Oysa Marx'ta bonapartizm kavramının çok daha geniş bir kapsamı var. Marx'ta bonapartizm, düşüş dönemini yaşayan burjuvazinin siyasal üstyapıdaki özgün kurtarıcı hareketi olarak görülüyor. Önce buna dikkat etmek gerekiyor.

İkinci bir nokta da şöyle anlatılabilir: 19. ve 20. yüzyıl kapitalizmleri, birbirinden önemli farklılıklar içermektedir. Ancak, özellikle III. Enternasyonal'in belli bir dönemi, bu farklılıkların alabildiğine abartılması eğilimlerini barındırmıştır. Bu eğilimlerin ardında başka yönlere kayabilecek dikkatleri özellikle faşizm olgusu üstünde toplama, bu tehlikenin boyutlarını vurgulama dürtüsü vardır. Bu durumda, hep 19. yüzyılı çağrıştıran bonapartizmin, tekelci kapitalizmle akrabalığı tescil edilen faşizmin karşısına çıkarılması, teorik içeriğinin ötesinde, büyük bir siyasal gaf olarak değerlendirilmektedir. Her ikisi de aynı sonucu veriyor: 20. yüzyılda, tekelci kapitalizm koşullarında yaşayanların, bonapartizmi 19. yüzyılda, tekelci kapitalizm

koşullarında yaşayanların, bonapartizmi 19. yüzyıldan günümüze taşımalarının anlamı yoktur...

Yeni sol ise, aynı konuda başka bir yolu izlemektedir. Yeni soldaki pek çok eğilime göre Marx'ın hatası, bonapartizmi, kapitalist toplumun *tipik* üstyapısı olarak abartmasıdır. Başka deyişle Marx'ın yaptığı, siyasal üstyapı çözümlemelerine yeterli ağırlığı vermemesi, konuya eğildiğinde de bonapartizmin tipikleştirilmesi olmuştur.[6]

Öyle sanıyorum ki, geleneksel sol ile yeni solu, aynı noktada buluşturmak, burada mümkün oluyor. Her iki kesim de, 19. yüzyıl ortaları Fransası'nda Louis Bonaparte'ın uyguladığı rejim ile bir *teorik soyutlama* olarak "bonapartizm" kavramını birbirinden ayırmada yetersiz kalıyor. Bonapartizm, bir yanı ile doğrudan doğruya bu *rejime* ilişkindir. Ama öte yanıyla da bu rejimi ve somutluklarını *aşan* bir teorikleştirme. Eğer ikinci yana yeterince eğilinebilseydi, kavram geçmiş yüzyıllara hapsedilmekten kurtarılır, marksist üstyapı çözümlemelerinde çok daha yararlı bir işleve kavuşturulabilirdi.

Peki, nedir bonapartizmin "teorik" içeriği?

Şöyle özetlenebileceğini sanıyorum:

1- Marksist teorinin gelişiminde, ilk kez bonapartizm kavramı aracılığı ile, burjuvazinin toplumsal egemenliği ile siyasal alandaki yönetimi arasındaki ayrımları net biçimde gözleme olanağı doğdu. Bu, tek başına ne Louis Bonaparte'ın rejimine, ne de 19. yüzyıla özgüdür. Bu, kapitalizmin kalıcı bir sorunudur. *Alman İdeolojisi*'nde ipuçları görüldü, bonapartizm ise daha somut bir açıklık getirdi: Burjuvazinin toplumsal egemenliğinin pekiştirilebilmesi, burjuvazinin doğrudan siyasal kadrolarının zaman zaman dışlanmasını da bir zorunluluk olarak ortaya koyabilir.

2- Bonapartizm çözümlemeleri aracılığıyla, burjuvazinin gelecekten ve sosyalizmden korkusunun, işçi sınıfının nesnel

gelişkinliği ya da verili bir andaki politik gücü ile birebir ilişkili olamayacağı ortaya çıkmıştır. Bu anlamda bonapartizm, bir bütün olarak burjuvazinin kendi çapındaki tarih bilincinin, siyasal alanda özgün kadrolar aracılığıyla sergilenmesi olarak görülebilir.

3- Aynı çerçevede ve bonapartizm kavramı aracılığıyla, burjuvazinin yükselişi ve demokrat konumu ile düşüşü ve gericileşmesi arasındaki tarihsel ayrımlar netleştirilebilmiştir. Bir yanıyla bonapartizm burjuvazinin yükselişle düşüşü aynı tarihsel kesit içinde yaşaması, bu dar tarihsel kesit içinde özgün bir siyasal yapı oluşturmasıdır.

4- Nihayet gene bonapartizm çözümlemeleri aracılığıyla, küçük ve orta mülkiyetin, siyasal üstyapının ideolojisini, gücünü ve etkinliğini tekdüze biçimde tüm topluma yaymada önemli işlevlere sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

Kuşkusuz burada sorunu yalnızca *18. Brumaire* sınırları içinde ele almıyorum. Temel, elbette Marx'ın bu çalışması. Ancak, Marx'ın bonapartizm kavramının teorik içeriği tek başına bu çalışmaya içkin değildir. "Bonapartizm"in sınıfsal temeline oturması, *18. Brumaire* ile birlikte Marx'ın daha sonraki çalışmalarında ve Engels'in özellikle belirli yazılarında gündeme gelebilmiştir.

Bunların tümü, aynı zamanda günümüzün sorunları değil mi?

Önce "bilinen" yoldan gidelim. Türkiye'nin, sözgelimi 1930-40 dönemine bakıyoruz. Elde, iki kavram var: Burjuva demokrasisi ve faşizm. Ne denilecek? Hiçbiri olmuyor mu? Olmaması çok doğal. Dahası, kendi başına bonapartizmin olması da mümkün değil. Ancak, tümü birlikte olabilir; işin içine anakronik ve özentici Jakoben zorlamaları bile katabiliriz. Bu durumda, somutluk, yeterli bir yaklaşım için, daha zengin teorik araçlar gerektiriyor. Ortaya çıkan bir de şu oluyor: Sosyalistler, verili bir somutluğu çözümlemede, geçmişte şu ya da bu

gerekçeyle ıskartaya çıkarılmış kimi teorik kavramlara da başvurabilmelidir.

Troçki, yıllar önce Kerenski rejimini anlatırken bonapartizmi hatırladı. Tersi de söylenebilir: Troçki, belki de bonapartizmi düşünüyordu, aklına Kerenski rejimi geldi. Demokrasiyi karşı devrim, karşı devrimi de demokrasi ile korkutup yolunu bulmaya çalışan bir siyasal rejim tipi çizdi.[7] Kendine özgü bir kitlesel tabanı olmayan, ama son çözümlemede burjuvazinin kritik dönemeçlerinde "tarihsel" işlevler gören rejimlerdi bunlar...

Belki bir kavramsal bütün olarak değil, ama bonapartizmin bu özel yönü, günceldir.

III- Bir Kuruluş Öyküsü

20. yüzyılda, sosyalizmin en önemli tartışma alanlarından biri tek ülkede sosyalizmin kuruluşu. Ve elbette, bu sürecin yaklaşık 30 yılına damgasını vuran kişiye ilişkin bir sorun: Stalin'in yeri...

İlginç bir noktaya hemen değinmek istiyorum. Değişik renklere, farklı seslere karşın yeni sol, tek ülkede sosyalizmin deneyi ve Stalin'e ilişkin olarak ilk bakışta hemen hemen tam bir birlik gösterir. Ancak, dış görüntünün altına baktığımızda, bunun öyle ciddi bir birlik olmadığı anlaşılır. Dahası, görüntüdeki "tutarlı" konuma ve ödünsüz yaklaşıma karşın, derinlerde, yeni sol teorisyenlerin pek çoğunun, oldukça basit denebilecek çelişkiler içinde yüzdükleri de görülebilir. Deyim yerindeyse, Sovyetler'de, tek ülkede sosyalizmin kuruluşu sorununa eğilen, bu çerçevede Stalin'in konumunu değerlendiren yeni sol araştırmacıların ilginç bir "tuzağa" düşmekten kurtulamadıklarını görürüz. Stalin'in konumu, onları böyle bir tuzağa zorladı. Bu nedenle adına "Stalin tuzağı" demek de mümkün.

Başlangıç noktası herkes için aynı: Rusya gibi geri bir ülke, Avrupa'daki başka devrimlerle desteklenmediği takdirde kendi başına sosyalizmi kurma yolunda başarı kazanabilir miydi?

Bu, yıllardır tartışılan bir sorun. Böyle bir tartışmanın fazla anlamlı olmadığı da söylenebilir: Bugün ortada bir "sonuç" vardır; bu sonuca bakılır ve "mümkün olup olmadığı" rahatlıkla söylenebilir... Yoksa, öyle değil mi?

Sanıyorum, pek de öyle değil. Geçmişteki ilkel maocu retoriğe karşın, yeni sol, hiçbir zaman, Sovyetler'de yeni bir *kapitalist* sınıfın işbaşına geldiğini söylememiş, söyleyememiştir. İkincisi, yeni sol, kuşkusuz Marx'ı da okumuştur. Dolayısıyla

Sovyetler'deki düzenin tanımı için Marx'ta belli bir düzeyin ötesinde kanıt bulunamayacağını da bilir. Üçüncüsü, yeni solun her şeye karşın belli bir olgunluğu da vardır ve kalkıp "devletin varlığını koruması" türü göstergeleri de ciddi ciddi ileri süremez. Geçmişte, bunların tümü dönem dönem başvurulan göstergeler olmuştur. Ancak geçici bir süre için ve yeterli bir inandırıcılık sağlayamadan. Bu durumda yeni sol sovyetolojinin, *teorik planda*, geçmişe göre bir adım bile yol alamadığını söylemek mümkündür.

Bu durumda yapılabilecek ya da yapılan nedir?

Yapılabilecek, tartışmayı, yıllar öncesinin "tek ülkede sosyalizm" olanağı platformunda kabul etmektir. Yeni solun yaptığı da tam tamına budur. Aynı zamanda bu, az önce sözünü ettiğimiz Stalin tuzağı'na atılan ilk adımdır. Daha sonraki adımları da görebiliriz.

Yakın geçmişte Avrupa yeni solunun en yetkin temsilcilerinden sayılan eski İKP üyesi Lucio Colletti, zorlandığı tartışma platformunda, gerçekleri de zorlama yoluna gidebiliyor. Colletti için sorun Rusya gibi geri bir ülkede sosyalizmin kurulup kurulamayacağı sorununu da aşmıştır. Böyle bir perspektifin ötesinde iddialarda bulunuyor. Colletti, Lenin dahil, tüm Bolşevik liderlerin tek ülkede sosyalizmin olanaksızlığını baştan bildikleri ve söyledikleri inancındadır. Dinliyoruz: "Amaçları dünya devrimi idi. Bolşeviklerin Rusya'da gerçekleştirdikleri devrim de öz olarak bir Rus devrimi olarak değil bir Avrupa ve dünya devriminin ilk adımı olarak görülmüştü. Yalnızca Rusya'ya özgü bir olay olarak bu devrimin onlar için *hiçbir* (a.b.ç.) önemi, geçerliliği yoktu. En küçük bir yaşama olanağına sahip değildi."[8]

Colletti bu kadar açık, kesin konuşuyor. Nasıl olabilir?

Peki, sözgelimi Lenin'in 1915 yılında kaleme aldığı "Avrupa Birleşik Devletleri Sloganı Üzerine" başlıklı yazı ve içe-

riği ne olacak? Dinleyelim: "Eşitsiz ekonomik ve politik gelişim kapitalizmin mutlak bir yasasıdır. Bu durumda sosyalizmin zaferi, ilk kez birkaç, hattâ tek bir kapitalist ülkede mümkündür. Bu ülkenin muzaffer proletaryası, kapitalistleri mülksüzleştirip kendi sosyalist üretimini örgütledikten sonra dünyanın geri kalan bölümüne kapitalist dünyaya başını kaldırarak kendi davasına öteki ülkelerin ezilen sınıflarını kazanacak..."[9] Yalnızca bu mu? Bir başka örnek daha; bu kez devrimden sonra, 1919 yılındaki bir yazı: "Proletarya Diktatörlüğü Döneminde Ekonomi ve Politika" yazısında Lenin "askeri bir yenilgi olmadığı sürece" sosyalizmin Rusya'daki zaferini güvence altında görüyor.[10] Dikkat edilirse burada söz iktidar değişikliği anlamında bir devrimin çok ötesinde, tek ülkede sosyalist ekonominin örgütlenmesine ilişkindir ve Lenin böyle bir perspektifi açık biçimde mümkün görmektedir. Lenin'in bu alanda başka yazılarını bulmak da mümkündür. Dolayısıyla Colletti açık biçimde gerçekleri zorluyor.

Ve böylece "Stalin tuzağı"nda yol alınıyor. "Tek ülkede sosyalizm" perspektifi, Stalin'in özel merakı olmamıştır. Aynı perspektifi paylaşanlar arasında, yadsınmayacak biçimde, Lenin de yer almaktadır. Bu durumda tek ülkede sosyalizm olanağını reddedenler, kaçınılmaz biçimde Lenin'i de hedef seçme durumundalar. Ancak yeni solda bu dürüstlüğü gösterebilen, bugüne dek az kişi çıkmıştır.

Buradan, daha önemli bir noktaya geliyoruz: Eğer tek ülkede sosyalizm, Colletti'nin dediği gibi gerçekleşmesi mümkün olmayan bir perspektif ise Stalin'in belli açılardan eleştirisi, anlamını büyük ölçüde yitirecektir. Bir başka deyişle, tek ülkede sosyalizmi baştan mümkün görmeyen bir anlayışın, Stalin'i ve kuruluş politikalarını *sosyalist almaşık göstererek* eleştirmesi büyük bir tutarsızlık olacaktır. Stalin ve politikaları ile belli bir zeminde ve belli bir inandırıcılıkla uğraşabilmenin tek

mümkün yolu, tek ülkede sosyalizm perspektifinin kabulüdür. Stalin'in, kuşkusuz tarihten aldığı güçle karşıtlarını getirip bıraktığı önemli açmaz, ya da burada kullandığımız deyimle "tuzak" işte böyle ortaya çıkıyor.

Bu açmazla karşılaşanlar arasında troçkistlerin de özel bir yeri var. Troçkistler, Sovyetler'de kapitalizme geri dönüş tehlikesini kabul ettikleri anda, böyle bir tehlikeye karşı özgün ve sert önlemler alan bir lider olarak dolaylı yoldan da olsa Stalin'i aklamış olacaklarının farkındadırlar. Ancak, troçkizmin Stalin'i aklaması mümkün değildir. Bu durumda troçkizm, kendi içinde tutarlı olabilmek için, kapitalizme dönüş tehlikesinin Sovyetler'in kapısını ciddi biçimde çalmadığını söyleme durumundadır. Böylece troçkizm, salt Stalin karşıtlığı nedeniyle bir dönemin maoizmine ortak çıkmaktan kurtulabiliyor. Bunu da "Stalin tuzağı"nın bir parçası saymak gerek...

Artık, yeni solu ve troçkizmi bir yana bırakabiliriz.

Baştan alalım; nedir sorun? Kanımca gerçek sorun, ya da anlamlı tartışmaların düğüm noktası, tek ülkede sosyalizm perspektifinin benimsenmesinden sonraki uygulamalara ilişkin olmalıdır. Mirası daha ileri noktalara götürebilecek tartışmalar, buna ilişkin olanlardır. Tek ülkede sosyalizmin kuruluşu döneminde nesnel süreçlerle öznel müdahaleler arasında nasıl bir denge kurulmuştur? Ağırlık hangi dönemde neden birine ya da ötekine kaydırılmıştır? Ve tüm bunlardan günümüz için çıkarılabilecek dersler nelerdir? İşte bu noktalarda daha anlamlı tartışmalar başlatmak mümkün olabilir.

Burada da karşımıza ilginç bir çelişki çıkıyor. Öyle ki, sosyalizmin kuruluşu dönemine ilişkin olarak Stalin, birbirine taban tabana zıt iki eğilimle aynı anda suçlanabilmektedir. Kimileri için Stalin öznelcildir, iradeciliği aşırı boyutlara götürmüştür. Başka bir düşünce ise Stalin dönemini insanın rolünü küçümseyen, yalnızca "maddi olana ağırlık veren" yönüyle eleştirmektedir. Nasıl oluyor?

Goldmann'a göre, 1917 sonrası yerleşme dönemlerinde insanın bilinçli eylemi küçümsendi, hep "maddi" olana ağırlık verildi.[11] Goldmann gibi düşünen pek çok kişi de Stalin döneminin, uluslararası sosyalist harekette iflah olmaz bir "ekonomizm" yarattığını düşünüyor. Ünlü marksist Lukacs ise, Stalin'in formasyonuna ilişkin olarak tam tersi bir kanı ileri sürüyor: "Lenin, emperyalist aşamanın başında, öznel etmenin anlam ve önemini klasiklerin öğretilerinden de öteye geliştirmişti. Stalin bundan, öznel doğmalardan oluşan bir sistem türetti. Stalin'in trajik çelişkisi, büyük yeteneğinin, zengin deneyimlerinin, keskin zekasının, bu öznel büyü çemberini sık sık kırmasına, dahası, öznelciliğin hatalı olduğunu net olarak görmesine yol açmıştır."[12]

Kanımca, her iki yaklaşım da, belli ölçüde doğrular içeriyor. Dolayısıyla, her iki yaklaşımı temel alarak, bunlardan tek bir doğru çıkarmak mümkün. Bu doğruyu, genel hatlarıyla şöyle özetleyebilirim: Stalin hemen her konuda sık sık çubuk bükmesine karşın, denebilirse, bir çift standart uyguladı. İçte, sosyalizmin kuruluşu sürecinde, kaçınılmaz olarak bilinçli politikanın ve parti önderliğinin önemini vurguladı. Eldeki büyük kazanımın, yani devrimin sonuna dek götürülebilmesi, sosyalizmin kurulabilmesi için "öznelcilik" alanına giren hemen her şeyi yaptı. Dışta ise, genellikle izlenen, tersi bir yol oldu. Lenin'in *Sol Komünizm*'de Avrupa işçi sınıfı hareketlerine, Hintli Roy ile giriştiği tartışmada ise Doğu uluslarına ilettiği stratejitaktik mesajlarına sonuna dek sahip çıktı. Kısacası dışarısı söz konusu olduğunda "maddi" olana, "objektif koşullara" ya da doğal gelişim dinamiğine tanıdı ağırlığı.

Neden böyle yaptı?

Üzerinde tartışmak, farklı görüşler ileri sürmek elbette mümkün. Bu aşamada, şöyle bir saptama yapılabileceğine inanıyorum: Önce Lenin, sonra da Stalin Rusya'daki atılımın

Avrupa'da benzer biçimde yinelenebileceğine inanmadılar. Dahası, bu doğrultudaki hevesli kimi girişimlerin, her şeyden önce tek ülkede ayakta kalmaya çalışan sosyalist perspektife zarar verebileceğini, kapitalist blokun saldırganlığını tahrik edebileceğini sezdiler. Daha açık söylenirse, 1917'nin Avrupa'da başka devrimlerle desteklenmeyeceği ortaya çıktıktan sonra, önce Lenin, sonra da Stalin, Avrupa işçi sınıfı hareketi ile Doğu'daki anti-emperyalist mücadeleleri, kapitalist saldırganlığın *frenleri* olarak değerlendirdiler. Bu tür frenlerin laçkalaşmamasına özen gösterdiler.

Burada söylemek gerekiyor: Avrupa işçi sınıfı hareketi, tek ülkede sosyalizm için, önemli ödünler vermiştir. Önemli bedeller ödemiştir. Tek ülkede sosyalizmin önderleri, Avrupa'da, 1917'yi izleyen öznelci coşku dalgasını zorlamacı ve zararlı boyutlara varmadan belirli kanallara sokma çabasına girdiler. Bu sürecin tanımını şöyle yapmak mümkün: "Avrupa'da 1917'yi izleyen yıllarda ortada mevcut olan 'sıçrama'yı kavramak yerine dar anlamda II. Enternasyonal'den örgütsel bir kopuş ile sınırlı bir ayrışma yaşandı. Birinci Büyük Savaş'ın ertesinde, kaynayan toplumsal koşullarda bu dar anlamdaki ayrışma, Ekim'in kendisine kattığı coşkuyla aşırılıklar yarattı. Avrupa'da yükselen devrimci dalga, Rusya'da devrimin hemen ertesindeki idealizasyonla birleşti. Ancak bu bir kez sürdü. Hemen, *Sol Komünizm* yazıldı, tek ülkede sosyalizmin kuruluşuna yardım gündeme geldi. Bu gündem Avrupa'daki dalganın 1924'lerdeki dramatik geri çekilişi ile birlikte gelen bir tür kişiliksizleşmenin de habercisi oldu. 20'li yıllar, hatta sonrası, dünya solunun tek ülkede sosyalizm hedefine uyarlandığı bir dönemdi... Avrupa solu, kitle çizgisini korumaya özellikle önem verdi; reel sosyalizmin uluslararası görevler bağlamında önemli gördüğü kitle çizgisini koruma anlayışı Avrupa soluna içselleşti, eksik yaşanan Bolşevizasyon sürecinin tümüyle durmasına yol açtı."[13]

Goldmann ve Lukacs uçlarından bir doğruyu çıkartmayı sürdürebiliriz.

Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin kuruluşunu, yelkenli gemi ile yol almaya benzetiyorum. Böyle bir yolculukta, ulaşılacak hedef kesinlikle belli de olsa, hedefe düz bir çizgi izleyerek ulaşmak mümkün değil. Hedefe ulaşan rota, hava koşullarına göre bir ya da öbür yana yapılan "gidiş"lerle ortaya çıkıyor. Sovyetler, dünyanın ilk sosyalist toplumunu, ellerinde başka hiçbir deneyim ve sonuç olmadan kurmaya çalıştılar. Aynı süreci, bisiklete ilk kez binenlerin, dengelerini sağlayabilmek için sürekli olarak sağa ya da sola dümen kırma zorunluluklarına benzetebiliriz. Tek ülkede sosyalizmin kuruluşu, ancak böyle mümkün olabilmiştir.

İlk yıllar şöyle özetlenebilir: Somut durumun somut tahlili. Buradan hareketle, hayata geçirilmesi büyük önem taşıyan bir "kritik doğru"nun saptanması. Uygulama sırasında, kimi uç eğilimlerin de ortaya çıkması. Sonra yeni koşulları ve bu uç eğilimleri de hesaba katan bir başka "kritik doğru"nun ortaya çıkması vb...

Genç Sovyet rejimi, dış müdahale sırasında bir durum değerlendirmesi yaptı. Ortaya, kritik doğru olarak şu çıktı: Savaş Komünizmi. Savaş Komünizmi dönemi uygulamaları, pek çok toy devrimcide, "sosyalist toplumu, bugünden yarına hemen kurabilecekleri" sanısını doğuruyor. Dış müdahale sonrasının yeni koşulları ve bu tür uç eğilimler de gözetilerek yeni bir kritik doğru saptanıyor: "Yeni Ekonomik Politika" ya da NEP. NEP'le birlikte, liberalizm tehlikesi gündeme giriyor. Liberalizm tehlikesi karşısında, ciddi bir önlem olarak, parti kapılarının sıkı denetimine geçiliyor. Üye seçiminde ve eldeki üyelerin denetiminde oldukça titiz, hattâ sekter denebilecek ölçütler kullanılıyor. Böyle, sürüp gidiyor...

İçte, hem "sol" hem de "sağ" politikalar, yerine göre uygu-

lanabiliyor. Ancak önemli olan şunu görebilmek: Her iki uygulamaya da, önemli bir öznelcilik damgasını vuruyor. Dümen hangi yönde kırılırsa kırılsın, parti ve önderliğin müdahalesi, kendini belirgin biçimlerde duyuruyor. Dümen kırılan yönde daha ileri uçlara gidilmemesi için, parti sürekli teyakkuz durumunda kalıyor, gerekli müdahalelerde bulunuyor.

Temel mantık "dış"ta da egemen oluyor. Komintern'in dümeni de, duruma göre sağa ya da sola kırılabiliyor. Ama dümen kırılan yön ne olursa olsun, "iç" süreçlerin tersine, burada belirleyici rolü "nesnelcilik" oynuyor. III. Enternasyonal'in en "sol" dönemlerinde bile egemen örgüt, kalkışmacılık değil, nesnel gelişimlerin dikkatle izlenmesi yolundadır.

Böyle bir politikayı anlamak ya da hak vermek, kuşkusuz herkes için eşit ölçüde mümkün değil. Böyle bir politikanın anlaşılabilmesi, en başta bir sıcaklığın tam içinde, ihtilâl nedir, bilmek gerekiyor. Deutscher, her şeye karşın, ihtilâli ve yasalarını bildiğini gösteriyor: "Aşırılıklardan kaçarak orta yolu tutmaya ya da sağduyuya izin vermemek, ihtilallerin bir kuralıdır. Bir ihtilalde orta yoldan gitmeye çalışanlar, ayakları altından toprağın kaydığını görürler. Stalin, yolun şu ya da bu yanına birçok kere ve düzensiz biçimde sıçramak zorunda kalmıştı. Bundan ötürü sağ kanattaki muhalefetin çok daha sağına ve sol kanattaki muhalefetin çok daha soluna sık sık geçtiğini göreceğiz Stalin'in."[14]

Deutscher'e katılmamak çok güç.

Söyledikleri, "ihtilâl yasaları" üzerinde bir kez daha durmaya zorluyor. Belli sınırların, temel ilkelerin ötesinde, gerçek anlamda bir "devrim bilimi"nden söz etmek mümkün değil. Bir ilke, burada açık biçimde görülüyor: Devrimler, hiçbir zaman, iki nokta arasındaki en kısa mesafenin bir doğru olduğunu kendi pratiklerinde kanıtlayamazlar. Devrimler, rotalarını sağa ve sola yapılan dönüşlerle buluyorlar. Peki, ya bundan ötesi? Bundan

ötesi için "bilim" başlığı altında konuşmak mümkün değil. Çeşitli yönlere yapılacak sıçramaların hangisinin hangi yöne olacağını anlatan ve bunların zamanlarını da veren bir bilim yoktur ortada. Devrimlerin bu anlamdaki "bilim"leri, ancak özgül ve geçici olabilirler.

İhtilâllerin bir başka yasasından daha söz etmek mümkün.

Bu yasa, kuşaklarla ilgili bir sorunu getiriyor gündeme. Bir kısım tarihçiler, acımalı bir sinizm içinde, bu yasayı "ihtilâl evlatlarının başını yer" biçiminde tanımladılar. Kuşkusuz, bu yeterli bir ifade olmuyor. Daha güçlü ve doyurucu bir ifade için, sorunun özüne eğilmek gerekiyor. Stalin'in ünlü "tasfiyeleri" de ancak bu çerçeve içinde yerli yerine oturabiliyor.

İhtilâli fiilen gerçekleştiren kadroların kuşağı ile atılan adımın kazanımlarını koruyup ihtilâli temellerine oturtan kuşak, hemen hemen her yerde, birbirinden belirgin biçimde ayrışıyor. Hiçbir deneyde, ihtilâlci kuşağı, tüm kadroları ile kuruluş ve yerleşme döneminde de etkin olduğu görülemiyor. Pek çok tarihçi, bunu, kolayca bir yoldan giderek ihtilâlcilerarası çekişmelere bağlıyor; hattâ bunlardan kalkarak ihtilâllerin birer insan yeme makinesinden öteye geçmediğini savunanlar bile oluyor.

İhtilâl, tanımı gereği, yıllarca kendini düşünen, bu fikir ile yaşayıp bu fikirden beslenen insanların varlığını öngörür. Kısacası, öyle bir kuşak ki, varlığının her zerresi bununla yoğrulacak. Böyle bir kuşağın bizzat kendi gelişiminde önemli eşitsizliklerin ortaya çıkması kaçınılmaz. İhtilâl, kuşkusuz insanlar için yapılır. Ama insanlar için ihtilâl yapanlar, çok uzun süre "insani" olan kimi şeylerden şu ya da bu ölçüde uzak kalırlar. Deyim yerindeyse ihtilâlcilik için tutuşan bu tür "oruçlar", bu kuşak içinde zamanla kalıcı izler, etkiler bırakır. Sonra bir büyük başarı ve kuruluş ya da yerleşme dönemi... Ama yıllarca birlikte yoğrulunan fikirlerin gerçeklik olması, ortaya bir bakıma garip bir burukluk da çıkarır. Kazanımlar çok güzeldir,

büyüktür. Ama kimileri, bunlardan, ihtilâl öncesi yaşamın tadını alamaz; gerçeklikler yerine özlemlerin ağır bastığı geçmiş aranır. Kısaca şu: Gerçekte somut, soyuttan güzeldir. Ama uzun süre hep soyutu düşleyenler, soyutta, somuta çok daha kapsamlı boyut kazandıranlar, söz konusu somutlukla fiilen karşılaştıklarında bir tür boşluk duyarlar. Bir bakıma, hapisteki insan için, tahliye düşlerinin, her zaman, tahliyenin bizzat kendisinden daha "güzel" olması gibi...

Bunu aşmak için çok güçlü olmak gerekir.

Çok güçlü olmak demek, yeni ulaşılan somutluktan hemen sonra, aynı somutun geleceğine ilişkin yeni güzellikler oluşturmak demektir. Bu, kısacası, hayal kurmayı *süreklileştirmek*, ancak bu süreklilik içinde reel olandan da kopmamak demektir. Bu, herkese özgü bir yetenek değildir. Gerçekleştirdikleri ne denli büyük olursa olsun, ihtilâlci bir kuşağın tümü, böyle bir yeteneğe sahip olamaz. Bu nedenle, ihtilâlci kuşağın en güçlü birkaç önderi, yeni görevlerine, yepyeni bir kuşakla başlarlar. Bu yeni kuşak, geçmişte güzel hayaller kuramayan; şimdi, ilk hayalini "yepyeni bir toplum" projesi ile oluşturmaya çalışanlardır.

Rusya'da da böyle olduğunu sanıyorum. Zamanında ihtilâlci coşkuyu duyamayanları, 1917, "yepyeni bir Rusya" hayaliyle donattı. Sonra yepyeni kuşaklar, ilk gençlik coşkularını "sosyalist kuruluş" ile duydular. Böyleleri, devrimi ve kazanımlarını korumanın sigortaları oldular. Eski önderler, yeni görevlerine, böyleleri ile başladılar.

Dönemin önde gelen marksistlerinin sorunun bu yanını görebildiklerini sanıyorum. Gramsci, soruna kurumlar açısından yaklaştı. Troçki ise kadrolar. Gramsci partiyi, sendikaları, dernekleri ele alarak, bu tür kuruluşların devrim *sonrası* konumları üzerinde durdu. Ama sorunun özü aynı idi: Devrim öncesi konum ve alışkanlıkların, devrimden sonra ne ölçüde

ayakbağı ya da dengesizlik yaratacağı. Lukacs'ın soruna az çok benzer bir çerçevede eğildiği söylenebilir. Lukacs, devrim öncesi ihtilâlcilerini "tarihsel yapı ve sınıf bilincinin eylemli taşıyıcıları" olarak nitelerken, ancak devrim sonrasının ürünü olabilecek bir gerçek proletarya partisini bu özgün çevreden ayırıyordu.[15] Lukacs ile Lenin arasında, örgüt kavramı ve pratiğine ilişkin en büyük fark buradadır.

Troçki ise, dönüşümle birlikte, sorunun tümünü içinde yaşattı. Troçki'nin 1917-1924 arası yazı ve konuşmalarının önemli bölümü ihtilâlci kadrolarla kurucu kadrolar arasındaki ilişkiler üstünedir. Troçki, tehlikelerini bildiği için, önce, ihtilâli yapan kuşağın kurucu kuşak tarafından abartılmamasına yönelik öğütler verdi. Ancak, zamanla yeni kuşaktan da, fütüristleri vb. görerek soğuduğunu sanıyorum. Troçki'nin yeni yetişenlerden soğuması, geleceğini de trajik biçimde belirledi. Kısa bir süre için tüm söylediklerini unutarak sosyalizmin kuruluşu işine içtenlikle sıvanan Troçki, belki de Rusya'nın yeni kuşaklarına yönelik umutsuzluğu nedeni ile yeniden "dünya devrimi" denen o eski hayaline döndü.[16]

Stalin ise çok daha gerçekçi idi. Yeni neslin, fiili ve olası tüm savrulmalarına karşın "ülkeyi yönetecek durumdaki kadroların devrimden sonra yetişebileceğine" güvendi.[17] "Kadro yok" itirazlarını hiçbir zaman ciddiye almadı.

Aynı çerçevede, son olarak, bir başka "yasa"ya daha değinmek istiyorum. Buna "güzelliklerin yıpranması" yasası diyebiliyorum. Güzellikler yıpranır mı? İki koşulla. Önce, çok ama çok güzel olmaları gerekir. İkincisi, gerçekleşmelerinin çok gecikmesi. Toplayınca şöyle bir sonuç çıkıyor: Gerçekleşmesi çok geciken güzellikler hep yıpranırlar, aşınırlar. Zamanla karşı tepkilere yol açarlar. Hattâ giderek, daha önce görülmeyen başka güzelliklerin de varlığını kanıtlama aracı olurlar.

"Dünya devrimi" ya da Rusya ile başlayıp tüm Avrupa'yı

saran topyekûn bir sosyalizme geçiş, o dönem yaşayan bir kesim için, anlatılamayacak kadar güzeldi. 1917 ile 1924 arasındaki 7 yıl, çoğunlukla, bu güzelliğin düşünülmesi ile geçti. Sonra güzelliğin erozyonu dönemi başladı. "Dünya devrimi" de, beklenip beklenip gerçekleşmeyen öteki güzellikler gibi kendine özgü bir erozyon süreci yaşadı. Yerini, daha önce vurgulanmayan, üstünde yeterince düşünülmeyen bir başka "güzelliğe" terk etti: Tek başına Sovyetler'de sosyalist bir kuruluşun gerçekleşmesi... Önce de değindiğim gibi, yeni kuşaklar, önceden güzel hayaller kuramayanlar, bu güzellik için seferber oldular.

Hatalar, zorlamalar, ihanetler, çekemezlikler vb... Şu ya da bu ölçüde hepsi de olabilir. Dahası, bunlar olmaksızın köklü dönüşümlerin, ihtilâllerin düşünülemeyeceği de ortada. Ancak, bu sürecin bütününü bunlarla ve yalnızca bunlarla açıklayabilmek mümkün değildir sanıyorum.

İhtilâllerin kimi "yasa"larından, yukarıdakilere almaşık bir bakış açısı sunabilmek için söz ettim.

IV- Sağa İten Dengeler

Uluslararası sosyalist teori ve pratiğin, 21. yüzyıla dönülürken biriktirdiği sorunlara yaklaşımda kuşkusuz en önemli boyut, sosyalist sistem ile ulusal bölmeler arasındaki ilişkidir.

Yaşadığımız yüzyılı, kabaca iki bölüme ayırmak mümkün. İlk bölüm, 1917-45 arası gelişmeleri kapsıyor. İkinci bölüm ise Soğuk Savaş'tan günümüze dek uzanan zaman dilimini. Bu noktada çok açık söylemek gerekiyor: 1917 coşkusunun yarattığı silkiniş ve kopuşları bir yana bırakırsak, 1917-45 arasında sosyalizmin teorik-pratik tüm sorunlarına damga vuran ve son çözümlemede bu sorunların tümünü yeniden belirleyen etken, tek ülkede sosyalizm olgusudur.

1917-45 döneminde, önce tek ülkede sosyalizmin ayakta tutulmasına yönelik katkı programları, sonra da aynı hedefin bu kez yükselen faşizm ve savaş koşullarında aldığı yeni görünümler, en uzak ulusal bölmeler dahil, dünya sosyalist hareketine çok belirgin biçimde damgasını vurmuştur.

Burada, söz konusu dönemin ayrıntıları üzerinde durmak istemiyorum. Ancak şu kadarı rahatlıkla söylenebilir: Gerek Komintern'in dünya devrimci dalgasının düşüşüyle izlediği özel politikalar, gerekse faşizm tehlikesi karşısında geliştirilen çözümlemeler ve atılan adımlar, dünya sosyalist hareketinde belirli bir "sağa kayış" yaratmıştır. Sözü edilen "sağa kayış"ı yalnızca izlenen bu nitelikteki politikalara ilişkin bir sonuç olarak görmemek gerek. Aynı çerçevede, tarihin yazılmasında "sağ" bir eğilim ağırlığını daha çok duyurmuştur. İkincisi ve kanımca en önemlisi: Kendini dayatan sağ politikalar, özellikle Avrupa işçi sınıfı hareketinde sindirilmesi gereken, sindirim

için zaman gerektiren "sol kopuş" sürecini bir anda havada bırakabilmiştir. Daha açık bir deyişle, 1917'den sonra geleneksel sosyal demokrat çizgiden yapılması gereken kopuş, daha olgunlaşamadan, tek ülkede sosyalizmin yaşamasına katkı, faşizm tehlikesine karşı birlik vb. gereği gündeme gelen "sağ" dalganın ezici gölgesi altında kalmıştır. Avrupa işçi sınıfı partilerinin çoğunda, özellikle SBKP 20. Kongresi'nden sonra başlayan gelişmeler, "kopuş" henüz temellerine oturmadan girilen "sağ" yörüngenin doğal uzantıları olarak görülmelidir. Son olarak, en açık biçimde şu da eklenebilir: Avrupa'da II. Savaş sonunda yeni sosyalist ülkelerin ortaya çıkması, "kopuş" doğrultusunda çok önceleri köklü bir süreç yaşamış Bulgaristan'ı bir yana bırakırsak, "sol" bir yorum ve zorlamanın değil, doğrudan doğruya Sovyetler Birliği'nin savaş kazanımlarının ürünüdür.

II. Dünya Savaşı'nın bitiminden bu yana kırk yılı aşkın bir zaman geçmiş bulunuyor. Bu kırk yıl, uluslararası sosyalist hareketin 20. yüzyıl tarihinin ikinci bölümünü oluşturuyor. Bu bölüm hakkında neler söylenebilir?

1945'le başlayıp günümüze uzanan dönemin temel özellikleri olarak, her biri üzerinde ayrıca durma koşuluyla, şunların ön plana çıkarılabileceğini sanıyorum:

1- II. Dünya Savaşı'nı hemen izleyen Soğuk Savaş dalgası, sosyalist sistemi belli bir tecrit çemberi içinde tutabilmiş, buna 20. Kongre'nin Stalin eleştirisinde tutturduğu terminoloji eklendiğinde, özellikle Avrupa'daki işçi sınıfı partilerinde sağa kayış süreci yeni dinamikler kazanmıştır.

2- Soğuk Savaş'la birlikte, dünya devrimci hareketinin ağırlık merkezinin, birkaç istisna dışında, büyük ölçüde azgelişmiş ülkelere ve ulusal kurtuluş hareketlerine kayması, dünya devrimci sürecinin bütününe ilişkin yeni yanılsamaların doğmasına çanak tutmuş, kapitalist ülkelerdeki işçi sınıfının sosyalizm mücadelesi adeta bir "unutulmuşluk" içinde, yeni açılımları

gerçekleştirebilmek amacıyla yeni sağ kanalları zorlamıştır.

3- Soğuk Savaşı izleyen "detant" dönemi, özellikle Avrupa planında, bir kez daha "sağa kayış" için yakılmış bir yeni yeşil ışık olarak değerlendirilmiş ve nihayet bu dönemde Avrupa'daki partilerin pek çoğu, Ekim devriminin temellerini ve kazanımlarını açıkça sorgular konuma gelmişlerdir.

4- Afganistan ve Polonya olayları, bunlardan kısa süre önce Sovyet yayınlarında Avrupa'daki partilerin "yeni yönelimlerinin" açıktan açığa eleştirilmeye başlanması, uluslararası planda işçi hareketlerinde yeni bir sağ-sol ayrımını zorlamış, söz konusu partilerin seçim sandıklarında uğradıkları başarısızlıklarla birlikte ortaya bir aranış dönemi çıkmıştır.

5- Gorbaçov'la başlayan yeni gelişmeler, Sovyetler açısından içerdiği somut ve belirgin perspektiflere, bu perspektiflerin sosyalist toplumun ileri evrelerine geçiş hedefi ile taşıdığı tutarlılıklara karşın, uluslararası planda bir kez daha "sağ" bir yorumla ele alınma potansiyelini taşımaktadır.

Özetle böyle. Ancak hiç kuşkusuz, burada belli bir soyutlama yapmaya çalışıyorum. Geçtiğimiz kırk yıl içinde, evrensel planda, "sola itici" tek bir gelişmenin bile yer almadığını söylemiyorum. Ne var ki, sola itici denebilecek gelişmeler, devrimci dalganın yükselişine ya da sosyalizmin yeni başarılarına paralel olarak daha çok konjonktürel kalmış, egemen çizgiyi ise devrimci dalganın düşüşü ve sağa kayış oluşturmuştur. Bir dönem dünya aydınlarının üzerinde fırtına gibi esen ulusal kurtuluş savaşları ve onların yarattığı "sol" hava, doğası gereği kalıcı bir dinamizm yaratamamıştır.

Burada, bir noktanın özellikle altını çizmek istiyorum. 1917'den bu yana, Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin kuruluşunun özel gereksinimleri ve bu gereksinimlerin uluslararası plandaki yansımaları ele alındığında, ortada, özenle çizilmesi gereken bir ayrım çizgisi bulunmaktadır. Şöyle bir çizgi: Uluslar-

arası planda doğrudan ya da dolaylı olarak yarattığı "sağa itici" gelişmelerden bağımsız olarak, sosyalist ülkede ve sonra da sosyalist sistemin büyük bölümünde, gelişkin sosyalist toplumun kuruluşu yönünde yeterli bir "sol" çizgi izlenebilmiştir. Bir başka deyişle, sözgelimi ilk sosyalist ülke olarak Sovyetler'de sosyalizmin kuruluşu ve böyle bir hedefin sapmalara uğranmaksızın gözetilebilmesi "sol" bir çizgi ise, böyle bir "sol" çizgi, uluslararası plandaki yansımalarını "sağ çizgilerin zorlanması biçiminde bulmuştur. Bu, sosyalist teori ve pratik söz konusu olduğunda, yaşadığımız yüzyılın en önemli ve belki de en dramatik çelişkilerinden biridir.

20. Kongre ile sürdürebiliriz.

Fransız marksisti Althusser, başka konulardaki çözümlemeleri bir yana, 20. Kongre'nin Avrupa marksizmi üzerinde etkilerini çok açık anlatıyor: "Stalinist dogmacılığın eleştirisi, komünist aydınlarca, genel olarak bir 'özgürleşme' biçiminde yaşandı. Bu özgürleşme eğilim olarak 'liberal' ve 'ahlakçı' nitelik taşıyan, aynı anda 'özgürlük', 'insan', 'birey olarak insan' ve 'yabancılaşma' türünden eski felsefi temaları yeniden keşfeden köklü bir ideolojik gericiliğe yol açtı."[18]

20. Kongre'deki eleştirinin bir biçimini, Hruşçov'un konumunu ve niteliklerini bir yana bırakalım. 20. Kongre, içerdiği kimi eleştirilerle, Sovyetler'de sosyalizmin kuruluşu sürecinde daha ileri adımların atılabilmesi için gerekli çok önemli açıklıkları da içeriyordu. Bunları yok saymak mümkün değil. Dahası, işin özü de budur. Hruşçov çıkışı, bu yönüyle, gelişkin sosyalist toplum hedefi doğrultusunda tarihsel bir gerekliliği içeriyordu. Ancak bu özün uluslararası plandaki yansıması, aynı özün hemen hemen bütünüyle unutulduğu bir "sağ" dalga oldu.

Ancak 20. Kongre'yi ve bu kongredeki Stalin eleştirilerini Avrupa'daki sağa kayışın tek nedeni saymak büyük bir yanılgı olur. Çünkü Avrupa marksizmi, koşullarını hazırladığı bir sağa

kayış için yeşil ışık arıyordu ve 20. Kongre tutanaklarını, aradığı yeşil ışık olarak değerlendirdi. Bu açıdan bakıldığında 20. Kongre, bir süreci yoktan var etmemiş, gizli kalan bir dinamiğin tüm boyutlarıyla sergilenmesini hızlandırmıştır.

Bunun kanıtları da var.

Avrupa komünist hareketi, hiç kuşkusuz Luxemburg ve Gramsci'yi 1956'dan sonra tanımadı. Ancak şu da bir gerçek: Avrupa komünist hareketi, 1956'dan sonra bu iki saygın marksistin eski çalışmalarına çok daha farklı bir gözle eğilmede kendini serbest hissetmiştir.

Luxemburg, inançlı bir devrimciydi. Bunu kimse tartışmıyor. Ancak öyle anlaşılıyor ki, Luxemburg, Bolşevik deneyimini bir "aksiyom" olarak benimseme yolunda hiçbir istek göstermedi. Luxemburg, yeri geldikçe, kendi yapacaklarının "Bolşeviklerin yaptığı gibi olmayacağını" vurguladı. Ekim Devrimi'nden sonra, sosyal demokratlardan kopuş anlamında sahip olduğu ödünsüz sol konuma karşın, daha da "nesnelci" oldu. Luxemburg için, doğrudan sosyalizm için iş yapılamayacağı sürece iktidara gelmenin pek anlamı yoktu. İktidarı aldıklarında ise bunun "aşağıdan" olacağını anlattı hep.[19]

Gramsci'nin 1917'ye bakışı, pek çok yönden, Luxemburg'unkinden oldukça farklıydı. Ancak Gramsci'nin de, deyim yerindeyse, "beynini kemiren" bir sorun vardı: Kitlelerin katılımı ve bu sağlanamadığı takdirde gündeme gelebilecek bir "bürokratik yozlaşma". İşin içine Lukacs'ı da katarak bir genelleme yapmak mümkün: 1917 ile kılıcını atan, tarih bilinci ile donanmış "Modern Prens"i en çok selamlayan Lukacs ve Gramsci başta olmak üzere bu önemli üç ideoloğun üçü de, *devrim sonrasına*, sosyalist toplumun kuruluşuna ve bu süreçte *eski partinin* rolüne ilişkin ciddi kuşkular beslediler. Hruşçov'un Stalin bürokrasisindeki yozlaşmalardan söz etmesi, Avrupa'daki pek çok marksist için, Luxemburg, Lukacs ve

Gramsci'yi tam tamına doğruluyordu. Artık bundan sonra Stalin'e yönelik eleştirilerin, sosyalist toplumda üretici güçlerin gelişmesi sürecinde hangi zorunlu atılımlarla denk düştüğü kimsenin umurunda değildi...

Bundan sonra, yollar hızla alınmaya başlandı. Yollar hızla alındığında, daha önce de söz ettiğim gibi, Stalin'in ve "bürokrasinin" eleştirisi ile yetinilmesi mümkün olmuyor. Kaçınılmaz biçimde, işin içine Lenin giriyor. Rusya gibi bir ülkede sosyalizmi kurma çabalarının "peşin sonuçsuzluğu" çözümlemeleri giriyor. Geçmişte ve bugün, "ortodoks" çizgide yer aldığına inanılan pek çok Batı Avrupa partisi önderi için 1917 ve onu izleyen adımlar, bu arada proletarya diktatörlüğü, Rusya'nın özgül koşullarından çıkan "zorlanılmış" bir yoldur. Ancak, dediğim gibi, burada işin içine Lenin giriyor. Lenin, en açık polemiklerinden birini, "Proletarya Diktatörlüğü Döneminde Ekonomi ve Politika" adlı makalesinde, Rusya deneyiminin "özgüllüğünün" abartılması eğilimlerine karşı verdi. Lenin'e göre, yaptıkları, bir daha "hiç yapılmayacak" işler değildi; nerede olursa olsun iktidara gelen bir işçi sınıfı partisi "aşağı yukarı aynı işleri yapmak zorunda kalacaktı".[20] Son bir noktanın altını çizmek istiyorum: Lenin'in bu söyledikleri, 1917'nin öncesi ve sonrası ile bir *aksiyom* kabul edilmesi talebi değildir. Bu, belli bir iktidar biçiminin kaçınılmazlığının aksiyom kabul edilmesi talebidir yalnızca. Açıkçası, Avrupa'daki partilerin bir bölümü, bu talebi reddetmiştir.

Sanıyorum burada, devrimci sürecin bir "yasa"sından daha söz etmek mümkün olacak.

Önce, bir kavram öneriyorum: Sıçramayacak kadar yüklü olmak. 1917 devrimi, belli bir anlamda, gerçekten de özgüldür. Çünkü, devrimin çekirdeği sıçrayabilecek kadar hafifti. Avrupa'nın pek çok partisi ise, dün ve bugün sıçramalara elvermeyecek ölçüde ağırlaşmış bulunuyorlar. Daha önemlisi,

paradoksal biçimde, sosyalist hareketin uluslararası görevleri, bu partileri sürekli olarak yeni ağırlıklar almaya zorlamaktadır.

Az önceki kavramı Gramsci'den hareketle açmak mümkün. Gramsci'nin bir tablosu var. Bu tabloda işçi sınıfı partisi, toplumun organik yapısının ve organik dinamiklerinin bir parçasıdır. Başka deyişle, özü, altyapıya ilişkindir. Ancak organik gelişmeleri *konjonktürel* gelişmeler takviye ediyor. Bu tür gelişmeler geçici olguları, isimleri vb. öne çıkarıyor. Organik yapının ve gelişmenin ürünü olan odaklar, örneğin parti, konjonktürel gelişmelerle çok daha geniş bir niceliğe, tabana kavuşabiliyor.[21] Gramcsi'nin bu bağlamdaki 1917 çözümlemesi de açık olsa gerek: 1917 organik ile konjonktürelin belirli bir özgüllükteki buluşmasıdır.

Gramsci'nin tablosuna itiraz etmek mümkün değil. Ancak söyledikleri yıllardır yanıtlanmamış, somut pratiğin dışında yanıtlanması da mümkün olmayan pek çok soruyu çağrıştırıyor: İşçi sınıfı içinde, şu ya da bu nedenle, şu ya da bu süreç sonucu genişlemesine örgütlenmiş on binlerce üyeye sahip örgütler, konjonktürel elverişliliklerde, sıçrayacak kadar hafif olabilirler mi? Bu tür yapılanmalar, başarısızlıklarda, kayıp riskinin de büyük olacağını gösteren bir tehdidin soluğunu hep duymazlar mı?

Önemli niceliklere hitap eden işçi sınıfı partileri, yıllardır bu sorunun ya da benzerlerinin açılımı ile uğraşıyorlar. Kapitalist sistemin ekonomik bunalımlarının, tek tek ülkelerde ya da geniş bir bölgede, sözgelimi 1917 koşullarına benzer geniş savrulmalar ve kitlesel aranış dalgaları yaratmaması, belli denemeleri gündeme sokmadı. Bu nedenle sorunun peşin bir yanıtı bulunmuyor. Gene de en genel planda şu iki almaşık söz konusu: Zaten geniş olan eldeki yığınları karşı tarafı direnmekten alıkoyacak yeni niceliklerle bütünleştirmek; ya da yeni bir bolşevikleşme süreci ile daha hafif bir çekirdek oluşturmak. Avrupa

partileri ya da Avrupa komünizmi yıllardır, çok açık biçimde, ilk almaşığı zorlamaya çalışıyor.

Bir döneme damgasını vuran ulusal kurtuluş hareketlerinin genel olarak sosyalist ideoloji üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkileri üzerinde burada çok fazla durmak gerekmiyor. Önce, "kapitalist olmayan yol" türü zorlamaların çeşitli deneyimler sonucunda itibarını yitirmesi, sonra sosyalizmi seçen ülkelerin ayakta kalabilmek için dünya sosyalist sistemi içinde yer alma dışında bir yol bulamamaları ve nihayet kapitalist yolu seçen ülkelerin gene kaçınılmaz biçimde dünya kapitalist sistemi ile hemen her tür bağımsızlığı yok edici bir entegrasyon içine girmeleri, "üçüncü yol" fikrini tarihin derinliklerine gömüyor.

Son 15-20 yılın gelişmeleri için neler söylenebilir?

Başlangıç ve bitiş dönemleri konusundaki titizlikleri bir yana bırakırsak, kabaca, yaygın deneyimlerden de yararlanan bir dilimleme yapılabilir sanıyorum: Afganistan, Polonya olayları ve reaganizm ile gündeme gelen soğukluğu hem geriye hem de ileriye mutlak uzantılar taşıyan bir "interlüd" olarak araya yerleştirirsek, bunun geçmişinde detant, ilerisinde ise "glasnost" yer alıyor. Hiçbir kuşkuya yer kalmamalı: Uluslararası ilişkiler, hiçbir zaman tam bir detant dönemi yaşamadı, bundan sonra da yaşaması çok güç. Ama egemen çizgiyi seçip öne çıkarırsak, 70-79 detantını, soğuk bir aradan sonra, Gorbaçov'la başlayan bir yeni açılım döneminin izlediğini söylemek mümkün.

Kısaca, bu iki dönemin temel özelliklerinin ve uluslararası sol harekete olası yansımalarının altını çizmek istiyorum.

Dikkat çekmek istediğim ilk nokta şu: Sovyetler'in içeride, sosyalist toplumun olgunlaşmasına ilişkin politikaları ve sorunları ile izledikleri dış politika arasında her zaman önemli bağlar olagelmiştir. Bu açıdan, detant politikasının kimi iç bağlantıları olduğu gibi, Gorbaçov glasnostunun da dış politikaya ilişkin

önemli açılımları olabilecektir. Asıl vurgulamak istediğim nokta ise şu: İç bağlantılarına karşın detant daha çok bir "dış" politika çizgisi olarak nitelenebilecekken, Gorbaçov'un dış politikası, doğrudan doğruya iç hedeflerle ilişkilidir, hattâ bu yüklü iç hedeflerin doğrudan birer uzantısı niteliğindedir.

Açmayı sürdürüyorum: Brejnev detantı, iç politika yansıması olarak tutkulu hedeflerden çok, Sovyetler'in tansiyonu düşük bir dünyada üretici güçleri geliştirme hedefi ile denk düşüyordu. Buna karşılık Gorbaçov dış politikası, içteki tutkulu bir bakıma "olmazsa olmaz" görülen ve ileri sosyalist toplumun kuruluşunda bir sıçramayı ifade eden kimi perspektiflerin dışsal takviyesi görünümündedir. Aradaki farka dikkat edilmelidir.

Geçmişe göz atılabilir: Detant döneminin ortaları, dünyada sosyalizmin prestijini canlandıran önemli gelişmelere tanık oldu: Güneydoğu Asya'da ABD'nin yenilgisi, Güney Avrupa'da eski gerici-faşist rejimlerin sona ermesi ve Akdeniz şeridinde geleneksel komünist partilerin önemli seçim başarıları... Tüm bunlara detantın daha çok Sovyet-ABD ilişkilerinde yoğunlaşan ve barış çabalarına katkı dışında ulusal bölmelere çok şey yüklemeyen çizgisi eklenirse, 1970-79 arasında iç dinamikler dışında uluslararası gelişmelerin "sağa kaydırıcı" ek etkenleri gündeme getirmediği söylenebilir. Buna karşılık Gorbaçov atılımı, başta Avrupa olmak üzere sosyalizmin bir tür gerileme dönemini yaşadığı koşullara denk geldi. Şöyle de söylenebilir: Dünyanın bu dingin çizgisi veri alındığında, uluslararası sosyalizm açısından, yakın gelecekteki muhtemel en önemli çıkış, Sovyetler'in üretim, teknoloji, sınıfsız sosyalist toplum vb. konularında atabileceği ileri adımlardır.

Bu koşullarda, daha önce söz ettiğimiz trajik çelişkinin bir kez daha yaşanması mümkündür: Sovyetler'de ileri adımlar, buna karşılık dünya sosyalist hareketinin ulusal bölmelerinde yeni sağa kayış eğilimlerinin güçlenmesi... Gorbaçov atılım-

larının taşıdığı büyük önem, pek çok ulusal bölüm tarafından, yeni sağ yönelimlerin sineye çekilebilirliğini sağlayan bir faktör olarak değerlendirilecektir.

20. yüzyıl biterken, yaşanabilecek böyle bir yeni sağa kayış, geleneksel işçi sınıfı partilerinin gidebilecekleri en son "sağ" nokta olacaktır. Bundan sonra bu partilerin bütünlüklerini sarsan "sol" çıkışların aynı yapılanmalar içinden patlak vermesini de gündeme getirebilen yeni eğilimlere tanık olabiliriz.

Bu olasılıklara nasıl bakmalı? Önlenmesi gereken eğilimler mi, yoksa son çözümlemede iyi ürünler verebilecek kaçınılmazlıklar mı?

Şurası açık: SBKP'nin yeni yönelimlerinin, uluslararası planda "sağ" kayışları dayatan bir içerikle algılanmaması, teorik olarak pekâlâ mümkündür. Ancak, teorik olarak, pratikte, böyle olmaması daha büyük bir olasılıktır. Çünkü geçmişte "sosyalist sistemin öncülüğü" kavramından anlaşılan hep bir "izdüşüm" mantığı olmuştur ve bu mantığın kalıntıları bugün de sürmektedir. Üstelik uluslararası sosyalist harekette yaşanan durgunluğun, sosyalist sistemin yeni kazanımlarını, bir çaresizlik ortamının *deux ex machina*'sı olarak göstermesi de mümkündür.

Bu ağırlıklı olasılık gerçekleştiği takdirde muhtemel sonuç, her biri geleneksel solda kalan, ya da bu çizgiden çok fazla uzaklaşmayan yeni çıkışların ya da bölünmelerin gündeme gelmesidir.

Bu, bir umutsuzluk mesajı değildir. Bu, 21. yüzyıla dönülürken, bir bakıma 20. yüzyılın başlarına dönülmesi, yani bu yüzyılın başlarında yaşanan ve sonuç verdiği bilinen "kopuş"lara benzer silkinişlerin yaşanması demektir.

Üçüncü Bölümün Notları

1. Perry Anderson; *Tarihsel Materyalizmin İzinde*, Çev.: M. Bakırcı - H. Gürvit, Belge Yayınları, İst., 1986, s.17.
2. Jack Woddis; *Yeni Devrim Teorilerinin Eleştirisi III*, "Marcuse ve Batı Dünyası", Çev.: T. Taylan, İlim Yayınları, İst., 1977, s.38.
3. Örneğin, Bilim Yayınları tarafından basılan *Çağdaş Troçkizm ve Karşı Devrimci Özü* (M. Basmanov) böyle bir nitelik taşımaktadır.
4. Aleksander Sobolev; *Üçüncü Enternasyonal'in Kısa Tarihi*, Çev.: N. Okman, Bilim Yayınları, İst., 1979, s.264.
5. J. Stalin; *Troçkizm mi, Leninizm mi?*, Çev.: M. Ardos, Sol Yayınları, Ank., 1976, s.336.
6. Perry Anderson; "Considerations on Western Marxism", *New Left Books*, Great Britain, s.114, 116.
7. L. Troçki; *1917 Yılı*, Çev.: E. Sağlamer, Köz Yayınları, İst., 1977, s.48.
8. Lucio Colletti; "Question of Stalin", *Revolution and Class Struggle* içinde, ed: Robin Blackburn, s.164.
9. Lenin; *Collected Works*, c.21, s.341.
10. Lenin; a.g.e., c.30, s.110.
11. Goldmann, Lucien; *İnsan Bilimleri ve Felsefe*, Kavram Yayınları, İst., 1977, s.79-81.
12. Gyorgy Lukacs; *Birey ve Toplum*, Çev.: V. Atayman, Günebakan Yayınları, İst., 1978, s.139.
13. Cemal Hekimoğlu; "Gorbaçov ve Sol", *Gelenek Kitap Dizisi*, no: 9, s.80.
14. Isaac Deutscher; *Stalin, Cilt II*, Çev: S. Hilav, Ağaoğlu Yayınları, İst., 1969, s.10.
15. Fritz Raddatz; *Lukacs*, Çev: Ender Ateşman, Alan Yayınları, İst., 1984, s.26, 38.
16. L. Troçki; *Sosyalizmin Güncel Meseleleri*, Çev.: Y. Öner, Suda Yayınları, İst., 1976, özellikle s.81, 116-117, 118.
17. Stalin; a.g.e., s.20.
18. Louis Althusser; *For Marx*, s.10.
19. R. Luxemburg; *Spartakistler Ne İstiyor?*, Çev.: N. Sarıali, Belge Yayınları, İst., 1979, s.160-163.

20. Lenin; a.g.e., c.30, s.108-109.
21. Antonio Gramsci; *Prison Notebook*, Camelot Press, s.178.

BÖLÜM 4

TÜRKİYE MODELİ
1908-1940

I- Kısa Bir Ön Bilgilenme

Buraya dek, genel hatlarıyla da olsa, marksist kavramlar ve yöntemler üstünde durdum. İki noktayı özellikle gözetmeye çalıştım. Birincisi, marksist teorinin kendi iç gelişimi ya da evrimi. İkincisi, geçmişte bulabileceğimiz "somut tahlil" örnekleri. Bunlar yapılırken kuşkusuz belli bir hedef gözetildi. Bu hedef, ortaya çıkacak malzemenin bir somut tarihsel gelişime uygulanmasıydı: Türkiye'nin yaklaşık son 100 yıllık gelişimine...

Bu biçimde ifade edildiğinde, ortada devasa bir konu olduğu açık. Kuşkusuz burada yakın tarihimizin tüm boyutları gündeme girmeyecek. Yakın tarihimize, özellikle iki noktadan eğilmek istiyorum: İdeolojik üst yapının biçimlenmesi ve Türkiye sosyalist hareketine etkileri.

Önce de vurgulamaya çalıştım. "Somut durumun somut tahlili" gerçekten kritik bir aşama, böyle bir "tahlil" bir yandan eldeki araçların, başka deyişle yöntem ve teorik malzemenin, öte yandan da somuta ilişkin gözlemlerin zenginliğini gerektiriyor. Eksiklikler, her iki alanda da olabiliyor. Önemli eksikliklerse, ortaya ciddi hatalar ya da açmazlar çıkarabiliyor. Deyim yerindeyse, doluya konulduğunda almayan, boşa konulduğunda ise dolmayan ilginç açmazlar.

Buradan devam ediyorum.

Yapabildiğim ilk saptama şu oluyor: Belirli bir ülkenin somutluğuna eğilirken, piyasada sıkça rastlanan el kitaplarının içerdiği didaktizmle yetinilirse, ileriye gidilebilmesi mümkün değil. Bunu "doluya konulduğunda almama" durumuna benzetiyorum.

Gündemde belli bir ülke, belli bir tarihsel süreç ve onun

somut ürünleri var. Eğer bunlara yaklaşımda, eldeki teorik malzemenin kendi iç gelişimi iyi bilinmezse, şu ya da bu siyasal konjonktür gereği rafa kaldırılmasında yarar görülen kavram ve çözümlemeler bu vesileyle bir kez daha sınanmazsa, önümüzde duran somutluğun içine girilemez. En çok çevresinde dolanılabilir. Bu noktada, el kitaplarında oldukça didaktik biçimde öğretilen teorinin, kimi somut durumları bünyesine alamayacak denli "tıkız" olduğu sonucuna ulaşılabilir. Bu, bir yanılsamadır. Giderek, insanları bilimsel çerçeve dışında açıklamalar aramaya yönelten bir yanılsama. Buna kapıları kapamak gerekir.

Somutluk gerçekte, en yetkin el kitaplarından daha zengin, daha kapsamlıdır. Elbette çağrıştırdıkları, uyandırdıkları, esinlendirdikleriyle birlikte. Peki, bu alanda da yeni tehlikelerden söz etmek gerekmiyor mu? Başka türlü de sorulabilir: Kimi el kitaplarının tıkızlaştırdığı marksizmden uzaklaşılıp özgünlük arandığında, bu kez de "bir türlü dolmayan" boşluklar ile karşılaşılmaz mı? Eğer yola çıkılırken kurulan teorik çerçeve yeterince doyurucu değilse, bu kez olgular karşısında çaresiz kalma durumu ortaya çıkacaktır. Burada aklıma, gelen, Orhan Pamuk'un *Sessiz Ev*'inin tarihçisi Faruk oluyor. Olgular, "solucanlar" gibi, tarihçinin beyninin içinde dolanıp duruyorlar. Doyurucu bir önsel model olmadığı için.

O halde özetleyebilirim: Somut tarihselliği çözümlemede, teorisizm ve ampirizm iki uç tehlikeyi oluşturuyorlar. Bu tehlikelerden büsbütün kaçınmanın çok güç olduğunu da biliyorum. Çünkü Türkiye, her şeyden önce, bizim kendi somutluğumuz, yaşamımızdır. İçinde yaşanılan somutluğa, ayıklayıcı bir soyut çerçeve ile yaklaşmak, zorlu bir iş. Yola, bunu bilerek çıkıyorum.

Burada, tam tamına kapsamlı bir ön model önermeyeceğim. Yalnızca, böyle bir modele ışık tutabilmesi açısından, eldeki marksist malzemenin belli bir yanına özellikle eğilmeye çalışa-

cağım. Öyle sanıyorum ki Türkiye'nin yakın tarihine, giderek günceline eğilindiğinde ortaya çıkan çeşitli açmazların gerçek çözümü, bu alandaki derinleşmelerde gizli. Bu alanı, şöyle tanımlıyorum: Toplumsal formasyonun bir parçası olarak sınıf ile o sınıfın üst yapıdaki ideolojik-kültürel etkinliği arasındaki ilişkinin ele alınışı. Bir toplumsal sınıfın "kendisi" ile onun siyasal-düşünsel plandaki temsilcileri, öncüleri arasındaki ilişkiye nasıl bir çerçeveden yaklaşılmalıdır?

Başlarken, karşımıza ilk çıkan *Alman İdeolojisi*'dir.

Alman İdeolojisi, Marx ve Engels'in, sınıf-bilinç ilişkilerine yoğun biçimde eğildikleri çalışmaları. Buradan, önem verdiğim bir bölümü aynen aktarıyorum: "Daha önce de, günümüze dek tarihin belli başlı güçlerinden biri olduğunu gördüğümüz işbölümü, zihinsel ve maddi emeğin yarışması biçiminde, egemen sınıfların içinde de ortaya çıkar. Böylelikle egemen sınıf içinde bir kesim, bu sınıfın düşünürleri (yani o sınıfın kendisine ilişkin yanılsamalarını geliştirip mükemmelleştiren, bunu başlıca geçim kaynağı yapan ideologlar) olarak belirirken, ötekiler bu fikir ve yanılsamalar karşısında daha edilgen, daha kabullenici bir tutum içinde kalırlar. Çünkü gerçekte bunlar sınıfların faal üyeleridir ve kendilerine ilişkin fikir ve yanılsamaları üretecek zamanları da yoktur. Egemen sınıf içindeki bu ayrışma, iki kesim arasında belli bir karşıtlık ve düşmanlığa bile dönüşebilir. Ne var ki, sınıfın kendisinin tehlikeye düşeceği fiili bir çatışma anı geldiğinde bu çatışma kendi usulünce ortadan kalkıverir. Böylelikle, egemen fikirlerin egemen sınıfların fikirleri olmadığı, bu fikirlerin sınıfın gücünden bağımsız, ayrı bir güce sahip olduğu yolundaki yanılsama da ortadan kalkar."[1]

Hemen, oldukça derinlikli bir değerlendirme olduğunu söylüyorum. Ancak yorumuna hiç girmeden, aynı konuya ilişkin bir başka değerlendirmeye de kulak vermeyi öneriyorum. Marx, *Alman İdeolojisi*'nden yedi yıl sonra *Brumaire*'de sınıflarla

onların temsilcileri arasındaki ilişkiye yeniden dönüyor. Küçük burjuvaziyi ele alırken, onun bir kesimi olan "dükkancılar" ile küçük burjuva düşünürler arasındaki ilişkiye şöyle yaklaşıyor: "Onları küçük burjuvazinin temsilcileri yapan, zihinlerinin (dükkancıların) pratik yaşamda gelip dayandıkları çizgi ve çerçeve ile sınırlı olması, onlar (dükkancılar) maddi çıkarları ve toplumsal konumları gereği pratikte hangi sorunlarla karşılaşıp hangi çözümlere ulaşıyorsa, kendilerinin de bu kez teorik düzeyde aynı sorunlarla karşılaşıp aynı çözümlere ulaşmasıdır. Bir sınıfın *siyasal ve edebi* temsilcileri ile onların temsil ettikleri sınıf arasındaki ilişki genellikle böyledir."[2]

Bu iki yaklaşımdan hareketle, birbirinden oldukça farklı açılımlara ulaşmak mümkün. Oysa, salt bu alıntıların çerçevesinde kalıp yorum türetmek yerine, aynı işi, tarihsellikle birlikte yapmanın daha yerinde olacağına inanıyorum. Tarihsel gelişimden bağımsız ve kesin sınırlar içinde ele alındığında, Marx'ın iki yorumunun birbirinin karşısına konması, arada ciddi çelişkilerin bulunması mümkündür. Ayrıca Marx'ın *Brumaire*'deki yorumunun son cümleleri, ilişkiyi toplumdaki tüm sınıflar için genelleştirdiğinden, ortadaki sorun daha da ciddi boyutlar kazanıyor.

Peki nasıl bir yaklaşım? Ve tarihsel gelişim bu konudaki sözünü nasıl söyleyebilir?

Şöyle bir öneri yapıyorum: İdeoloji üretiminin, son tahlilde sınıfsal olarak belirlenmesi doğrudur, ancak eksiktir. İdeoloji üretimini belirleyen, verili somut sınıfsallıkla birlikte, tarihselliktir. İşin içine tarihsellik boyutunun girmesi, belli bir sınıfın ideolojisine, o sınıfın *maddi* konumunu ve gücünü aşabilen özellikler kazandırır. 18.- 19. yüzyıllar Alman burjuva aydınının düşünsel açılımlarını belirleyen, Almanya'nın yavaş ekonomik gelişimi olduğu kadar, bu yavaş gelişimin eksikliklerini örtecek biçimde, Alman aydınının başka ülkelerin tarihsel deneyimleri

düşünce süreçleri konusundaki somut bilgilenimidir. Aynı şekilde: 1917'den sonra burjuva ideolojisinin biçimlenişi, tek tek ülkelerdeki sınıfların konumları ötesinde, kapitalist düzene yönelik evrensel tehdidin bilgisidir. Devam ediyorum: Osmanlı burjuvazisinin siyasal-ideolojik temsilcilerinin aldığı konumu belirleyen, ticaret burjuvazisinin durum ve perspektiflerinin ötesinde, tarihsel sıkışma ve gecikmişlik bilgisidir. Ve nihayet: Cumhuriyet döneminde ilk ideolojik şekillenmeleri belirleyen, dönem burjuvazisinin ekonomik çıkar ve beklentilerinin ötesinde, Avrupa'daki sınıf mücadelelerinin ve 1917 Devrimi'nin somut bilgisidir.

Burjuva sınıfın faal üyelerinin, diyelim bir fabrika sahibinin "bilinci", yaygın deyimle günlük, anlık bilinçtir. Aslında buna "bilinç" de dememek gerekiyor. "Sınıf içgüdüsü", "sınıf dürtüsü" ya da sezgisi demek daha yerinde olacak. Burada bir sorun çıkacağını sanmıyorum. Çünkü Marx, *Kapital* dahil tüm çalışmalarında birey olarak kapitaliste bunun ötesinde bir "bilinç" yakıştırmadı. Daha sonraki Marx yorumcuları da, sözgelimi Lukacs, bu içgüdüye "psikolojik bilinç" dedi, Goldmann, "reel bilinç" adını verdi. Bundan sonra ikinci adım atılabilir: Egemen sınıfın aktif üyeleri bir yana, onların düşünürlerinin üretip yaydığı, bir ideolojidir. Ancak ideoloji, içgüdü, dürtü ya da sezginin ötesinde bir sistem, bir bütünlüktür. Lukacs buna "yüklenilmiş (imputed) bilinç" adını veriyor. Kavramı tartışmıyorum. Ancak arada belirgin bir farklılık olduğu kesin.

Devam ediyor ve soruyu şöyle koyuyorum: Adı ne olursa olsun, bu tür bir "bilincin" ya da ideolojinin, sınıfın bizatihi kendisi ile ilişkileri nasıldır? Mekanik bir yorum, böyle bir ideolojinin, kapitalistin içgüdü, dürtü ya da sezgilerinden pek öteye geçemeyeceğini söyler. Kuşkusuz yanlış olur. Çözüm şu olabilir: Burjuva ideolojisi, burjuva siyasetçilerinin uğraştığı pratik sınıfsal sorunların çözümü (sermaye birikimi koşulları,

kâr maksimizasyonu, ucuz el emeği kullanımı koşullarının yaratılması vb.) ötesinde, tarihsel deneyim, birikim ve korkuları da kullanarak, burjuva düzeninin rasyonelliğini, toplumdaki tüm sınıfları kapsayıp ikna edecek biçimde savunan bütünsel bir sistemdir.

Sınıfların nesnel varlıkları, bu sınıfların teorik düzlemdeki temsilcileri için vazgeçilmez bir temeldir. Giderek bu temel, sözü edilen teorik faaliyetin de nihai biçimlendiricisidir. Ancak, gerek üretim ilişkilerinin aynen sürdürülmesi zorunluluğu, gerekse bu ilişkilerin tümden değiştirilmesinden yana olan sınıfın kapsamlı bir teorik silaha kavuşması (marksizm), düşünsel alanda kapitalist sınıfın günlük gereksinim ve dürtülerinin çok ötesine geçilmesini gerektirir. Bu, tarihselliğin getirdiği sonuçtur. Burjuva ideolojisinin kapsamlılığı, burjuvazinin kendi tarihselciliğinin ürünüdür.

Söylenenleri, bilinen bir somutlukta sınayabiliriz.

II- Türkiye'de İlk Birikim Dönemi

İttihat ve Terakki, Türkiye'nin ilginç deneyimlerinden biridir. İttihatçılık, Türkiye'nin siyasal yaşamında gene ilginç bir tipolojinin şekillenmesini sağlamıştır. Bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin temelinde, ittihatçı maya vardır. Mustafa Kemal'in ittihatçılığı inkârı, temelde ittihatçılığın sürdürülmesidir. İttihatçılık-kemalizm çizgisi, devam-inkâr diyalektiğinin özgün örneklerindendir. Türkiye Cumhuriyeti'ni biçimlendiren siyasal kadroların hemen hemen tümü, İttihat ve Terakki siyasal okulunda yetişenlerdir.

Nedir ittihatçılık?

Önce çok basit ve bilinen bir tanım: İttihatçılık, Türkiye'deki kapitalistleşme sürecinin, bu süreçte önemli bir birikim evresinin siyasal uzantısıdır. Dahası: İttihatçılık, hem dış dünya ile Türkiye arasındaki kapitalist gelişme farklılıklarının, hem de söz konusu dinamiklerin siyasal üstyapıya yansıttığı eşitsizliklerin siyasal bileşimidir.

İttihatçıları, Türkiye'de "olmayan" bir kapitalistleşme sürecinin, gene "olmayan" bir burjuvazinin yaratıcıları olarak lanse etme çabalarının artık aşılması gerektiğine inanıyorum. İttihatçı deneyin özgünlüğü, sınıfsal temele oturmayışında değil, oturduğu sınıfsal temel ile siyasal etkinliği arasında var olan eşitsiz ilişkidedir. Yerinde bir yaklaşımı aktarmakta yarar görüyorum: "Türkiye'de burjuva devriminin ilk evresi diye görülebilecek olan, 1908'i izleyen yarım yüzyıl, Batı'da dört yüz yıldır yer aldığı düşünülen aşamalı gelişme modelinden birtakım farklar gösterir. Özellikle, dış dünyanın etkisi, Batı'da uzun bir zaman süresine serpilmiş birçok toplumsal güçlerin ve ilişkilerin bizde hemen hemen aynı anda, birarada ve iç içe ortaya çıkmasına yol açmıştır."[3]

Bu değerlendirme, açılmak üzere, verimli bir çıkış noktasını oluşturuyor. Yineliyorum: İttihat ve Terakki deneyinin, başlangıç olarak ilginç yanı sınıfsal dayanağının olmaması değil, bu dayanağın değişik tarihsel ürünlerini aynı tarihsel kesite sığdırmaya çalışmasıdır. İttihat ve Terakki, tek başına, ne liberalizmdir, ne devletçilik. Ne Jakobenizmdir, ne Bonapartizm; ne pozitivizmdir, ne de iradecilik. İttihatçılık, bu ve benzeri yansımaların belli bir mercekten geçirilerek doğrudan siyasal pratiğe yansıtılmasıdır. Sonuçta ittihatçılık, Türkiye'deki kapitalistleşme sürecinin doğrudan uzantısı olmakla birlikte, son çözümlemede bu süreci etkileyip ona biçim vermeyi amaçlayan bir politik hareket olarak belirginleşiyor.

Cavit, ittihatçıların ünlü Maliye Nazırı'ydı. 1912 yılında Selanik garının açılış töreninde yaptığı konuşmadan kimi bölümleri buraya alıyorum: "... Kanunun belirliliği ve açıklığı karşısında, seçimleri kazanmak amacıyla sosyalistleri sınır dışı ettiğimiz ileri sürülecek. Bizim ülkemiz özgürlük fikrini temel alan bazı ilkelerin kabul edildiği kimi ülkelerden farklıdır. Şu anda üstesinden gelmeye çalıştığımız siyasal zorlukları yüzünden bu ilkeleri ülkemizde kabul edemeyiz. Biz medeniyetin silahlarıyla donatılmadık daha... Belki ilerde, ama çok ilerde, sosyalistlere ve fikirlerine katlanabiliriz... Çağdaş ilerlemenin gelişimi kapitalistin ve proletaryanın işbirliği ile sağlandı ve ancak bu aşamadan sonradır ki, sosyalist fikirler tüm güçleri ve şiddetleriyle her ülkenin en ücra köşelerine kadar yayılabildiler. Bu aşamanın daha ancak başlangıcında ve bir kuşku ve şaşkınlık döneminde bulunan bizler için böyle bir durum tam bir yıkım olur. Çünkü yurdun çıkarları ve ülkenin selameti tehlikeye sokulur."[4]

Cavit'in söyledikleri, kapitaliste, tüccara, dükkancıya özgü bir dürtünün, içgüdünün ürünü mü? Burada, Cavit bir ideolojinin temsilciliğini yapmakta, bir deolojiyi aktarmaktadır. Tam

tamına ideoloji: Burada, karşı tarafı "aldatmanın" ötesinde, ideolojiyi üretenin kendisi de bir yanılsama içindedir. Cavit'in, 1912 yılı koşullarında Türkiye'nin gerçekten de ciddi bir kapitalistleşme süreci yaşayıp Batı'ya yetişebileceğine inandığını söylemek mümkün. Türkiye, geri olduğu için süreci uzatıyor; ama gene de bir modele, bir perspektife sahip. Özetle, Cavit, yanılsaması demek olan ideolojisini anlatıyor.

Batı'da 17.-19. yüzyılların kapitalistleşme sürecinde, dürtüler de, aydınların "bilinç"leri de, yerleşik bir kapitalist toplumu model ya da hedef almıyordu. Çünkü ortada böyle bir toplum yoktu. Bu, bir yanda ilk burjuva ideologlarının ütopyacılığını geliştirdi. Ancak daha sonra, gecikmiş kapitalistleşme süreçlerinin ideologları, önlerinde model alacakları bir somutluk buluyorlar. Artık söz konusu olan, eski dönemlerin ütopyacı kurguları değil, başka ülkelerde dün yaşanmış olan ve bugün yaşanandır. Bu gerçek, gecikmiş süreçlerin, gecikmiş ideologlarını seçmeci bir anlayışa itiyor. Gecikmiş süreçlerin gecikmiş ideologları, gecikmiş olmayı, erken başlayanların acılarını çekmekten kurtulma olanağı sağlayan bir avantaja dönüştürebileceklerini sanıyorlar. Böylece burjuva ideolojisi bir yanılsama olarak, katmerli bir nitelik kazanıyor. Gecikmiş süreçlerin gecikmiş ideologları, bu nedenle artık "kapitalizm ile sosyalizm arasında bir orta yol" ütopyasını zorluyorlar. Bu, elbette 1912'nin Cavit'i değildir. Bu, İttihat ve Terakki ekolünün daha sonra uzanacağı noktadır.

1912 yılının Cavit'i kapitalistleşmede ileri adımlar atıldıktan sonra "çok ilerde" de olsa, Batı'daki işçi-işveren ya da sınıf kavgalarını içine sindirebileceği sinyalini veriyor. İçten mi, değil mi? Burası hiç önemli değil. Önemli olan, 1917'den, Avrupa'daki sarsıcı sınıfsal kalkışmalardan sonrası. Bu dönemin ideologları da aynı konuda Cavit gibi "mükrim" olabildiler mi? Cavit, 1920'lerde "Biz hele bir kapitalistleşelim de ondan sonra

sınıf kavgaları da olsun" diyebilir miydi? Demiş midir? Hiç rastlamadım. Ancak rastladığım şu var: Bir başka ittihatçı, ittihatçılığın ünlü kalemlerinden Necmettin Sadak, ittihatçı despotluğunu, halkın nasıl yıkıcılık yapabileceğini 1917 ile gördünüz, bunu mu istiyorsunuz?[5]

Eşitsiz gelişimin ve onun tarihsel bilgi ile bütünleşmiş politik ürünlerinin yaratacağı sonuçlar, herhalde bu örneklerle daha açık biçimde ortaya çıktı. Eşitsiz gelişim ve gecikmişlik, burjuvazinin kendi gelişim tarihinin çeşitli evrelerine yaydığı tüm özgün çıkış ve uçların "pseudo" formlarının yan yana, iç içe amorf bir yapı oluşturmasını doğurur. İttihatçılığın özündeki Jakobenizm, bu nedenle tam boy gelişmemiş, burjuvazinin düşüş dönemlerine özgü bir tür bonapartizmle lekelenmiştir. Türkiye'de burjuva devrimi, yükselen kapitalizmi, hem yükseliş hem de düşüş dönemlerine özgü ideolojik formların üstyapıdaki kaynaşımı ile takviye edebilmiştir.

Sonuç açık biçimde formüle edilebilir. Kapitalist gelişimin hangi geri düzeyinde olursa olsun her ülke, 1917'den sonra, siyasal ideolojik planda tüm kanalları zorlamış, denemiş, kullanmıştır. Ekonomik gelişme alanında, Avrupa'nın 18-19. yüzyıllarını hâlâ arayan pek çok ülke siyasal ideolojik planda hep 1917 sonrasını yaşamış, tedbirlerine bu gerçeğin çeşitli boyutlarını katmıştır.

İttihatçılıkla devam ediyorum.

1908'le birlikte ittihatçılar Türkiye'de iradeciliğin, nesnel koşulları zorlamanın örgütlü gücü olarak görüldü. Biraz abartıldığını sanıyorum. Özellikle belli bir alanda ittihatçı iradeciliğin uç yorumlarının büyük sakıncalar taşıdığını sanıyorum. İttihatçı iradeciliği, olmayan bir burjuvaziyi yaratmak üzere tepeden zorlamalar biçiminde tanımlamak, büyük bir yanılgıdır. "Devlet eliyle kapitalist palazlandırma" denilen ve kapitalistleşme süreci yaşamış tüm ülkelerde örneği görülen bir olgunun

neden "Türkiye'ye özgü" olarak nitelendirildiğini anlayabilmiş değilim. Vurgulanmak istenen, nesnel süreçlerin yeterli dinamik taşımaması mı? Bu söylenebilir. Ancak söz konusu gelişim, en azından nesnel sürece karşılık düşecek bir politik şekillenmenin, ittihatçılığın ortaya çıkışına elverişliydi.

Ancak gene de şu var: İttihatçıların kararlılıkları, mücadele biçimleri ve yöntemleri, hükümet devirme teknikleri, zamanlamacılıkları vb. Türkiye'nin siyasal yaşamında, başta ittihatçı düşmanları tarafından özel bir yere oturtuldu. Burada altını çiziyorum: Türkiye'de geçmişte "bilimsel" olana büyük ilgi duyulmasını sağlayan etmenlerden biri, ittihatçıların "bilim dışı" ve "toplum kanunlarına uymaz" olarak nitelenen eylemcilikleridir. Türkiye tarihinde belli bir dönem, en çok bilim arayanlar, buldukları bilime en çok sarılanlar, ittihatçı düşmanları olmuştur. İttihatçıların "aykırı" zorlamalar yüzünden, 20. yüzyıl başları Türkiye'sinde "toplum kanunları" sözcüğü pek çok aydının dilinden düşmez oluverdi.

İlginç bulduğum bir örneği aktarmak istiyorum. İttihatçıların kullandığı, gerçekte anti-ittihatçı ünlü Sadrazam Sait Halim Paşa ile ilgili. Paşa, yılların deneyiminden, savaş yenilgisinden ve işgalden sonra anti-ittihatçılığı uç noktalara götürdü. Malta'da sürgünde iken, hep Türkiye'yi düşündü ve giderek "bilimsel" oldu. Yaşanılan tüm felaketlerin nedeni, ittihatçıların "bilime aykırı", "toplum yasalarına uymayan" zorlamalarıydı. Paşa, bilim adına ittihatçıları kıyasıya eleştirdi. Eleştirilerinde, "siyasal hareketle toplumsal yapıyı değiştirme" çabalarının yanlışlığını vurguladı. Aynı tür eleştiriler çerçevesinde, "Dimağımız eşyadan fikirlere intikal edebiliyor, fikirlerden eşyaya geçmeyi tercih ediyor" diyerek kimilerinin tam tamına "maddeci" bulabileceği sözler de etti.[6] Paşanın ulaştığı son nokta ise şu oldu: "Hakedilmiş olan zaten kendiliğinden gerçekleşir, eğer bir şeyin gerçekleşmesi için mücadeleye gerek kalıyorsa, o şey,

hakedilmemiş demektir."[7]

Bir olguyu tanımak için, her zaman ortalamayı seçmek gerekmiyor. Zaman zaman uç örnekler de olgu hakkında ilginç ipuçları verebiliyor. Sait Halim Paşa ve söyledikleri, o dönemin "bilim düşkünlüğü" konusunda uç bir örnek oluşturuyor kuşkusuz. İttihatçılar ve zorlamaları yüzünden pek çok kişi, Paşa kadar ileriye gitmeseler bile, bilime merak sarmışlardı. Hürriyet ve İtilafçılar, Halaskar Zabitan, Prens Sabahattin vb. Ve kanımca konumuz açısından en önemlisi: Osmanlı Sosyalistleri...

Burada, Türkiye sosyalist hareketinin doğuş sakatlıklarından biri üstünde durmak istiyorum. Türkiye sosyalist hareketinin ilk dönemine, önce anti-ittihatçı tepkilerin, sonra da sosyalist hareketin bir kolu açısından II. Enternasyonal eğitiminin sonucunda, aşırı yasacı, objektivist eğilimler damga vurmuştur. İlk Osmanlı sosyalistlerinin, sonra da yeni kadroların anti-ittihatçılıkları Türkiye sosyalist hareketi açısından talihsiz bir olgudur. Türkiye sosyalizmi anti-ittihatçı doğarken, anti-iktidarcı doğmayı da sağlamış oluyordu. Kanımca bu, sosyalist harekette ilk birikim döneminin önemli özelliklerinden biridir.

Yanlış anlaşılmamalı. İttihatçılığı, sosyalizme çıkaran tek yönlü yol olarak kesinlikle görmüyorum. Sosyalizmin ittihatçılığın içinden çıkması gerektiğini de savunmuyorum. Yalnızca, anti-ittihatçı tepkilerin yeni doğan sosyalist harekete gereksiz bir sünepelik yerleştirdiğini ileri sürüyorum. Türkiye'de 1908-23 döneminin sosyalistlerinden büyük çoğunluğu, aşırı nesnelci yönleriyle, Türkiye'nin geleceğini belirleyen dinamiklerin dışında kaldılar. Türkiye sosyalizminin kemalizmi bir türlü tanıyamamasının nedenlerinden biri, bu dinamiklerin ve özellikle 1918-22 yılları arasında çorak Anadolu topraklarında yaşanan süreçlerin dışında kalmayı yeğlemesidir.

İlk Osmanlı sosyalistleri ile başlıyor. Sosyalist Hilmi ve M. Suphi'nin, zamanında, ittihatçı düşmanlığını neredeyse halas-

karcılığa kadar götürdüklerine ilişkin bilgiler var. Sadrettin Celal de koyu bir anti-ittihatçıydı. Anti-ittihatçılık, tek başına önemli olmayabilir. Ancak, ittihatçılığın karşısında ve dışında görülen herşeye sarılmaya varınca, önemli oluyor.

Haupt ve Dumond, ilk Osmanlı sosyalistleri için şu noktaya işaret ediyor: "Yeni inanmışlığın coşkusu ile eylemi sadece işçi dünyası çerçevesi içinde görüyorlardı."[8] Yeni inanmışlığın verdiği bu coşku, Kurtuluş Savaşı yıllarında da sürdü. Sosyalizmi öğrenenlerin çoğu, İstanbul'da işçi sınıfının yanında kalmayı yeğlediler.*

Gitselerdi iktidarı mı alacaklardı?

Kesinlikle bunu söylemiyorum. Anlatmak istediğim şu: Anadolu ve Ankara, iktidar mücadelesi süreçlerinde nabzın attığı yerdi. Geleceğin iktidar biçimi, geleceğin Türkiye'si burada oluşuyordu. Sosyalistler, M. Suphi'nin trajik girişimini ve kimi başka örnekleri bir yana bırakırsak, kendilerini büyük ölçüde bu süreçlerin dışında tuttular. Çelişkili süreçlerin içinde yer almanın getireceği birikim ve deneyimlerden de uzak kaldılar. Bu, kemalizmin, sosyalist hareket ve düşünceye ilişkin likidasyon girişimlerinde önemli bir avantajı olacaktır.

1908-24 arası, aynı zamanda Türkiye sosyalist hareketinin ilk birikim dönemiydi. İlk ve ağır darbeler, ilk birikim döneminde yendi. Kuşkusuz yalnızca yukarıda sözünü ettiklerimiz değil. Bunları, tablonun bir yönü olarak görmek gerek. Kimi nesnelliklerden kaynaklanan yetersizlikleri pekiştiren yönler kısacası. "Bilim"in yeni öğrenilmesi, Osmanlı sosyalistlerini

---

* Kurtuluş Savaşı yıllarında İstanbul'da gerçekten pek çok sosyalist olmalı ki, burada Ankara lehine çalışan kemalistler, Ankara'daki önderliğe gönderdikleri mesajlarda "alabildiğince sosyalist kazanmak" gibi hedeflerden söz ediyorlar. Mustafa Kemal de bu tür bir hedefi "anlayamayacağı çapraşık ve karışık bir görüş" olarak nitelendiriyor.

Bkz. *Söylev* I, TDK Yayınları, Ankara, 1978, s.195.

kısa yoldan işçi dünyasının içine attı. Türkiye'deki kapitalist gelişimin tüm güdüklüklerine karşın, İstanbul'da sosyalist aydınları doyuracak bir işçi birikimi ve hareketi vardı. Oraya entegre oldular. Böylece, teorik geleneksizliğin de etkisinde, sosyalist düşünce ve hareket, ayrı bir aydın kolundan gelişmenin sağlayacağı verimli süreçlerden büyük ölçüde uzak kaldı.

Aydın ne yapabilirdi? Hangi olanaklar vardı?

1908-24 yılları, aynı zamanda Türkiye aydınının da çözüldüğü, ayrıştığı dönem. Öyle ki, iç ve dış dinamikler hep birlikte bu dönemde Türkiye aydınında bir tür "siyasal fütürizm" bile yaratabildi. Dünya yerinden oynuyordu. İç dinamikler, aydının daha önce hiç yaşamadığı zenginlikler içeriyordu.

Kurtuluş Savaşı yıllarında Türkiye'ye gelen Frunze, askersivil Türkiye aydınını umduğundan da diri ve bilgili bulduğunu söylüyor ve şaşırdığını saklamıyor.[9] Dönemin kaymakamlarını, orta rütbeli subayları, dünyanın yeni çehresinden tutun da genç Sovyetler'in aldığı ekonomik önlemlere kadar pek çok şeyden haberdardır. Bir önyargıya son vermek gerekiyor: Kurtuluş Savaşı yıllarının aydını, aynı yılların köylüsü değildir. Söz konusu yılların aydını ruhsuz ve kişiliksiz değildir. Toydur, geleneksizdir ve birikimsizdir; ama gene de diridir ve aranış içindedir. "Yorgun" olsa da, önüne çıkan kurtuluş kanallarını zorlayabilmektedir. Aydın, o güne dek sahip çıktığı değerlerin çoğundan hemen vazgeçmeye, yepyeni ufuklara yönelmeye hazırdır: Bolşevizm, Orta Asya'ya dönüş, İslâm sosyalizmi, İslâm ittihadı, ABD mandası vb. "Yeni" olsun, kurtarsın da... Aydın, hazırdı.

Türkiye'nin ilk sosyalistleri de, öteki aydın kesimleri gibi bu ölçüde aranışçı mıydı?

Bu alanda belli rezervasyonlardan hareket etmek gerekir sanıyorum. 1917 sonrasının "dünya devrimi" perspektifinin Türkiye sosyalistlerine sanılabileceğinden de az yansıyan coşturucu etkilerini bir yana bırakırsak, büyük çoğunluğu İstanbul'da

oturan Türkiye solu, aranış yıllarını, bekleyiş içinde geçirdi. Talihsiz bir çakışma oldu. Türkiye'nin ilk sosyalistleri aradıkları nesnelliğin içinde pek az hayal kurabildiler. Oysa o yıllarda Türkiye aydını boyuna hayal kuruyordu. Mustafa Kemal ve Enver Paşalardan, kasaba mutasarrıflarına kadar...

Kuşkusuz, hayal kurabilmek de bir birikim işi. Felsefi, kültürel ya da siyasal birikim. Osmanlı aydını, birincisine sahip değildi. Peki ya birbirini izleyen ve yıkım getiren savaşların sarstığı değerler, çeşitli iktidar mücadelelerinin ve kurtuluş savaşlarının yarattığı birikim? Bu vardı. Mustafa Kemal de, Enver de, kasaba mutasarrıfları da dünyalarını bu birikime bakarak, dersler çıkararak genişlettiler. Oysa aynı birikimi bilimden uzak ittihatçılığın felaket getiren zorlamaları ve sonuçları olarak görenler, uzakta kaldılar. Sonuçta bir türlü "bu ülkenin insanı" olamadılar. Peki hiç mi hayal kurmadılar? Yalnızca 1917'ye komşuluğun muhtemel kimi sonuçlarına ilişkin olarak. Bu da yetmedi.

Türkiye'nin ilk sosyalistlerinin beslendiği dört kaynaktan söz etmek mümkün. Fransa, Almanya, Bolşevik Rusya ve Anadolu-İstanbul.

Fransa, başlarda genel olarak Osmanlı'yı en çok etkileyen ülkedir. Özellikle 1908 devrimi sırasında ve hemen sonrasında. Aynı zamanda Fransa, Osmanlı'daki ilk sosyalist örgütlenmelerin ilişki kurdukları, haberleştikleri Avrupa merkezidir. Bir yazarın belirttiğine göre Osmanlı sosyalistlerinin kaleme aldıklarının hemen hemen tümü, Fransız işçilerine yönelik propaganda dergilerinde yer alan yazıların çevirileridir.[10] Türkiye sosyalisti, bu dönemde, teorik öz aktarımına yatkın bir konumda değildi. Bu ilk etmen. İkincisi, Fransız sınıf mücadeleleri deneyimlerini yıllarca dışa aktaran bu ülke, aynı kanaldan teorik olarak pek az şey verebilmiştir. Rolland'ın Fransızlara ilişkin bir değinmesinde olduğu gibi: "Devrimlerinden bile yararlan-

mak için, başka ırktan bir önder, bir Gluck, bir Napoleon gerekir onlara..." İlk Osmanlı sosyalistleri sürekli olarak Huymans'a, Juares'ye yazdılar. Huymans ve Jaures de onlara. Bu yazışmalarda Fransız sosyalistlerinin, siyasal mücadele pratiği ötesinde pek az noktaya değindikleri görülüyor.

Türkiye sosyalistlerinin "bilim"le daha haşır neşir ilk kadroları arasında Almanya eğitim kökenli olanlar özellikle dikkat çeker. Şefik Hüsnü, Vedat Nedim ve başkaları. Kuşkusuz, Almanya'nın da teori ihracında yetersiz kaldığını söyleyecek değilim. İlk sosyalistlerin teorisyen kanadının Almanya eğitimli olması, böyle denemeyeceğini açıkça gösteriyor. Ancak, Alman işçi sınıfı hareketinin belli bir dönem II. Enternasyonal teorisyenlerinin etkisi altında kaldığı da unutulmamalı. Bugün bakıldığında, "teorik" Alman katkısının, Vedat Nedim'in hâlâ belleğinde kalan Werner Sombart kaynaklı vecizelerden öteye geçemediği görülüyor. Türkiye'nin Almanya eğitimli ilk sosyalistleri üzerinde radikal etki yapabilecek tek kaynak, Alman işçi sınıfı hareketinin Spartakist kanadıdır. O da, kendi sınırlarıyla birlikte. İnanç ve özverisine karşın, Spartakist kanat 1917 Devrimi'ni daha çok bir "zorlama" olarak değerlendirmiştir. Bolşevizmin "kötü" bulunan kimi yanları karşısında çubuk, özellikle Luxemburg tarafından, nesnelcilikten yana daha çok bükülmüştür.

1917 Devrimi'nin genç ülkesinin Türkiye aydını üstündeki genel, sosyalist aydın üstündeki özel etkisi biliniyor. 1917'nin ayakta tutulması hedefine yönelik olup, daha çok o dönemin dünya konjonktürünün zorladığı çeşitli "açılım"ların birikimsiz Türkiye sosyalistleri tarafından gerektiği biçimde süzgeçten geçirilmesi düşünülemezdi. Sözgelimi Bolşevizmin ayakta kalışı açısından bir dönem büyük önem taşıdığı düşünülen "İslâm Rönesansı"nın gerçek içeriğini kavrayıp bu akımı nasıl yerli yerine oturtabilecekti ilk sosyalistler?

Kurtuluş Savaşı'nın ilk yıllarında Ankara "hem İslâmcı hem de Bolşevik" olandan geçilmiyordu. Bunların, geriye ciddi bir birikim devrettiğini söylemek mümkün değil. Gelelim uluslararası sosyalist hareketin o dönemki güncel tartışma konularını en azından izleyebilecek formasyona sahip olanlara: Lenin'in *Sol Komünizm* ile ortaya attığı Avrupa çizgisi, gene Lenin'in Roy ile tartışmalarında belirginleşen "ulusalcı iktidarlar karşısında ılımlı tutum" ilk sosyalistlerimizin kıldan ince, kılıçtan keskin bir çizgide cambazlık yapmalarını gerektiriyordu. Birikimsiz, henüz çocukluk dönemini yaşayan bir hareketin böyle bir görevde başarı oranını yüksek tutabilmesi kanımca mümkün değildi.

Gene de vurgulamak gerek: 1917-24 dönemi dalgalarının sonucunda Türkiye sosyalist hareketinin gelişkin net ve kararlı bir çizgiye oturduğunu söylemek mümkün olmasa bile, aynı dalgaların genç sosyalistleri ilginç kıyılara savurduğu ortada. Bu dönemde Türkiye'nin genç sosyalistleri de *kendi çaplarında* bir siyasal fütürizm yaşadılar. Başka kesimlerle birlikte. Hepsine birden bakıldığında, siyasal fütürizm döneminin en gerçekçi öbeğini kemalist kadrolar oluşturdu.

Ankara'daki kemalist hareketin, 1917 Devrimi'nin dünyamıza getirecekleri konusunda net, belirgin görüşleri ve hesapları vardı. Ankara'nın çizgisinde bu hesapların önemli rol oynadığı o kadar açıktı ki, ulusal mücadelenin karşısında yer alan İstanbul basını, aymazlığını sürdürüp Ankara ile ittihatçı eski önderleri bir tutuyor ve soruyordu: "Hani Avrupa karışacaktı? Hani devrimler olacaktı, hani doğu başkaldıracaktı? Hani renk renk ordular gelecekti? Hani İngiltere karışacak, Fransa bunalacak, Çin canlanacak, cihan pusulayı şaşıracak, sonra Lenin ile Enver, Troçki ile Talat kol kola bu karmakarışık dünya haritası üzerinde batıdan doğuya kadar gezecek, tozacak, hükümran olacaktı?"[11]

İstanbul'un saraycı basını, "hesapların tutmayışını" böyle alaycı bir dille Refik Halid Karay'ın kaleminden anlatıyor. Çok ilginç bulduğumu yineliyorum. Dönemin kaotik ortamını ve bu ortamın sonucu olan sınırsız beklentileri, alay da etse, çok iyi yansıttığını sanıyorum. Ve Karay'ın söylediklerinde abartma bile bulamıyorum. Bunların tümünün söz konusu dönemde açık açık hesaplandığına inanıyorum. İlginç ve önemli bir nokta daha: Aynı değerlendirme, ulusal kurtuluşçu aranışlarla Bolşevik perspektiflerin o dönemde nasıl iç içe geçip yoğrulduğunu da açık biçimde ortaya koyuyor.

Sözü edilen hesaplar, daha büyük ölçüde Enver'e denk düşüyor. Ankara'nın bu tür hesaplardan tümüyle uzak kaldığı söylenebilir mi? Böylesine bir ortamda söz konusu beklentilerden uzak durmak, ama tam tamına uzak durmak, mümkün görünmüyor. Gene de Ankara, Mustafa Kemal'in önderliğinde oldukça gerçekçiydi. Ankara, köklü değişim dinginlik diyalektiğini kendi amaçları açısından, kalıcı ve tutarlı bir çizgiye oturttu. Ankara o denli gerçekçiydi ki, dünya devrimi rüzgârlarının en sert biçimde estiği dönemde bile baş düşman sayılan İngiltere ile dirsek temasını eksik etmedi. Buna karşılık Bolşevik devriminin çökeceği inancının en güç kazandığı dönemde bile Sovyet hükümeti ile belli bir dengeyi korumaya çalıştı.

Yeniden, dönemin sosyalistlerine dönüyorum.

1917-24 yılları arasında Türkiye sosyalistlerinin aşırı objektivist yanlarını törpüleyecek, "bilim"e belli bir aktivite kazandırabilecek tek kaynak vardı: Dünya devrimi perspektifi.

Söz konusu perspektifin Türkiye sosyalist hareketinin o dönemki en yetkin denilebilecek temsilcisinde ilk bakışta "eklektik" görünen bir düşünce oluşumuna yol açtığı anlaşılıyor. Yıl 1921 ve Şefik Hüsnü'yü dinliyoruz: "Proletarya diyebileceğimiz emekçilerimiz arasında henüz bir dayanışma duygusu, bir sınıf bilinci uyanmamıştır. Esasen bizde Marx'ın devrim için

gerekli gördüğü maddi koşullar da henüz gerçekleşmemiştir. Buna dayanarak Türkiye'nin başlı başına bir sosyalist devrim yapmasını mümkün saymak ve bunu önermek olsa olsa bir cinnet eseri veya ham hayalcilik olur. Bir sosyalist toplum, mutlaka bir büyük sanayi gerektirir. Ve bizde bu yoktur. Ancak ve ancak, sanayii gelişmiş bir büyük devletin katılması ile ve pek uzun bir zamanda vücuda getirilebilir. Bu noktayı kaydedip muhtemel itirazların önüne geçtikten sonra iddia edeceğiz ki Türkiye bu koşulların oluşmasını beklemeden, yalnızca halk sınıflarının toplumsal şartlarına güvenerek, pek yakın bir gelecekte devrimini yapmak zorundadır. Değilse bir sömürge halkı derecesine düşmeye razı demektir."[12]

Oldukça ilginç. Şefik Hüsnü açıkça şunu söylüyor: Türkiye devrim yapamaz, ama devrim yapmalıdır. Nasıl olacak? Yıl, 1921'dir. 1921, dünya devrimi perspektifinin henüz sosyalistlerin yakasını tam olarak bırakmadığı bir yıldır. Ya dünya devrimi, ya da kendi devrimini yapan komşumuzun birkaç Avrupa ülkesi tarafından yeni devrimlerle desteklenmesi, bizi de başka türlü ulaşmamız çok güç olan sosyalizme götürebilecektir. Şefik Hüsnü, açık biçimde "halkın toplumsal şartlarının", klasik devrim koşulları anlayışındaki eksiklikleri örtebileceğine inanmaktadır. Bu durumda, Hüsnü'nün değerlendirmesinin ilk bölümündeki "bilimsellik" ya da "nesnelcilik" ile ikinci bölümdeki beklenti arasında ilk bakışta sanılan çelişki yoktur.

Ama başka noktayı da vurgulamak gerekiyor. 1917 Devrimi Türkiye'de, Lukacs ve Gramsci'nin kendi topraklarında kendi teorik öncüllerinden hareketle oluşturmaya çalıştıkları kalıcı bir temaya ve bütüncü bir mirasa oturtulamamıştır. Ayrımları üç düzeyde koyabiliriz. Bir: 1917 Devrimi, başta Lukacs ve Gramsci'ninkiler olmak üzere, sınırlı bir kesimde, içerdiği konjonktürün dışında özgün bir sıçramaya denk düşen evrensel teorik temellere oturtulmaya çalışıldı. İki: Bu türden çabaların yer-

leşiklik kazanamadığı kimi ülkelerde ki bunlar çoğunluğu oluşturuyor, 1917 ile ortaya çıkan bir ayrım, komünist odakların geleneksel sosyal demokrat çizgiden kesin ayrışması biçiminde somutlandı. Üç: Türkiye dahil kimi ülkelerde ise, 1917 Devrimi'nin evrensel boyutları bir ulusal kurtuluş konjonktüründe eritildi, bu konjonktüre indirgendi. Böyle olunca, söz konusu konjonktürün devrimini doldurmasıyla, geriye pek az şey kaldı. Hem teorik olarak, hem de kadrolar anlamında...

Devam edebiliriz. 1921'de devrimden başka almaşık göremeyen Şefik Hüsnü, dünya devrimi rüzgârlarının dindiği bir dönemde, yani 3-4 yıl sonra da daha mütevazı bir almaşık bulmuşa benziyor. Dinleyelim: "Hızla ilerlemek ihtiyacı, yerli kapitalizmin tek tek çabalarıyla amaca ermenin imkansızlığını bize anlatır. Üretim alanında az zamanda çok iş çıkartmanın tek yolu, ulusal çabalarımızı orta ve belirli bir amaca doğru bizzat devletin yönetmesidir. Özel deyimiyle, vakit geçirmeden bir devlet sermayedarlığı yapmaya koyulmalıyız. Çıkar yol budur."[13]

Bu kez "çıkar yol" bulunuyor. Birkaç nedenle, çıkar yolu bulmak kolaylaşıyor. Dünya devrimi beklentisinin sona ermesi, kemalistlerin iktidara tam anlamıyla yerleşecek güçte olduklarının anlaşılması ve aydın kesimdeki çözülme sürecinin kemalist hegemonya ile sonuçlanması... Yaşanan bu sürecin sonucunu belgelemek de Türkiye'nin Komintern delegesi "Faruk"a düşüyor. "Faruk", partinin izlediği geri çizgiye ilişkin olarak Manuilskiy'den gelen sert eleştiriler üzerine "bir aydın kuşağın tümüyle zehirlendiğini" itiraf etme gereği duyuyor.[14]

1908-24 dönemi böyle kapatılıyor.

III- Yükseliş ve Düşüş

Yakın tarihimizi tüm ayrıntıları ve olguları ile değerlendirme çabasında değilim. Bu yüzden, çok önemli olduğunu sandığım bir kesiti, 1908-24 arasını, ancak belirgin yönleriyle ele almaya çalıştım. Kuşkusuz, bu bir seçmeciliği de içeriyor.*

İkinci olarak 1930-40 dönemi üzerinde dururken, gene bir ayıklama yapacağım. Bu ayıklama, söz konusu döneme belli bir mercekten, önsel bir modelden bakma çabalarının ürünü olarak ortaya çıkıyor. Bu model şöyle özetlenebilir: 1930-40 dönemi, Türkiye'nin, kimi ittihatçı yönelimleri gidebilecekleri en uç noktalara kadar götürme dönemidir. Yalçın Küçük'ün çeşitli çalışmalarında değinildiği gibi söz konusu dönem, aynı zamanda Osmanlıcılık ve ittihatçılıktan kopuştur. İkisi birbirini bütünlüyor: Bu "kopuş", tam tamına, Osmanlı'dan gelen ve ittihatçı kimi çizgilerin yeni koşullarda doruğuna çıkarılmasıyla gerçekleşmiştir.

Aynı modelin bir ikinci yönü de şu: Çok genel hatlarıyla bakıldığında, burjuva devriminin yükselişini Jakobenizmde, düşüşünü ise bonapartizmde görmek mümkün. Türkiye'nin özgün dinamizmi ile bir burjuva devrimini yaşaması söz konusu olmadı. Ancak, tarihin mantığı güçlüdür. Gecikmiş ve sıkışmış süreçler, özgün süreçlerin tarihsel ürünlerini, farklı kılıklarda ve adeta tanınmaz hale sokarak yeniden canlandırırlar. Türkiye, gerçek anlamda ne Jakobenizmi, ne de tam bir bonapartizmi

---

* Türkiye'deki siyasal-ideolojik yapılanmanın önemli tarihsel evrelerini, ayrıntılı biçimde, bir başka çalışmanın konusu olarak ele almayı düşünüyorum. 1930'lar, böyle bir çalışmanın odak noktalarından birini oluşturacak kuşkusuz.

yaşadı. Ancak Türkiye'de burjuva devrim sürecinin kendine özgü oturuşu ile, gene kendine özgü düşüşünü iç içe yaşadığı 1930-40 dönemi, ortaya neredeyse bir siyasal eğilimler ansiklopedisi sundu. İsteyen, bu dönemde Jakobenizm sayfasını açtı, isteyen bonapartizm. Hiç şaşmamak gerek: Sosyalizm ve faşizm sayfalarını açanlar da oldu.

Özetle, değinmek istiyorum.

Türkiye'de 1930-40 dönemi ilginç nesnellikler ile derin ideolojik yanılsamaların iç içe geçtiği dönemdir. Özgünlüklerin yanılsamaları beslemesi, ciddi bir aydın etkinliğinin varlığı ile aynı etkinliğin dayanması gereken sınıfsallıklar arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanıyor. Herhalde en açık örneği *Kadro*'da görülüyor. *Kadro*, içerdiği aydın dinamizmi ile, kemalist dönemin somut sınıf içeriğine göre fazla "teorik" kalıyordu. *Kadro*, kemalist sürecin fiilen çoktan oturmuş olduğu sınıfsal temelden uzakta ve teorik kaldıkça, dönemin dünya koşullarını da hesaba katarak, gerçekten özgün bir atılım başlatabileceğini sandı. Oysa düzen, sınıfsal dinamiği, siyasal kadroları, kemalist formülleri ve elbette *Kadro*'su ile hep birlikte, bunların her birini dozajları ayarlanmış katkıları ile bir ideolojik yapı oluşturuyordu.

İstenirse Gramsci terminolojisi de kullanılabilir. Giderek güçsüzleşen işçi sınıfı hareketinin organik aydını olmayan kadrolar, bu kez kemalizmin aradığına inandıkları ideologlar olarak karşı tarafla organik bağlar kurabileceklerini sandılar. Kemalizm, gücünü, son tahlilde temsil ettiği ve politikalarını ona göre çizdiği sınıfın maddi varlığından çok, ideolojik tekelciliğinden alıyordu. Kanal arayan aydın, dayanılabilecek reel temelin her iki tarafta da güçlü olmadığını görüyordu: Ne burjuvazi ne proletarya. Bu durum, yaygın bir yanılsama doğurdu: Sanki artık tercihler sınıflar değil, fikirler arasında yapılıyordu; böylece, bağımsızlık illüzyonları daha da güçlendi.

Sözünü ettiğim sınıfsal dayanak yetersizliklerine karşın,

karar önceden verilmiş, belirli kanallara çoktan girilmişti. *Kadro*, bunu yeterince göremediği için aydına bir "fikirler krallığı" vaadetti. Sınıf bulamayan aydın, bu krallıkta sınıfların varlığını reddederek rahatlayabilirdi. Aynı "fikirler krallığında" gerçek özünden ve dinamizminden kopuk bir seçkincilik, bir pseudo Jakobenizm ile bonapartizm iç içe geçti. Meslek örgütlenmeleri vb. gündeme geldiğinde gözler çekinilmeden İtalya'ya çevrildi. Planlama alanında ise, kuzeye büyük komşuya bakılıyordu.

Bu, kendine özgü bir restorasyon ve gene kendine özgü bir düşüştü.

Altı çizilecek önemli nokta ise şu: Tüm belirsizliğine ve ideolojik plandaki kaotik görünümüne karşın, ortada hacimli bir ansiklopedi vardı ve bu ansiklopedi, daha sonra, Türkiye'nin 40 yılına damgasını vuran en belirgin etmen oldu. Bu yapılanmanın dışında ve ondan bağımsız olması gereken sosyalist düşünce bile, kaynaklarını yıllarca bu kaotik yapılanmada aradı. Kopuş, 12 Mart'la birlikte başladı. Geleneksel solun, kopuşu daha dikkatli ve titiz biçimde yaşadığını söylemek mümkün. Yeni sol ise, sivil toplum ve demokrasiyi keşfederek, 1930-40 dönemi prangalarından kendini kurtardığını sanıyor. 1930-40 döneminden ve uzantılarından gerçekten marksist kopuşun sivil toplum ve demokrasi ile gerçekleşemeyeceğini hiç göremiyor.

Türkiye'nin temel üstyapı ögelerinin genel olarak 1930-40 döneminde biçimlendirildiğini söylüyorum. "Biçimlendirme" sözcüğünün altını çiziyorum. Çünkü düzenin bu dönemde yepyeni ideolojik ögeler bulup çıkardığını söylemek çok saçma olur. 1930-40 dönemi, değinildiği gibi, bir geçmişin, bir geleceğin doğal gelişimi içinde sonuna götürülmesi, ideolojik biçimlenmenin böyle sağlanmasıdır.

Devletçilik ya da devlet desteğinde kapitalist gelişme ne tarih olarak 1930'lara, ne de coğrafya olarak Türkiye'ye özgüdür.

Kapitalistleşme sürecinde geri kalmışlığın zorladığı bir devletçilik türü, 19. yüzyıl sonlarında Almanya'da uygulama alanındaydı. Osmanlı-Almanya yakınlaşması ile, Alman deneyinin Osmanlı aydınında önemli etkiler yarattığını düşünmek mümkün. Daha ötesi, Almanya deneyini çok iyi bilen, zamanında Troçki'nin de hocalığını yapan Parvus Efendi'nin (Alexander İsrael Helphand) İstanbul'da geçirdiği yıllarda çevresine bu doğrultuda önemli telkinlerde bulunduğu da biliniyor. Bir örnek de I. Dünya Savaşı öncesi yıllardan. Bir yazar, nasıl sınıf "yaratılacağını" şöyle tartışıyor: "Bizim gibi bazı milletler vardır ki onlarda da vaktiyle bu sınıf yoktu. Sonra milletle hükümet el ele verip çalıştılar, çabaladılar; banka açtılar; hükümet paraca yardım etti; sanatkarları yabancıların rekabetinden korudu; fabrikalar, imalathaneler, büyük ticarethaneler kuruldu: Nihayet bu sınıf vücuda geldi. Biz de böyle yapalım..."[15]

İstendiğinde karşılaştırılabilir; gerekçeler, çerçeve vb. olarak, 1930'lar devletçiliğinin, İttihat ve Terakki Kongrelerinde savunulan devletçilikten sözcük düzeyinde bile farkı yoktur. Bir eski ittihatçı olarak ömrü hep "kemalistler bizim başlattıklarımızı yapıyor" demekle geçen Hüseyin Cahid Yalçın, "devletçilik siyasasının ilk temellerini kendilerinin attığını" söylerken, haklıdır.[16] Celal Bayar da aynı kanıdadır. Bayar, devletçilik politikasını da aşarak, çok daha genel konuşuyor. Bayar'a göre cumhuriyet, laiklik, milliyetçilik vb. türü devlet yapısındaki girişimler "birşeyi kökünden değiştirmeyen yumuşak" devrimlerdir. Bayar, bu tür devrimlerin "toplumda zaten varolan eğilimleri düzenlediğini" söylüyor.[17]

Siyasette böyle oluyor. Gerçek "kopuş"lar, çoğu kez, rotayı tam tamına başka bir yöne çevirerek değil, kendisinden kopulanın taşıdığı eğilimlerin pek çoğunu sonuna dek götürerek gerçekleştiriliyor. Türkiye'nin 1930'lardaki "kopuş"u da böyle yaşanıyor.

Türkiye'nin 1930-40 dönemi ideolojik yapılanmaları bugüne uzantılarını sürdürüyor. Söz konusu dönemin ideolojik armağanlarından biri de sınıf mücadelesi istemeyen "ilerici", "devrimci", hattâ "sosyalist"lerdir. Bu koşullanmanın son dönemde kırılmaya başladığını biliyorum. Gene de sosyalist düşüncenin gelişiminde önemli ve tortu bırakıcı etkileri olduğuna inanıyorum.

Örnek vereceğim, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, her dönem ilerici olmuştur. Velidedeoğlu'nun ilericiliği, artık nesli kurumaya yüz tutan bir tür geleneksel ilericiliktir. Bu ilericilik, parti mücadelelerinden ve sınıf kavgalarından hiç hoşlanmayan bir ilericiliktir. İdeolojik yapılanmalarını 1930-40 döneminde tamamlamış ilerici kuşak, gerçekte çoğu kez düzen, disiplin ve otorite aranışı içinde olmuştur. Velidedeoğlu, gençlikten olgunluğa geçişini, 1930'ların başında Almanya'da yaşıyor. Açık açık, Almanya için konuşuyor: "Öyle anarşi vardı ki, ben de otorite özlemi içinde Nazileri bekliyordum."[18] Ayrıca Velidedeoğlu, "bu işleri çekip çevirecek bir şefe sahip olmadıkları için" Almanlara acıyor da.

Velidedeoğlu'nu eleştirmiyorum; konumu yanlış da olsa, onu anlayabildiğimi sanıyorum. 1930-40 dönemi, Türkiye aydınının ilerici eğilimlerini inanılmaz bir biçimde kısırlaştırmış, dahası aranışçı aydını belki etkin, ama temelsiz bir "özgüven", hattâ "böbürlenme" duygusuna götürmüştür. 1960'larla birlikte sosyalizm Türkiye'nin gündemine yeniden girdiğinde, aranan gerçekten sosyalist bir Türkiye'den çok, 1930'lara yönelik bu nostaljik özgüven duygusu olmuştur. Velidedeoğlu ve benzerleri bir yana, geçmişte ciddi sosyalist örgütlenme süreçleri içinde yer aldıkları bilinen kuşaklar bile, Mihri Belli ve çevresi başta hemen hemen aynı nostaljik ve gerici özlemler içinde olmuşlardır. Bu, 1961-71 döneminde sosyalist tartışma süreçlerini çarpıklaştıran bir etken olmuştur.

Bu noktada, ortaya önemli bir soru daha çıkıyor. 1930-40 arasının bu ilginç ideolojik biçimlenişi, çok partili rejime geçildikten sonra ortaya çıkacak ideolojik kümelenmelere tam anlamıyla nüfuz edebilecek bir güce erişmiş miydi?

"Ekonomi, dar anlamda ekonomi olarak hiçbir şeyi belirlemez. Ekonomik gelişme de, geçmişten devraldığı her türlü yapının ve kurumun etkisi altında kendi yolunu izler. Onların üzerindeki belirleyiciliği de doğrudan değil, siyasal biçimlenme aracılığıyladır. Ekonomi, sıfırdan başlayıp yeni bir şey yaratmaz. Varolanın değişim ve gelişim yolunu çizer."[19]

Yukarıda aktarılan model, gecikmiş burjuva devrimlerinde daha da belirginleşir, Siyaset ve onun odağını oluşturan devlet, ön planda kristalleşir. Kitlesel dinamizm zaten geri plandadır, ayrıca özellikle orada tutulur. Siyasal ve hukuki biçimlenmelerin başka süreçlere kıyasla daha hızlı gelişmesi, ortaya ilginç bir tablo çıkarır: O güne dek varolabildiği kadarı ile kitlesel hareketlilikten ve gene olabildiği kadarıyla aydın kesimdeki çözülmelerden kaynaklanan özgün ideolojik şekillenmeler, daha önceden gelişen siyasal hukuki odağın güdümü altına girerler.

Peki, önceden "start alıp hızla gelişen, kristalleşip belirginleşen bu odak aynı zamanda tam tamına bir "egemen ideoloji" midir? Dikkatle düşünmek gerekiyor. Burjuva devrim süreçlerini, burjuva *demokratik* dinamizm içinde yaşayan pek çok ülkede ortak bir sonuç görülür. Bu ülkelerin üstyapılarında çeşitli ideolojik biçimlenmeler yer alır. Ancak, ayrık bir konuma sahip işçi sınıfı ideolojisini ayırırsak, bu ideolojik kümelerin tümünü birden belirleyip denetleyen, her birini içine almakla birlikte kendisi tek tek onlardan hiçbirine indirgenemeyen daha soyut bir ideolojik biçimlenme, bir *egemen ideoloji* olarak ortaya çıkar.[20] Bir bakıma, Türkiye'de bir dönem çok tutulan Batıcı "sivil toplum" tarihsel süreç içinde belirginleşmiş, böyle bir *egemen ideoloji*dir.

Burada, akla ilk gelen kemalizm oluyor. Kuşkusuz, kemalizmin bu anlamda egemen bir ortak payda ideolojisi olmasına çalışılmıştır. 1930-40 döneminin tüm çabaları da, bilinçli-bilinçsiz, buna yönelmiştir. İstenmiştir ki kemalizm, tek tek hiçbirine indirgenmeden, sosyalizm dahil, çeşitli ideolojik kümelenmelerin tümüne birden nüfuz edip onları belirleyici bir konuma gelebilsin.

Bu çabalarda başarılı olundu mu?

Bir yere kadar evet, bir yerden sonra hayır. Kemalizmin bu anlamda egemen bir ortak payda ideolojisi olmasına çalışılmıştır. 1930-40 döneminin tüm çabaları da bilinçli-bilinçsiz, buna yönelmiştir. İstenmiştir ki kemalizm, tek tek hiçbirine indirgenmeden, sosyalizm dahil, çeşitli ideolojik kümelenmelerin tümüne birden nüfuz edip onları belirleyici bir konuma gelebilsin.

Bu çabalarda başarılı olundu mu?

Bir yere kadar evet, bir yerden sonra hayır. Kemalizmin monolitik ve dayatıcı biçimlendirilişi, daha sonraki çeşitlenme ve açılım dönemlerinde yeterince işlevli olmasını engellemiştir. Daha önceden bastırılmış yönelimlerin kemalizmin bir "egemen ideoloji" olarak biçimlendirilmeye çalışıldığı dönemden *sonra* yeniden fışkırması, önemli bir işlevsel engel oluşturmuştur. Kemalizm, kendisinden farklı yönelimlerle aynı süreç içinde serbestçe karşılıklı ilişkiye giremedi. Bu nedenle, belirli bir karşılıklı içselleşme sağlanamadı. Sonuçta kemalizmin değişik ideolojik yönelimlere nüfuz etmesi ve onları belirlemesi şöyle dursun, kendisi daha sonraki oluşumlar tarafından çeşitli yönlere çekilmeye başlandı.

Sonuçta kemalizm, daha doğrusu kemalizmin belli bir yorumu, bir yerde elbet bir ortak payda ideolojisi işlevi gördü. Ancak bu, onun her biçimlenmeye nüfuz edebilen özgün ideolojik gücünden çok siyasal zor kullanımının bir sonucu olarak sağla-

nabildi. Geçerken not ediyorum: Türkiye'nin geçmişinde siyasal zor kullanımına da gerek kalmadan, kemalizmle içselleşmeye en yatkın ideolojik şekillenme, sosyalist düşünce olmuştur...

Bu durumda 1930-40 ideolojisinin güncel boyutu, anlamı nedir?

Türkiye'nin geleceğinde 1930-40 ideolojisinin, reel ve akıcı bir önemi olmayacaktır. Ancak bugüne dek olduğu gibi bundan sonra da, Türkiye düzeninin ekonomik siyasal bunalımlarını olağanüstü koşullarda çözmek üzere geçici olarak sahneye çağrılanlar, gene aynı ideolojiyi temsil ettikleri varsayılan kadrolar olacaktır.

Son olarak, Türkiye solu için sonuçlar çıkartmak mümkün.

Önce şunu belirtmek istiyorum: Geleneksel olarak Türkiye solu, çeşitli kemalizm yorumlarını kendine en çok içselleştirmiş ideolojik kümelenmeyi oluşturdu. Gene geçmiş için, şunu söylemek de mümkün: Türkiye'de sosyalizm, kemalizmle, kemalizmi sahiplenmede rekabet içine girdi. 1920-60 dönemi tam tamına bu oldu. Kemalizmin etkinliği 1961-71 döneminde de sürdü.

İlk nüveleri özellikle Kurtuluş Savaşı yıllarının dinamizmi içinde görülen, ancak daha sonra kemalist dönemin monolitikliği içinde bastırılan eğilimlerin giderek yeniden uç vermesi, üstelik bu eğilimlerin sık sık gelen askeri darbeler sonucunda daha inandırıcı söylemler de bulabilmeleri, bir kopuş kanalı oluşturdu. Aşağı yukarı benzer biçimde, özellikle 12 Mart dönemi ile yaşananlar, sosyalizm-kemalizm ilişkileri konusunda çok daha sağlıklı ayrımların yaşanmasına olanak tanıdı. Açık söylemek gerekirse, bugün bu ayrışma süreci, tüm nesnel ideolojik temellerinin olgunlaşması anlamında, tamamlanmış durumdadır. Bu, kemalizmin, gerçek sahiplerinin eline yaklaşık 50-60 yıl sonra bırakılması demektir.

Bu durumda sosyalist ideoloji bir arınmayı da yaşamış oluyor.

Böyle bir arınma, yarım yüzyıllık geçmişine karşın kendi başına sosyalist ideolojiyi prangasız mı bırakacaktır?

Bu kadar kolaycı olmamak gerekiyor. Çünkü Türkiye'de sosyalizm, kurtulduğu prangaların yerine başkalarını hemen buluyor. Son bölümde yakın geçmişimizde yaşanan bir süreci tanımlamaya, bu sürecin getirdiği kimi yeni prangalardan söz etmeye çalışacağım.

Dördüncü Bölümün Notları

1. Marx-Engels; "Gerınan Ideology", *Collected Works*, c.5, s.59-60.
2. Marx; "18. Brumaire of Louis Bonaparte", *Selected Works*, c.1, s.424.
3. Mete Tuncay; *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, Yurt Yayınları, Ank., 1981, s.186.
4. Haupt-Dumond; *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalist Hareketler*, Çev.: T. Artunkal, Gözlem Yayınları, İst., 1977, s.237-38.
5. Tevfik Çavdar; *Talat Paşa*, İost Yayınları, Ank., 1984, s.372.
6. Sait Halim Paşa, *Buhranlarımız*, Sadeleştiren: F. Düzdağ, Tercüman, s.76.
7. a.g.e., s.145.
8. Haupt-Dumond; a.g.e., s.38.
9. Mihail Frunze; *Türkiye Anıları*, Çev.: A. Ekeş, Cem Yayınları, İst., 1978, s.37
10. Abidin Nesimi; *Anılar, Değerlendirmeler*, Promete Yayınları, İst., 1979, s.37
11. İhsan Ilgar; *Mütarekede Yerli ve Yabancı Basın*, Kervan Yayınları, s.65
12. Şefik Hüsnü; *Seçme Yazılar*, Aydınlık Yayınları, İst., 1971, s.58.
13. a.g.e., s.211-12.
14. *Komintern Belgeleri; Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi*, Çev.: F. Bursalı, Aydınlık Yayınları, İst., 1979, s.128.
15. Zafer Toprak; *Türkiye'de "Milli İktisat" 1908-18*, Yurt Yayınları, Ank., 1982, s.410
16. H. Cahit Yalçın; *Siyasal Anılar*, İş Bankası Yayınları, İst., 1976, s.52.
17. Celal Bayar; *Atatürk'ün Metodolojisi ve Günümüz*, Kervan Yayınları, İst., 1978, s.69
18. H.V. Velidedeoğlu; *Anıların İzinde*, Remzi Kitabevi, İst., 1977, s.202.
19. F. Engels; *Selected Writings*, c.3, s.487-88.
20. N. Poulantzas; *Faşizm ve Diktatörlük*, Çev.: A. İnsel, Birikim Yayınları, İst., 1980, s.77.

5 BÖLÜM

BİR SÜRECİN ANATOMİSİ

I- Genel Tanıtım

Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye solcusunun son yirmi yıl içinde yaşadığı bir sürecin genel hatlarını vermeye çalışacağım.

Söz konusu sürecin değerlendirilmesiyle çalışmanın bundan önceki bölümleri arasında organik bir bütünlük olduğunu sanıyorum. Bu bütünlüğü, en basit biçimde şöyle anlatabilirim: Türkiye'de, solda, belirli bir tipolojinin yaşadığı süreç ve bu süreç içinde aldığı görünümler son tahlilde, onun marksizme yaklaşım biçimini de belirlemektedir. Yükseliş dönemlerinde marksizmin "savaşçı" yönlerinin, yenilgi ve gerileme dönemlerinde ise "hümanist" özelliklerinin adeta bir kural olarak öne çıkarılması, bir rastlantı değildir.

Çalışmanın bütünü bu açıdan ele alınırsa, ortaya şu çıkıyor: İlk üç bölümde eldeki teorik miras, ona yaklaşanların öznel konumlarından bağımsız biçimde ve en duyarlı noktalarıyla sergilenmeye çalışıldı. Dördüncü bölümde, marksizme bu ülkenin toprağında yaklaşmaya çalışanların içinde bulundukları *genel* ortam çizilmeye çalışıldı. Bu son bölümde ise, daha da özele inilecek. Bir yandan ele sınırlı bir tarihsel kesit *almışken*, öte yandan teorik mirasa yaklaşan özne olarak, son otuz yılın *bireyi* ön planda tutulacak.

Kısacası amaç, Türkiye solcusunun son yıllarda yaşadığı süreci çarpıcı yönleriyle öne çıkartmak ve sürecin bugünkü evresinde yapılabilecek *müdahaleci* girişimlerin koşullarını belirlemek. Burada, basit bir soru akla gelebilir: Bir süreci tanımlamaya çalışmak neyse de, ona "müdahale" etmek zorunlu mu? Dahası, böyle bir müdahalenin olanaklarına sahip olunabilir mi; mümkün müdür bu?

Kuşkusuz, "müdahale" sözcüğünden, sabit bir mevzide konumlanıp o mevziden başka hedefleri topa tutmayı, bu hedeflere "doğrucu" atışlar yapmayı anlamamak gerekir. 1987 yılı tamamlanırken Türkiye solunun diri kesimleri "müdahale" gereğinden, daha çok bunu anlıyorlar. Önce bir konum, sonra bu konumdan birtakım doğruların peş peşe sıralanması... Bu doğruları algılayan unsurların seçimlerini düzeltip doğru mevziyi seçmeleriyle de iş tamamlanmış olacak.

Bu kadar kolay olduğunu ve olacağını sanmıyorum.

Eğer "müdahale"den anlaşılan, gerçekten de "hep doğru olmuş" bir kategorinin başkalarını kendi yoluna davet etmesi ve etkinliklerini bu doğrultuda sürdürmesi ise, bu tür müdahalelerin mutlaka sonuçsuz kalacakları şimdiden söylenebilir. "Müdahale"den başka bir sürecin anlaşılması gerektiğine inanıyorum ve başlarken bunun tanımından yola çıkmayı öneriyorum.

Diri unsurlar, ölgünler. Marksizme ortodoksça sahip çıkanlar, böyle bir anlayışa kuşku ile bakanlar. İnsanları diri tutmak için eski örgütlenme ve deneyimlere tam tamına yeniden sahip çıkılmasını dayatanlar, aynı örgütlenme ve deneyimlere daha gözden geçirici bir tutumla yaklaşanlar. Gerçekten kavga etmek isteyenler, kavgacı görünmeye çalışanlar. Nihayet, Türkiye'de sosyalizmi bir iktidar biçimi olarak düşünenler ve son hedef olarak legale çıkmış bir yerleşik partinin varlığından ötesine kafa yormayanlar...

Türkiye solunda bunların hepsi var. Ve Türkiye solu, bu aşamada herhangi bir tekil önderliğin *belirleyici* müdahalelerinden ya da sürükleyiciliğinden yoksun, mevcut eğilimlerin kendiliğinden devinimi ile, bir bileşkenin ürünü olarak, "bir yerlere" doğru gidiyor. Bu kendiliğindenliği, bir süre daha veri almak mı gerekecek? Bu aşamada, başka bir olasılık ya da almaşık var mı?

Sonra, "müdahale"den ne anlaşılmalı? Çizilen tablo, "müdahale"nin nesnel koşullarının da yokluğu anlamına gelmiyor mu?

Tam olarak böyle söylenebileceğini sanmıyorum. Çünkü, kendiliğinden görünüme karşın, bir bütün olarak sol topluluğun devinimi, çok önemli ayrışmalara daha şimdiden gebe görünüyor. Az önce çizilmeye çalışılan heterojen tabloda birarada yer alan ögeler, mutlaka köklü bir ayrışma süreci de yaşayacaklardır. Önemli olan ve "müdahale"den anlaşılması gereken, söz konusu ayrışma dinamiklerini bugünden yakalamak ve yarına, gerçek ayrışma momentlerine bir ana eksen çevresinde hazırlıklı olmaktır. Müdahaleden anlaşılması gereken, yaşanması zorunlu ayrışmaların katalizörlüğü için bugünden, teorik-pratik hazırlıklara başlamaktır.

Bu çerçevede bakıldığında, ilk üç bölümde söylenmeye çalışılanlar, gelecekte yaşanması zorunlu net yarışmaların teorik zemini olarak değerlendirilmelidir. Hümanizm, tarih anlayışı, ekonomizm, aşamacılık vb. Türkiye solu *bugün*, ayrışmalarını en net biçimiyle bu kavramlar üzerine oturtacak durumda değildir. Ancak, yarının ayrışmaları şu ya da bu biçimde mutlaka bunlar ve benzeri kavramlar çevresinde odaklanacaktır. "Müdahale", bu odak kavramları bizim gerçekliğimizde biçimlendirip netleştirmek demektir.

Ancak, hiç unutulmaması gereken bir gerçek daha var.

Sözü edilen ayrışmaların ve kopuşların hem öznesi hem de nesnesi, somut insanlar olacaktır. Kısacası, Türkiye solunun insanları. Kimdir bu insanlar? Hangi deneyleri yaşamışlardır? Yarının kopuş dönemleri gelip çattığında, gelişmelerinin hangi aşamalarında olacaklardır? Kritik anların belirleyici ögeleri kavgacı ama sade insanlar mı olacaktır; yoksa bu insanlara teorik olgunluğu anlamlı deneyimlerle bütünleştirebilmiş bilinçli ögeler de eşlik edebilecek midir? Gündemdeki sorular, bunlardır.

12 Eylül'den çıkılırken, sorunların ele alınış biçimlerini belirleyecek, pek basit gibi görünen, ama oldukça anlamlı ipuçları da belirmeye başlamıştı.

"Örgütlenmeye evet, ama örgütsel ipoteğe hayır..."

"Mücadele edelim, ama eskisi gibi bir çakışta alev almayalım..."

"İnsan ilişkilerinde dikkatli olalım, robotluktan uzak kalalım..."

"Geçmişte, kendi kendimize yarattığımız prangalardan kurtulalım..."

Bunlar, yakın dönemde sıkça söylenen sözlerdir. Eğer "tabanı diri tutma", insanlara "şırınga verme" türü pragmatist anlayışlar, "değişen ne var ki" diyen yaklaşımlar ve bu yaklaşımların içerdiği sekterizm bir yana bırakılırsa, bu tür sözleri edenleri bir kalemde silip atmak, böylelerini kaçaklık için gerekçe arayan insanlar olarak damgalamak ne doğru, ne de mümkündür. Özellikle vurgulamak istiyorum: Sivil toplumculuğun, başkaldırıya "elveda" demenin almaşığı, diri kalma adına ilkelliğe tapınma olmamalıdır. Mutlaka dirilikle olgunluğu, mücadelecilikle bilinci birleştiren bir ara yol bulunmalıdır.

Böyle bir yolun aranmasında, öncelikle, Türkiye insanının çok yakın geçmişte yaşadığı süreçler ele alınmalıdır. Daha da önce başlayan, ama 12 Eylül'le birlikte çizgileri belirginleşen bir süreç. Solda pek çok kesimde, yaşanan sürece "bireyleşme süreci" adı veriliyor. Öyle ki, daha "birey" olamadan mücadeleye atılmış, örgütsel bağlanmaları yaşamış insanımız, sonra bunlardan kopup "birey olarak" kendini aramaya başlamış sayılıyor. "Bireyleşme süreci" ne yazık gerçekten de Türkiye'de yaşanan bir soysuzlaşmanın mazereti, cilası haline getirilmiştir. Ancak, işi burada bırakmak, basit tepkicilikten öteye geçememek demektir. Türkiye'de, mücadele etmeye hâlâ kararlı, ancak bir kişilik kazanma sürecini gerçekten yaşamış, kendi geçmişini bu anlamda aşmış insanlar vardır. Gelecekteki kopmaları yaşayıp belirleyecek olanlar bunlardır.

O halde, şu ünlü "bireyleşme süreci"ne daha yakından eğilmek, bu sürecin Türkiye toprağında alabileceği ya da aldığı biçimleri daha yakından irdelemek gerekiyor.

II- Batı Avrupa ve İnsan

İnsan, Türkiye'de özellikle 12 Eylül'ün karanlık günlerinde ve edebiyat dergilerinde sıkça sözü edilen bir süreci, Batı Avrupa'da, burjuva devrim süreci içinde, onun doğal dinamizmi ile birlikte yaşadı. Ağırlıklı olarak 18. ve 19.yüzyıllarda.

Neydi bu sürecin ana hatları?

Birey olarak insan ile dış çevre arasındaki ilişkilerin, ilk kez kurumsal prizmaları atlayarak daha doğrudanlaşması...

İnsanın, dış çevreyle birlikte *kendisinin* bilincine varmada daha elverişli koşullara ulaşması...

İnsanal olan herşeye yaklaşabilme özgürlüğü...

İnsanın toplumsallaştığı ölçüde bireyleşmesi, bireyleştiği ölçüde de toplumsal bir varlık konumuna gelmesi...

Kuşkusuz, yukarıda örnekleri verilenler, burjuva devriminin bireye yansıyışının katıksız teorik bir modeli. Deyim yerindeyse şu: Burjuva devrimleri yukarıdaki süreçlerin hemen ve doğrudan kendisini değil, bunların fark edilebilecekleri koşulları yaratmıştır. Kapıyı aralayıp bunları şöyle bir göstermiş sonra hınzırca kapayıvermiştir aynı kapıyı. Bu anlamda bireyleşme süreci Batı'da tüm içeriğiyle değil, bilince çıkmış olanaklarla realitenin belli bir bileşkesi olarak gerçekleşmiştir. Sonuç olarak Batı'da bireyleşme sürecinin özünü, değişen bir dünyanın insanının kafasına soktukları ile aynı insanın yaşadıkları arasındaki çelişkiden doğan trajedi oluşturdu.

Marksist teoricilerden çoğu, bu trajediyi burjuva devrimlerinin yarıda kalmasına ya da "tam anlamıyla" gerçekleşememesine bağlıyor. Böyle bir yaklaşımın bir yerde anlamsız kaldığını vurgulamalıyım. Çünkü burjuva devrimi, tanımı gereği "yarım" devrimdir. Burjuva devriminin teorik bir düzlemde

"tam"lığı, onun aşılması bir burjuva devrimi olmaktan çıkması demektir. Konumuz açısından somutlandığında, insanı gerçek anlamda yetkin bir birey konumuna getirebilecek koşulları eksiksiz hazırlayan devrim, artık bir burjuva devrimi değildir.

O halde yeniden vurgulanabilir: Bireyleşme süreci, burjuva toplumunda gerçekleşmesi mümkün olmadığı için kısırlaşan bir model ile bireyin pratikteki yazgısı arasındaki çelişkinin yaşanmasından başka bir şey değildir. Eğer bu saptama doğru ise, bundan çıkarılabilecek önemli bir sonuç da şudur: Batıdaki süreçler sanılabileceği gibi güçlü, gelişkin bireyi yaratmamış, söz konusu güçlülüğün ve gelişkinliğin içinden çıkarılabileceği sorunlu, rahatsız ve trajik konumda insanlar bırakmıştır geriye.

Edebiyata, daha doğrusu romana, burada atlanabilir.

Listede yer alanlarla, tabakta insanın önüne konulanlar arasındaki farkın, öznel konumlara nasıl yansıdığını bizlere en iyi burjuva devriminin edebiyat alanındaki büyük gerçekçileri yansıttılar. Lukacs, ahlâk ve felsefenin, giderek edebiyatın bu süreçte devreye nasıl girdiğini şöyle özetliyor: Kapitalizmin çelişkileri insani alanda netleşmeden, onu tümüyle kucaklamadan önce insan dışı nesnel çelişkiler olarak belirginleşiyor. İnsan daha sonra bu nesnelliğin kendisini de kucaklayıp yoğurduğunu farkediyor. Bu nesnel belirginlikler ile insanın kendisi arasındaki ilişki ise, ahlâk, felsefe ve edebiyatın alanı haline geliyor.[1] Buradan hareketle yinelersek bireyleşme sürecinin başında insanın, kendisi ile kendisine dışsal olan arasındaki bağı kurması, en azından bu bağı araştırması geliyor.

İnsan ve dış dünya. Birey ve toplum. Çelişkiler ve "trajik" konum. Bunlar, burjuva devrimleriyle birlikte, ilim, sanat ve felsefede köklü bir atılımın temeli oluyor. Birey-toplum bağlarının zorlanması, *bütünsellik* temasını öne çıkarıyor. Felsefede Hegel'in sistemi, böyle bir bütünsellik peşinde koşuyor. Müzikte, senfoni türü aynı hedefe yöneliyor. Nihayet edebiyatta

roman, birey ile dış çevresinin en yetkin biçimde kaynaştırılabildiği biçim olarak ön plana çıkıyor.

Balzac ile Flaubert, romanda, bireyleşme sürecinin trajik sonuçlarının 19. yüzyıl başlarındaki ilk habercileridir.

Balzac için Büyük Fransız İhtilâli bir "Büyük Yıkılış"tır. Balzac, Fransız İhtilâli'nin zorunluluğunu teslim ediyor. Ancak zorunluluk madalyonun bir yüzü ise yıkım da öteki yüzüdür. Balzac'ta trajik olanakların bireysel yıkımın bir ve aynı şey oluşundan kaynaklanır. Balzac için soyluluğun yıkılması, gerçek anlamda birey olma kaynaklarının da kurutulmasıdır. Özetle, sorulan soru şudur: İhtilâl, daha önce insan olarak güçlü, gelişkin, yetenekli ve cesur olanı yıktı; peki ihtilâlin getireceği yeni düzenin insanları yıktıklarının yerine gene güçlü, gelişkin, yetenekli ve cesur olmanın yeni koşullarını da yaratabilecekler mi?

Vadideki Zambak'ta Bayan Mortasauf'un genç aşığına verdiği öğütler, *Goriot Baba*'da tutkulu Rastignac'ın mahkum olduğu çirkinlikler, *Köylüler*'de "halka" yenik düşen soylu ve güzel insanlar, yukarıdaki soruya hep olumsuz yanıtlar verdirmek için kullanılırlar. Balzac'ın yeniye ilişkin kuşkuları, şöyle özetlenebilir:

- Yenilik, kötü tanımlanmış özgürlük ilkeleri ile, insana mutluluk getirmeyecektir,
- Yenilik, iddialarının aksine, toplumun sınıflara ayrılmasına son veremeyecektir,
- Yenilik, kendisi ile insan arasında onu bağlayan yeni sözleşmeler imzalanmasına yol açacaktır,
- Bu sözleşmeler, getirip götürdükleriyle bireyin ilgi alanı içinde oldukları ölçüde, onun etkileme gücünün ötesinde kalacaklardır.

Balzac çok açık biçimde Büyük Yıkılış'ın, yani İhtilâl'in bir büyük yeni tutsaklık yaratacağını vurguluyor. Feodal düzenin insanları boşlukta değillerdi. Yeni düzenin insanı ise hukuken

özgür de olsa, tarihin fiilen boşlukta sallanan yeni tutsağı olacaktır. Büyük Yıkılış'la gelen yeni toplumun insana getirecekleri konusunda Balzac'ın verdiği kötümser haberin özü şu oluyor: *Yenilik, yeniden tutsaklaştıracaktır...*

Burjuva devrimi, belirli bir feodal seçkin tipolojisini belleklerden silemedi. Feodal seçkin, temsilcisi olduğu sömürü düzeninin dışında, ortalama insan için bir güç ve yücelik sembolüdür. Yalnızca bir güç ve yücelik mi? Feodal seçkin, sıradan insan için, insanal dürtü ve özlemlerin somutlanmış biçimidir aynı zamanda.

Çarpık biçimde de olsa, feodal seçkin tarihin karşısında daha güçlüdür. Köşesine kapanıp kalmaz; çok gezer, çok görür, savaşır, değiştirir, sever, sevilir ve zaman zaman da hakşinaslığın, bonkörlüğün örneklerini verir. Bu insanı hukuki ve pratik düzlemlerde yok eden burjuva devrimi, feodal seçkinin çarpık da olsa sergilediği bir ideal tipolojiyi yeniden kimde yaşatacak?

Flaubert ve Emma Bovary, devreye burada giriyor.

Emma Bovary, bir kadın Don Kişot'tur. Flaubert'in Bovary'si, yaşamı boyunca bir sorunun yanıtını arıyor: İnsan, sıradanlığın dışına çıkıp mutlu olabilir mi? Bovary, sınırsız tutku ve coşkuların, büyük bir sevgi potansiyelinin taşıyıcısıdır. İyi de, kime sunacaktır bunları? Yaşadığı koşullarda, çevresini saran insanlardan kim layıktır buna? Bovary'nin trajedisi burada başlar. Çünkü yaşadığı toplumda sıradan olmayan düşler, duygular, tutkular, sıradanlığın o ağır törpüsüne mahkumdur. Çünkü, ortam sıradandır. Egemenlik, sıradanlığındır. Bu durumda, Bovary'yi bekleyen, ancak ölümdür. Flaubert, romanında Bovary'nin ölümü ile eczacı Homais'nin yükselişini çakıştırır. Tam bir gardrop ilericisidir Homais. Emma'nın ölümü, 1789'un ilkelerinin sıradanlaştırılmasının canlı örneği olan Homais'nin yükselişidir. Bir yerde, tutku ve coşkuların ölümü, ihtilâlin sıradanlaştırılması ile çakışır. Tersine söylenirse ihtilâlin sıradanlaştırılması, tutku ve coşkuların da mezarını kazar.

Balzac'tan sonra Flaubert de bir mesaj ulaştırıyor döneminin insanına: Yenilik, önce sıradanlaşacak, sonra da sıradanlaştıracaktır...

Burjuva devrimleri ile birlikte bireyselleşme ve toplumsallaşmanın aynı sürecin iki görünümü olarak atbaşı gitmesi, 19. yüzyıl başları gerçekçiliğini trajik bir içeriğe kavuşturdu. 19. yüzyıl gerçekçiliği, bu anlamda, gene insanı odak alan daha önceki "hümanist" yazıdan da büyük farklılıklar gösterir. Burjuva devrimleri öncesinin hümanist yazınında, yüceltilen birey de olsa, toplumsallık boyutu eksiktir. Bu nedenle burjuva devrimler öncesi hümanist yazın, antik Yunan edebiyatının canlandırılmasından öteye geçmez. İnsanı yüceltmek için yapılan, insana Yunan edebiyatındaki tanrılara benzer özellikler kazandırmaktır. Rabelais'nin kahramanlarında olduğu gibi 19. yüzyıl gerçekçiliğinde ise, hem gücü hem de güçsüzlüğü reel temellere oturtulmuş, trajik konumdaki birey vardır ortada. Balzac ve Flaubert'e, kuşkusuz kendi özgünlükleri içinde, Stendhal ve Dickens'ı da eklemek mümkündür.

Batı Avrupa'daki burjuva devrimi, insanı getirip bu noktaya bırakmıştır. Çok açık vurgulamakta yarar var: Batı Avrupa'da burjuva devrimini ve "bireyleşme süreci"nin insanı getirip bıraktığı yer bir kurtuluş ya da "çözüm" değil, atlanması gerekli bir eşiktir. Ortaya çıkan güçlü birey değil, trajik konumdaki insandır.

Burada, ek açıklıklar için kimi parantezler konulabileceğini sanıyorum. Birincisi şu: Burjuva devriminin ilk duraklarında gelişimin getirdiği ekonomik politik çalkantı ile düşünsel-kültürel hareketlenme arasında, az önce de değinilen bir eşitsizlik görülüyor. Aydınlanma düşüncesi ve 1880'lerin başına dek onu izleyen süreç, düşünsel-kültürel planda, antik Yunan edebiyatının adaptasyonunu aşamıyor. Gene yukarıda değinildi: Yunan edebiyatının önemli yanı, tanrısal insanal niteliklerin

yakıştırılmasıyla, gerçekte, insanın yüceltilip tanrılaştırılmasıdır. Aydınlanma düşüncesi ve eski hümanizm insanı odak aldı, yüceltti. İnsan dışı görüneni de, insanla açıklamaya çalıştı.

Kanımca, çanlar da burada çalmaya başladı. Toplum hızla kabuk değiştirirken, burjuva devriminin siyasal uzantıları ortalığı sarsarken, düşüncede, antik Yunan'da ve bugün hep aynı olan soyut insanla uğraşılıyor. Bir bakıma, tarih dışı bir kategori olarak insan. Bu eşitsizlik, kanımca, daha sonraki patlamanın da temelini oluşturuyor. Nesnel gelişimle insan arasında gerekli bağları kurup, onu bu gelişimin akıntısına yerleştiren, yani onu antik Yunan'ın ya da Shakespeare'in insanı olmaktan çıkarıp toplumsal ve tarihsel bir varlık kılmaya yönelik bir birikim oluşuyor. Bu birikimin patlama dönemi 19. yüzyılın ilk yarısıdır. Felsefede Hegel, müzikte Beethoven, edebiyatta gerçekçilik ve toplumsal planda marksizm aynı birikimin somut ürünleridir.

Batı Avrupa, insanlığı buraya getirmiştir.

İkinci bir parantez daha açılabilir. Bunun, günümüz ve Türkiye için önem taşıdığını sanıyorum. Örnekle açıklamaya çalışacağım: Bir barajın yıkıldığını düşünün. Barajın tuttuğu sular, daha önce kuru olan geniş bir alana hızla yayılacak, düzensiz girinti çıkıntılarla yeryüzünün doğal yapısını zorlayacak bir kesimi göl haline getirirken bir başka yüksekliği aşamayacaktır. Eğer önceki baraj gölünde balık varsa, onlar da bu süreci, patlayan baraj ve yayılan sularla birlikte yaşayacaklardır.

Burjuva devrimi-birey ilişkisini buna benzetmek mümkün.

Ancak hiç unutmamak gerekir ki, yukarıdaki, gerçek özgünlüğü ya da dinamizmi ile *bir kez* yaşanabilecek bir süreçtir. Yıllar, yüzyıllar geçtikten sonra, barajın yıkılmasıyla yayılan suların nereye dek gidebildiği belliyken sınırlar peşinen çizilmişken, aynı süreci özgün biçimde yaşama olanağı yoktur artık. Sonra, barajın yıkılmasıyla olanları bilip buna göre

davrananlar, bir daha böyle büyük patlamalara, üstelik de kendi denetledikleri süreçlerde izin verirler mi? Türkiye'de yaşandığı ileri sürülen "bireyleşme süreci"nde, geçmişteki Batı Avrupa dinamizminin tüm boyutlarıyla gerçekleştiğini ileri sürmek, hiç de gerçekçi değildir. Türkiye'de, birey ile onu çevreleyen ortam arasındaki ilişkilerin sorgulandığı süreçler kuşkusuz yaşanmıştır. Ancak, bu süreçleri özgünlük ve dinamizm açısından çok daha farklı bir konuma yerleştirmek gerekir. Bu konumun ne olabileceğini az sonra göreceğiz.

Batı Avrupa'yı, bir noktada bırakmıştık. Lukacs, Batı Avrupa'nın kaldığı yerdeki insanlık durumunu şu sözlerle özetliyor: "Anlamsız nesnellik karşısındaki güçsüz öznellik."[2]

Lukacs'ın bu saptamasının oldukça özlü ve uyarıcı olduğunu düşünüyorum. Özlü; çünkü gerçekten de bireyleşme sürecinin Batı Avrupa'da gelip takıldığı yer, burası. Aynı zamanda "uyarıcı" da; çünkü marksizmi benimseyenlerin bu açmaza verecekleri bir yanıt olmalıdır... Marksistler, hem nesnelliğin anlamını hem de onun karşısındaki öznelliğin gücünü, en ikna edici biçimde sergileme yükümlülüğünü taşıyanlardır.

Kanımca 19. yüzyılın ilk devrimci demokrat yazarları, bu arada Çernişevski, "güçsüz öznellik" yönünü kıyasıya sorguya çekenlerden biridir. Çernişevski'nin çıkış yolu, daha sonraki tüm siyasal esinlenmeleri bir yana bırakırsak, özde idealist ve "utilitaryen" bir yaklaşımdır.

Gogol, kahramanlar döneminin geri gelmemecesine kapandığını kabul edip "artık alçakları arabaya koşmanın zamanıdır" diyebilecek ölçüde gerçekçidir. Gogol, hiç kuşkusuz çağının toplumsal eleştirisinden etkilenmiştir. Kahramanlarından Çiçikov için dünyada asıl şaşılacak şey, ölümlü insanların elinde büyük servetlerin birikebilmesidir.

Çehov, bir başka dürüst gözlemcidir. Umudun ne olduğunu, nerede bulunduğunu bilmese de, ilke olarak umutsuzluğa kar-

şıdır. "Kayıtsızlık ruhun felcidir, bir çeşit erken ölümdür" diyecek kadar dirençli ve umursamazlıktan uzak baktırır yaşama. Sonra Çehov, en azından bir "çözen kuşağın", yani yaşanan sorunların üstesinden gelecek insanların tarih sahnesine çıkacağına inançlıdır. Gonçarov'un *Oblomov*'u, bir yanıyla Çehov'un çizdiği türden bir kayıtsızlığın ve erken ölümün eleştirisiyle, yeterince vurgulanmayan öteki yönüyle de *Oblomov*'un karşısına çıkartılan almaşık yaşam biçiminin, bir burjuva hareketliliğinin de yerden yere vurulmasıdır. Turgenyev'de ise birey toplum ilişkileri giderek politik bir içerik kazanır. Dünyayı değiştirmeye soyunan, bu anlamda etkin bireyler, Turgenyev'in dingin Rus toplumu karşısına çıkartmak istediği kahramanlardır. Nihayet Tolstoy'da, Rusya'da gelişen burjuva ilişkilerdeki kokuşmuşluğun bireysel düzlemde en acımasız eleştirisini bulabiliriz.

Bu kısa özetten çıkartmak istediğim sonuç şu: Batı Avrupa edebiyatı, "anlamsız nesnellik-güçsüz öznellik" çıkmazından sonra, daha çok kendini yineliyor. Söz konusu formülün hem aşılması, hem de daha yeni ve yetkin "kanıt"larla pekiştirilmesi süreci, kıtanın doğusunda, Rusya'da gündeme geliyor. Rus edebiyatı, hem bireyleşme sürecini hem de onun yazınını kaldığı yerden devralıyor. Ütopik modeller çerçevesinde de olsa, Turgenyev'de, bireyin karşılaştığı açmazların "bağlanma" ve siyasal etkinlik kavramları çerçevesinde çözüm ipuçları belirgindir. Gorki'de gene insanı dünyayı değiştirme etkinliğine soyunduracak, böyle bir etkinliği gerekli kılan ortam en ince biçimde çizilir.

Dostoyevski'yi ise çok farklı bir konuma yerleştirmek gerekiyor. Dostoyevski, çağının bilincinde olan, ama belki bir "ruhsal" konum nedeniyle, bilincinde olunan çağa özgü çıkış yollarını hem gösterip hem de bunları gözden düşürmeye yönelik çaba içine de girebilen bir "muzip"tir. Dostoyevski, "anlam-

sız nesnellik güçsüz öznellik" sloganını pekiştirip tahkim etmek üzere görevlendirir kahramanlarının bir bölümünü. Bu nedenle Dostoyevski'nin kahramanları çoğu yerde bilimselliğe (nesnelliğin anlamı) ve bağlanmaya (öznelliğin gücü) açıkça saldırıya geçerler.

"Yeraltı adamı", burjuva edebiyatında bugüne dek aşılamamış bir düzeydir. Dostoyevski'nin yeraltındaki adamı, insanların, yasaları kavrayıp bu yasalar doğrultusunda akılcı bir toplum kurabileceklerini kabul eder. Ama, evet, ama bu da bir çözüm olamaz ki... Çünkü bir kere bilimsellik sıkıcılık demektir. İki kere ikinin dört ettiği bir bilimsellikte, bilinmeyen kalmayacağı için, özgürlük de olmayacaktır. Çünkü özgürlük yeraltındaki adama göre, bilinmeyenlerin varlığını gerektirir. Sonra, akılcı bir düzen kurulsa bile insanlar, salt can sıkıntısından, bu kez akılcı olmayana karşı bir eğilim göstereceklerdir. Neden? Çünkü insanlar ahmaktır!

Bu durumda Dostoyevski'ye ilişkin olarak Gorki'nin söylediklerine hak vermemek mümkün mü: "Dostoyevski'nin dehası tartışılmaz, yalnız betimleme yeteneğinin gücü Shakespeare'inkine eşitti. Ancak kişilik olarak dünyayı ve halkı yargılamaya görevlendirilmiş bir kişi olduğunu düşünürsek, bir ortaçağ engizisyoncusu rolünü ona uygun görürdük."[3]

Evet, Dostoyevski ve başta yeraltındaki olmak üzere onun insanları "anlamsız nesnelliğe" bilimsellikle anlam kazandırma girişimlerine hep kuşkuyla baktılar. Ya "öznelliğin gücü"? Bu konudaki "hınzırca" yanıtını, gene bir Dostoyevski kahramanından dinlemek mümkün: "Belki ben de yardım etmek isterim insanlığa, edeceğim de; belki o ateşli ülkücülerden de on kat çok edeceğim; ama bunu benden kimsenin istemeye kalkışmamasını... zorlamamasını isterim. Bu konuda özgür olmalıyım; istemezsem parmağımı oynatmam... benim gibi iz bırakmadan yok olup gidecek bir insanlığı niçin ille de sevmeliyim... Hem

madem ki dünyaya bir kere geliyorum, onlardan, insanlığın geleceğinden bana ne? İzin verin de kendi çıkarlarımın nerede olduğuna kendim karar vereyim"[4]

Aşağı yukarı bu kadar. Ama kesinlikle küçümsememek gerekiyor. Yaklaşık yüzelli yıldır, marksizmin bilimselliği ve "politik bağlanma" türü sorular gündeme geldiğinde, karşı taraftan, daha yetkin, daha "rafine" yanıt gelmemiştir. Çok açık yazmak gerekiyor: Bu alanda, bilime ve bağlanmaya reddiye anlamında, Dostoyevski'yi, yeraltındaki adamını ve diyelim Dolgorukiy'i aşmak, mümkün değildir.

Ancak, Dostoyevski'yi gerçekten "büyük" yapan ögeler başkadır. Gorki'nin söyledikleri dışında, bir gerçeğe daha parmak basılabilir. Dostoyevski, bir başka çerçevede, çok dürüsttür. Bizler, yeraltındaki adamın köpeksi bilgiçliklerine ne denli kızarsak kızalım, aynı adamın zavallılığını da bizlere en iyi biçimde gene Dostoyevski'nin kendisi anlatır. Yeraltındaki adam, o bilgiç ve derin düşünce, yerin üstüne çıkıp insanların arasına katıldığında, sıradan bir yalak olup çıkar. Dostoyevski, bağlanmayı, inanmayı reddeder; ama bunların tersini de *yüceltmez*. Açık konuşmak gerekirse, inanma ve bağlanmanın tersinin *yüceltilmesi*, gelişkin kafaların değil, 12 Eylül sonrası sivil toplumculuk furyasında, üçüncü sınıf yazarların işi olmuştur. Kuşkusuz Türkiye için...

Toparlamak mümkün. Burjuva devriminin bireyleşme süreci, 19. yüzyıl boyunca nitel bir sıçrama yapamadı. Gelişme, algılama eksikliğinden çözümsüzlüğe doğru ve yavaşça oldu. Yalnız, marksizmin doğrudan ve dolaylı etkileri "anlamsız nesnellik-güçsüz öznellik" formülünün sıkı sıkıya sorguya çekilmesini de getirdi. Yerüstüne çıkmak isteyenler, nesnelliğin anlamı ve öznelliğin gücü konusunda yeni kuşkular, yeni sorular türettiler. Bunlardan en sonuncusu en çapsızı oldu: Sivil toplumculuk, yer üstüne çıkmaya karar veren kuşkucunun

yerüstünde bulduğu en kişiliksiz mekân oldu. Başka ülkeleri bilmiyorum ama, Türkiye için kesinlikle söylenebilecek olan şu: Türkiye'nin yeraltı insanlarının bir sıçrama ile kişilik kazanıp inanç ve bağlanma sorunlarını aşmaları, teorik olarak mümkündür. Ancak, yerüstüne sivil toplumculukla çıkmış olanların kendilerini aşmaları mümkün değildir.

Bunu daha açabilirim.

19. yüzyıl edebiyatı, bir uçurum edebiyatıdır. Bireyleşme süreci, insanı bir uçurumun kenarına getirmiştir. Çünkü, kapitalizmin yarattığı nesnel olanaklarla, aynı düzenin insanı mahkum ettiği çaresizlik arasındaki çelişki, insana bir büyük özgürlük tanımıştır: Bir uçurumun kenarına kadar gelip, yapamayacaklarına ilişkin olarak düş kurma özgürlüğü. Balzac'ın kimi tipleri "uçurumların kıyısına gelip derinliklerini tahmin etme, sonra geri çekilme zevki"nin tutsağıdır. Dostoyevski'nin pek çok kahramanı da, henüz düşmeseler bile, uçurumun üzerindeki köprülerde riskli yolculuklar yapmaktan zevk alırlar. Bu durumda, burjuva devrimlerine koşut olarak yaşanan bireyleşme sürecinin yarattığı gelişkinlik, uçurum seyretme ve bundan zevk alma gelişkinliğidir. Bireyleşme sürecinin daha gelişkin aşaması ise, aynı uçurumu atlayabilmektir. Bu da artık burjuva devrimi dinamizminin, ona özgü bireyleşme sürecinin *ötesinde* bir olgudur. Devrimci mücadelelerinin devraldığı ilk öncüler, burjuva devrimlerinin doruğunda, uçurumları atlayabilenler olmuştur. Uçurumdan atlayabilenlerin tümü, elbette devrimci olmaz. Ama uçurum atlamadan da hiçbir şey olunmaz.

Günümüzün sivil toplumculuğu uçurum seyretme gelişkinliğinden de geride bir noktadır. Günümüzün ortalama sivil toplumcusu, atlayanlara dudak büker, seyredenlerden ürker; onun için uçurum, mümkün olduğunca uzak kalınması gereken noktadır.

Ortada bir soru daha var: İnsan, yılların bilgi ve deney biriki-

minden yararlanabilecekken, sorun gene büsbütün belirsiz bir uçurumu atlama sorunu mu? Tam tamına böyle denirse, kuşkusuz, söz konusu birikimin bir anlamı olmadığını kabul etmek gerekecek. Tam tersi söylenirse, bu kez günümüz insanı için, demokrasi, barış, insan hakları gibi, modelleri önceden belirgin kimi uğraş alanlarında en küçük bir uçurum atlama riski bile kalmadığı tezi benimsenmiş olacak. Ancak, günümüzün koşullarında, böylesine dingin bir kanalı seçenlerden yeni bir toplumun öncüllerinin çıkması çok güçtür.

İki uç da doğru değilse, bir başka yolu denemek gerekiyor.

III- Tarih ve İnsan

Üçüncü yolu ararken, bir parantez gerekli oluyor. Öncelikle açıklığa kavuşturulması gereken nokta şu: Tarihin, bireylerin aktif rol alıp katkıda bulunmalarını anlamlı kılacak bir nesnelliği, az çok belirgin bir doğrultusu var mıdır?

Marksistlerle, marksist olmayıp genel hatlarıyla "ilerici" bir konumda yer alanlar arasındaki en önemli farkın, bu sorunun yanıtında yattığını sanıyorum. Birey ile tarih arasındaki ilişkinin kuruluş biçimini belirleyen, bu soruya verilen yanıttır. Sınıf bilinci mi, tarih bilinci mi? İkisini karşı karşıya koymak, kuşkusuz anlamsız olacaktır. Ancak, şunu da vurgulamak gerekiyor: Tek başına ve dar anlamda sınıf bilinci, doğrudan doğruya tarih bilincine götürmüyor. Tarih bilinci, kendi başına sınıf bilincinden çıkmıyor. Sınıf bilinci, tarih bilincinin gerçekleşmesinin aracı olarak işlev görüyor. Başka türlü söylenecek olursa, sınıf bilinci, genel anlamda tarih bilincinin, işçi sınıfının malı haline gelmiş özel bir biçimidir. "Suya atılan bir taş, hem yüzeyi, hem de derinliği dalgalandırır." Doğrudur. Bunun gibi, tarih bilinci, sınıf bilinci olarak kitlelere ulaştığında hem yatay olarak (toplumun farklı kesimleri ve en başta işçi sınıfının kitlesi) hem de derinliğine (işçi sınıfının öncüleri) bir dalgalanma yaratıyor. Tarih bilincine sahip ilk öncülerin misyonu, hem yüzeyi hem de derinliği dalgalandırmak üzere, suya atılan bir taşın işlevine sahiptir.

Tarih bilincinin temeli, toplumların gelişiminin bir nesnelliği olduğunun, tarihin bu nesnellik doğrultusunda belli bir "mantık" sergilediğinin, gelecekteki gelişimin de ancak aynı doğrultuda gerçekleşebileceğinin ortaya konmasıdır.

Ancak, hemen söylemek gerekiyor, bu kadarıyla alındığın-

da, tarihe yaklaşım bilimsel de olabilir, idealist de. İdealist öz de taşısa, tarihe, geçmişi, bugünü ve geleceği kapsayan bütüncü bir mantıkla yaklaşılması düşünce tarihinin en önemli adımlarından biri olmuştur. Hegel'in önemi de buradan kaynaklanır.

Marx'ın katkısı ise, bütünselci ama idealist tarih anlayışlarını bu kabuklarından sıyırmasıdır. Ancak, marksist olmayan bilim adamlarını zaman zaman şaşırtan bir noktaya burada değinmek gerekiyor: Marx, önsel olarak sınıf mücadelesinin bilimsel temellerini keşfedip, tarih teorisine buradan hareketle ulaşmış değildir. Tersine, Marx'ın yola çıktığı, belirli idealist tortular da taşıyan, önsel bir tarih modelidir. Bu tarih modelinin işlenmesi ve geliştirilmesi ile idealist tortular atılmış, model sınıfsallık temeline oturtulmuştur. Marx'ı sınıf mücadeleleri gerçeğine götüren, belli bir tarihsel dinamizm modelidir.

Pek çok bilim adamı, Marx'ın önsel çıkışının "idealist" bir tarih anlayışı olmasını, sisteminin zaafları arasında saymaktadır ki, bunu anlamak oldukça güç. Bu, bir bütün olarak marksist çözümleme sürecinin özünü anlamamak demek oluyor. Şu da bir gerçek değil mi: Marx, kapitalist düzenin temelini oluşturan artı değer sömürüsü olgusunu bilimsel temellerine oturtmadan, bir düzen olarak kapitalizmin çöküşünü görmüştür. Manifesto, kapitalist toplumun "hücresi"ne dek ulaşmış bir nesnel çözümlemenin değil, belli bir tarih anlayışının ürünü olarak kaleme alınmıştır. Bu eksiklik, kendi başına, onun bilimsel olmadığını göstermiyor kuşkusuz. Marx'ın katkısı, tarihselliği bilimsellikle buluşturup gelişkin bir tarih bilinci için gerekli çerçeveyi çizmesidir.

Tarihin nesnelliği, bu nesnellik içinde de onun bir "hedefi", doğrultusu olduğunu görmek... Marksist bağlanmanın çıkış yeri burasıdır. İnsanları demokratlık ya da yurtseverlikten marksizme ulaştıran nokta da buradadır. Çünkü ancak bu noktada marksizm bir kalkınma reçetesi, bir sosyal adalet aracı vb.

olmaktan öteye, araçlarla amaçları kaynaştıran bir bütünlüğe ulaşmaktadır.

Bu noktaya ulaşmak, bireysel dinamikler alındığında, hiç de kolay değildir. İlgi ve sempati politik bağlanma noktasına ulaşıncaya dek, acımasız bir seleksiyon süreci giriyor sahneye. Neden?

Görebildiğim kadarıyla neden, ikili bir yapı taşıyor. Birincisi: Tarihin mantığını kavrar gibi olanın, bireysel gelişim eksiklikleri ya da güçsüzlükleri. Hele hele yaşanan somut düş kırıklıkları aşılamıyorsa, gelişim düzeyi buna elvermiyorsa, seleksiyon süreci ellerini ovuşturarak bekleyecektir böylelerini. Yeterince gelişkin olmayan bu birey, tarihin mantığına olan inancını gene de tümüyle yitirmeksizin bir köşeye çekilip bekler. Uçuruma yanaşmaya hiç cesaret edemez. Sonra, bekleyiş süreci uzadıkça, tarih bilincinin son kalıntıları da yitip gider. Bu, doğrudan doğruya, bir dönemin sosyalistlerinin demokratlaştığı süreçtir. İkincisi: Yaşam, gelişkinlikleri tek yanlı olan bireyler de çıkarıyor ortaya. Tek yanlı gelişkinlik, tarih bilincinin gerektirdiği özverileri yeterince besleyemiyor, politik bağlanmanın zorunlu kıldığı dengeler sağlanamıyor; bunlar bireye birer yük ya da "ödün" gibi geliyor. Bu tek yanlı gelişkinlik, insanların bambaşka uçurumlardan atlamalarına yol açabiliyor en çok. Seleksiyon süreci, ikili yönü ile böyle işliyor.

Birey olarak gelişmenin önemli ölçütlerinden biri, özel bir tarihselliğin ve mekânın ötesine taşırılabilmesidir. Düzgün bir karayolunda, büyük bir hızla yol alan bir sürücü için, hız ve alınan mesafe hep büyüktür. Çıkış noktası, çok ama çok gerilerde kalmıştır. Ancak aynı sürücünün, kendisini bir de "yukarıdan" görebilmesi gerekir. Örneğin, belli bir yükseklikten bakıldığında, hız ve alınan mesafe, "bütün"e oranla daha gerçekçi ölçüler içinde görülebilecektir. Tarih bilinci ve sağlıklı bir bağlanma için zorunludur böyle bir bakış.

Zamanı soyutlayabilmek, zamana soyut olarak bakabilmek, bireysel bağlanmanın canalıcı noktasıdır. Zamanı dar biçimde düşünebilenler için, umut giderek azalacaktır. Somut olarak söylenebilir: 1917, onlar için iyiden iyiye uzaklarda kalmıştır. Zaten akıp giden zaman neleri "çok gerilerde" bırakmamıştır ki... Soğuk Savaş, Kore, Vietnam, 1968'lerin o başkaldırı günleri, nihayet 1970'lerde Avrupa'yı saran yükseliş... Hepsi geçip gitmiştir onlar için; en çoğu şu ünlü nostaljik tad için geri çağrılırlar, o kadar.

Oysa tümü, insanlık tarihinin bir kesiti olarak "geçmiş"ten çok "dün"dür. Eğer ideolojik-politik uzantıları açısından bakılırsa, bunların tümü bugün de yaşanmaktadır. Gerçekte, çok gerilerde kalan, yaşananlar değil, onu yaşayanlardır.

Tarih bilinci ile bireysel gelişkinlik, tek başlarına gidebilecekleri yolun daha çoğunu, birlikte ve birbirlerine katkıda bulunarak alabiliyorlar. Bu birliktelik, doğrudan doğruya "güzel insan"ın tanımı oluyor.

"Güzel insan" bireysel gelişkinliği ile tarih bilincini, mücadele içinde kaynaştırabilen insandır.

IV- Bizim İnsanımız

Buradan Türkiye'ye yeniden dönmek istiyorum. Türkiye'de 12 Eylül'ün en karanlık günlerinde, siyasal etkinliklerin askıya alındığı ortamda bir tartışma furyası aldı yürüdü. Türkiye solu büyük bir keşifmiş gibi "birey olmadan kavgaya atılan" insanları eleştirip rahatlamaya çalışırken, "güzel insan" ve kuşaklara ilişkin tezler aynı sürecin tuzunu biberini oluşturuyordu.

"Güzel insan mücadeleci insandır" tanımıyla başlanabilir. Bana, doğru ama eksik geliyor. Güzel olmak için mücadele etmenin zorunlu olduğuna inanıyorum. Ama, mücadeleciliği güzelliğin yeterli koşulu saymak mümkün olmuyor. Türkiye'de pek çok ölçüt açısından mücadeleci sayılabilecek, ama pek de güzel sayılmayacak çok insan var. Geçmişe dönülüp Şefik Hüsnü'ye bakılabilir. Mücadeleci olduğu tartışılmaz. Ama nedense hep yalnız kalıyor. Çevresinde, sürekli tepki ve antipati yaratıyor. Mücadeleci Hüsnü'yü, güzel bulmak çok güç oluyor. Benzeri, sanıyorum Hikmet Kıvılcımlı için de söylenebilir. Türkiye'de solun en mücadeleci insanları, mücadele çizgilerini besleyecek yeterli katılım bulamadıkları için ve o oranda kendi kendilerine karşı mücadele eden insanlara dönüşüyorlar. Solun dışında, bir Ecevit olayını tanımlayabilecek ögelerin, geçmişte ve bugün solun pek çok önderi için kullanılabileceğini sanıyorum. Ancak, bir ekleme ile birlikte: Şefik Hüsnü'nün ve Kıvılcımlı'nın durumlarını ve açmazlarını anlamak, ikisini de saygın yerlerine oturtmak mümkün. İkisi ve geçmişteki benzerleri, çorak bir toprakta iğneyle kuyu kazmaya çalıştılar. Böyle bir geleneğin bugün ve gelecek için de model alınması, en çok "hastalık" çağrışımları yaptırabiliyor. Türkiye'de sosyalist hareketin bugün ulaştığı deneyim ve birikimde hâlâ eski mo-

dellere ve tiplerine öykünmek, mücadelecilikten gelen güzelliklerin de erozyona uğramasına neden oluyor.

Türkiye'de insanın serüvenini belli bir kuşakla başlatmak ve sürdürmek istiyorum.

Global olarak bakıldığında Türkiye sosyalist hareketinin bugününde, büyük bir ağırlıkla, üç kuşağın damgası vardır: 30'lular, 40'lılar ve 50'liler. 12 Eylül karanlıklarında yapılan kimi tartışmalarda 30'lulara "romanesk kuşak" adını verenler oldu. 47'liler, biliniyor, Türkiye'nin 1975-80 yılları arasında yaşadığı fırtına ise, kitle olarak, 1950 yıllarında doğanların damgasını taşıdı.

Perde, Yalçın Küçük'ün 12 Eylül'den hemen bir yıl sonra Türkiye sosyalist hareketinin tahlisiye sandalları işlevini gören edebiyat dergilerinin birinde, *Yazko*'da yayımlanan yazısıyla açıldı. Küçük'ün yazdıklarıyla Türkiye'de "teorik yaşayan", Camus'nun *Yabancı* romanını başucundan eksik etmeyen, 37'li bir "romanesk" kuşak vardı. Gene Küçük'e göre bu kuşak Türkiye'nin geleceğinde önemli söz sahibi olacaktı. Küçük'ün kuşak çözümlemelerinde hareket noktasını Aysel Özakın'ın *Genç Kız ve Ölüm* romanındaki kahramanlardan, "romanesk" kuşak üyesi Cemil oluşturuyordu...

Bu romanesk kuşak, Camus'nun *Yabancı*'sını başucundan eksik etmiyor. Çok açık yazmak zorundayım: Özel olarak Özakın'ın ve kahramanı Cemil'in, genel olarak da 37'li kuşağın aydınlarının kendi dönemlerinde *Yabancı*'yı, basit bir özenticiliğin ötesinde anlayabildiklerini hiç sanmıyorum. 37'li kuşağın sol aydınları toplum bilimi ve ekonomide Baran, Seweezy, Bettelheim, Dobb, Jalee, Lacoste vb. olmuş, bunları yazmıştır. 37'li kuşağın sol aydınları politikada CHP'ci, cuntacı, 27 Mayısçı, 22 Şubatçı, 21 Mayısçı olmuşlardır. Bunların hepsini saygıyla karşılamak gerekir. Dönemlerinde, olabileceklerinin en ilerisini olmuşlardır. Ancak, toplum bilimde ve günlük yaşamda bu

denli *politik* olabilen insanların boş vakitlerinde ya da evlilik ilişkilerinde nasıl Meursault ya da Samsa olabildiklerini bir türlü anlayamıyorum. Sözgelimi CHP'nin o dönemi kurmayları ya da çeşitli cunta liderleri ile saatlerce somut politika yapabilen insanların yorgun argın eve dönünce Kafka'ya, ya da Camus'ya sarılmaları, ikiyüzlülük değilse bile, özenticilik oluyor. Anlaşılan, boş yere eşlerine çektirmişler.

Daha açık da yazabilirim. Özakın'ın romanında, Cemil ile Nuray ilk kez "çıkarlarken" utanıyorlar. Utangaçlıklarını bastırmak için Camus'nun *Yabancı*'sından söz ediyorlar ve birbirlerine "işte biz de böyle yabancıyız" diyorlar.[5] İnanılmaz gibi görünüyor, ama inanmak gerek olmuştur. Böylece, yaşasaydı Camus'yu da hayrete düşürecek biçimde, *Yabancı* iki insanı birbirine bağlayan bir utangaçlık bastırma aracı oluyor. Anlaşılan Türk insanının sıcaklığı, Camus'yu ve "yabancısını" bile eritecek bir dereceye ulaşabiliyor.

Tümünü şunun için yazıyorum: 1961-71 dönemi, el yardımıyla, inanılmaz acemilik ve toyluklarla bir şeylerin arandığı bir dönemdir. Politika-bağlanma, varoluşçuluk-küskünlük, hepsi birarada. 37'liler ve 47'liler, bu acemilik dönemini bir arada ve aynı toyluk içinde yaşadılar.

Örnekleri sürdürüyorum: "Yani bu işin benim dışımda görülür gibi bir hali vardı. Her şey, en karıştırılmaksızın olup bitiyordu. Kaderim, bana fikir sorulmaksızın tayin olunmaktaydı."[6] Bu sözler, bireyin "trajik" konumunu ya da yazgısını en didaktik biçimde ifade ediyor ve *Yabancı*'da yer alıyor. Sonra, bu yazgı Türkiye'ye de ithal ediliyor. Yusuf Atılgan'ın *Aylak Adam*'ında gümrüksüz olarak şöyle yansıtılıyor: "Yoksa her şey, ben olmadığım zaman benim olamadığım yerlerde mi oluyordu?"[7] Ancak, hakkını vermek gerekiyor, Atılgan, romanında belirli bir dinamik de yakalıyor. Meursault ithalinden hemen sonra, şu aykırı görüş de var: "Ayak bastığımız her yer dünyanın merkezi oluyor. Her şey bizim çevremizde dönüyor."[8]

Bu ikisinden hangisi aydın?

Öyle sanıyorum ki, ikisi birlikte ve aynı anda. Aydınımsı insan, aynı anda hem herşeyin kendi dışında olduğunu düşünüp hem de ayak bastığı yeri dünyanın merkezi sayan insancıktır. Buradan, aydınımsı olmanın karşıtından hareketle "güzel insanın" ilk duraktaki soyut tanımına ulaşılabilir: Güzel insan, mücadeleciliğini, ayak bastığı özel yeri fetişleştirmeden, var olan merkezlerin her birinde aynı anda sürdürebilen insandır. Güzel insan, özel bir konuma sahip olsa bile, mücadelenin kıvılcımlarını, buradan, yaşamın tüm alanlarına ve bölmelerine sıçratabilen insandır.

İnsan, bu kadarını nasıl başarabilir? Nasıl bu kadar "güzel" olabilir?

Yanıtı, *Gelenek* kitap dizisinde kullanılan bir benzetme ile vermek istiyorum: Tarih bilincine sahip, bilinçli öge, bir tür artı değer üreticisidir. "Güzel insan", mücadele sürecinde, kendisini ayakta ve diri tutmaya yetenden daha çoğunu üretip bununla başkalarını da ayakta ve diri tutan insandır.

Ancak, artı değer üretimi, mutlaka belirli bir kolektiviteyi öngerektiriyor. Kolektivite, hem artı değer üretme konumundaki bireylerin vazgeçilmez malzemesi, hem de ortaya çıkacak değeri çeşitli alanlara yayıp realize etmenin örgütsel biçimidir. Kolektivite ve örgütlülük, içinde yer alan herkesi artı değer üreticisi konumuna getiren, sonra da bu değerleri realize eden tek araçtır. Kolektivite ve örgüt olmaksızın yapılan üretim, en çok, feodal üretime benzer. Belli bir artı *ürün* yaratabilen şeyh, kendisini ve kendisine biat eden tarikatını bir süre geçindirebilir.

Son otuz yılın kuşakları ile sürdürüyorum.

Türkiye'de 1961-71 dönemi, kimi açılardan inanılmaz bir eşitlik içinde yaşandı. En gençler olarak 1947'liler, sonra "romanesk" olduğu ileri sürülen 37'liler ve nihayet bir geleneği taşımaları gereken eski tüfekler... Hepsi, bu on yılın dinamiğini,

hep birlikte ve yeniden öğrenerek yaşadılar. Birbirlerinden değil, kendi yaşadıklarından öğrendiler. 1961-71 dönemi Türkiye'de, öğretmensiz bir öğrenim dönemi oldu.

Aynı şeyi bir ölçüde 12 Mart'tan 12 Eylül'e uzanan dönem için de söylemek mümkün. Türkiye solundaki çeşitli yapılanmaların yönetim kademelerinde yer alan "deneyimli" kuşaklardan bağımsız olarak, 12 Mart'tan 12 Eylül'e uzanan döneme, bir bütün olarak bakıldığında, bu dönemin en genç kuşağı damgasını vurdu. Bu dönemde, daha "deneyimli" 37'liler ve 47'liler, kendi siyasal yönlendirme ve perspektiflerinin çok ötesinde, 50'li yıllarda doğanların yarattığı süreçlerin ve bu süreçlere özgü sorunların gölgesinde kaldılar. Ortaya, siyasal yapılanmaların tümünü aşan, tümünü yönetimdeki kuşaklarıyla esir alan bir gerçeklik çıktı. Aşılamadı.

Önümüzde uzanan sürecinse önemli farklılıklar taşıyacağına inanıyorum. 12 Mart dönemi üç yıl sürdü ve geriye kimsenin beklemediği ölçüde genç ve diri bir sol potansiyel bıraktı. Bu sol potansiyel, geleneksel solda TİP ve TSİP'in beklemedikleri ölçüde devrimci demokrasiye, hep "yanlışlığının ortaya çıktığı" varsayılan bir çizgiye kanalize oldu. 1975-80 dönemi, büyük ölçüde bu kuşağın etkinlikleriyle damgalandı. 12 Eylül ise 12 Mart'tan çok daha kapsamlı boyutlar kazanarak gene çok daha uzun bir süreyi kapsadı. 12 Eylül'ün, geriye, 12 Mart sonrasındakine benzer nicelik ve dirilikte, tüm Türkiye'ye yayılan yepyeni bir kuşak bıraktığını söylemek mümkün görünmüyor.

Bu, solun şanssızlığı değil de, şansı olabilir. 12 Eylül çıkışında, Türkiye solu, daha hazırlıklarını yapamadan gürül gürül akan bir ırmağa atlama durumunda değildir. Bugün 37'lilerden 57'lilere dek "eski"lerin, dörtnala koşan 67'lilere yetişmesi gibi bir sorun yoktur. 12 Eylül çıkışında, geriye büyük bir nicelik kalmamıştır. En yeniler sürükleyici olanaklara sahip değildir.

Böylece Türkiye solunun üç kuşağının, takkesini önüne

koyup, örgütlenmenin ve ideolojik derinleşmesinin, kısacası bir olgunluk döneminin tüm sorunlarını ele alma ortamı vardır. Sorun, bu olanağı değerlendirebilmekte düğümleniyor. Kuşkusuz bir tartışmanın ötesinde, örgütsel yönleri ve girişimleriyle.

Söyleyebileceklerimin sonuna geliyorum. Türkiye'de son otuz yılın üç kuşağı, tek tek değil, birarada, çalışmanın önceki bölümlerinde profilini vermeye çalıştığım marksist teorik politik birikime belli bir olgunlukla yaklaşabilecek düzeye nesnel olarak ulaşmıştır. 12 Eylül döneminin getirdiği "birey" ve "sivil toplum" tartışmaları olgunlaşma dönemi öncesinin son zorunlu tartışmaları olarak değerlendirilmelidir. Ortada, 1961-71 döneminin ham strateji tartışmalarından yakın geçmişin birey odaklı saptırma girişimlerine dek zengin deneyler yaşamış, küçümsenmeyecek bir insan birikimi vardır. Bu birikimin marksist teoriye canlı ve yaratıcı biçimde yaklaşması, ama daha da önemlisi kendi gelişkinliği ile teorik birikimi yeni bir *örgütsel* potada birleştirmesi mümkündür.

Bu olanağın kullanılabilmesi, Türkiye solunun ayakları üzerinde kendi başına durabildiği koşulların, kısacası gerçek bir olgunluk döneminin tescili anlamına gelecektir.

Beşinci Bölümün Notları

1. G. Lukacs; *Avrupa Gerçekliği*, Çev.: M.H. Doğan, Payel Yayınları, İst., 1977, s.147.
2. Lukacs; a.g.e., s.257.
3. M. Gorki; *Edebiyat Yaşamım*, Çev.: Ş. Yeğin, Payel Yayınları, İst., 1978, s.223.
4. Dostoyevski; *Delikanlı* (1. cilt), Çev.: E. Altay, Ararat Yayınları, İst., 1968, s.75-77.
5. Aysel Özakın; *Genç Kız ve Ölüm*, Yazko, İst., 1981, s.149.
6. Albert Camus; *Yabancı*, Çev.: S. Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İst. 1969, s.120.
7. Yusuf Atılgan; *Aylak Adam*, Bilgi Yayınevi, (2. Baskı) Ank., 1974, s.12.
8. Atılgan; a.g.e., s.18.

"Dünyamız, daha uzun bir süre temelleri 19. yüzyılda atılan büyük öğretilerin manyetik gücünde yol alacaktır. Kuşkusuz, değişen dünya ile birlikte çok zengin eklemlenmeler, sentezler vb. oluşturacaktır. Ama bütün bu eklemlenmeler ve sentezler temelinde gene eski altyapı yer alacaktır.

Eğer böyleyse, bizim de kendi altyapımızı bilmemiz, öğrenmemiz gerekiyor. Eğer bu iş için ne genelden özele inemeyen skolastik bir eğitim, ne de genellemelere gidemeyen dar pratikçilik yeterli olabiliyorsa, o zaman kaynaştırıcı bir matrise ihtiyacımız var.

.... Tarih Türkiye Sosyalizm'in özellikle Türkiye solunun bugünkü koşullarında, böyle bir matris oluşumuna katkıda bulunacağına inanıyorum."

YAYINLARI